

GEORGETA CORNIȚĂ

FONETICA INTEGRATĂ

UMBRIA

GEORGETA CORNIȚĂ

FONETICA INTEGRATĂ

ediția a II-a revăzută și adăugită

**Umbria,
Baia Mare 2001**

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

CORNIȚĂ, GEORGETA

Fonetica integrată / Georgeta Corniță – Ed. a 2-a, rev.

– Baia Mare: Umbria, 2001

p.: cm

Bibliogr.

Index

ISBN 973 8269 00 8

81'34

© **Editura Umbria**

ISBN 973-8269-00-8

Cuvânt înainte

Denumirea generică de fonetică integrată folosită ca titlu pentru prezenta lucrare nu presupune neapărat altceva în ceea ce privește conținutul disciplinei științifice căreia i se subsumează. Fonetica și fonologia ca părți ale unei discipline științifice “cu dublă față” au deja un statut definit și cercetări valoroase au determinat pertinent reperele de studiu. Ceea ce își propune să adauge lucrarea noastră ține mai mult de modul de abordare a acestor conținuturi, expuse cel mai frecvent doar din perspective structurale. Folosind fonetica structurală drept bază pentru demersul nostru, vom insista pe o analiză a semnificantului cu rol bine precizat în procesul comunicării, integrând fonetica în lingvistica generală, relaționând-o cu știința comunicării, cu celelalte științe ale limbii, dar și cu alte științe cu care acestea se intersectează.

Preluând principiile formulate de profesorul Eugen Coșeriu, în elaborarea lucrării am corelat respectul față de tradiție cu principiul utilității publice, adoptând o atitudine deschisă în încercarea de a prezenta fără prejudecăți diversele orientări în domeniul științei de care ne ocupăm, cu respect pentru oricare dispută ce a avut drept rezultat progresul disciplinei. În concordanță cu caracterul concomitent științific și didactic al unei asemenea lucrări, am pus accent pe respectarea principiului utilității care, după profesorul Coșeriu, are în vedere faptul că lingvistica nu poate rămâne indiferentă față de felul cum folosesc vorbitorii limba, instrument individual și transindividual în același timp¹. De altfel, comentând aplicarea acestui principiu din perspectiva lui Coșeriu,

¹ Eugen Coșeriu, *Principiile lingvisticii ca știință a culturii*, STUBB, Philologia, XXXVII, 1-2, 1992, pp 6-12.

profesorul Ștefan Munteanu sublinia: "Năzuința vorbitorului este aceea de a utiliza o limbă nu numai corectă, nesancționată de normele oficiale, ci și o limbă adecvată situației, calitate ce derivă din condiția ei de exprimare exemplară, cum numește autorul (E. Coșeriu - nn) limba numită tradițional varianta literară sau cultivată a unei limbi comune."² Pentru a atinge acest ideal, vorbitorul trebuie să primească modele de limbă, trebuie să fie atenționat asupra respectării normei (în care includem normele de congruență, de corectitudine și de adecvare, dar și norma de exigență pe care o presupune limba exemplară³), fără a se trăda în nici un fel pe sine ca individ. Limba nu trebuie să devină o "închisoare", ea trebuie să fie percepută, așa cum afirmă și profesorul Coșeriu, ca "limba tradiției", tradiție căreia îi aparții și tu ca individ, deoarece, "Adoptând o limbă și recunoscându-te ca membru al unei comunități te recunoști pe tine însuși ca individ."⁴ Pe de altă parte, se ia în considerare existența competențelor elocutionale, idiomatice și expresive pe care un individ le deține apriori și care-i permit să atingă performanțe variate în actele lingvistice.

Complexitatea actului lingvistic în care aspecte diacronice ale vorbirii se întâlnesc cu cele sincronice ale limbii⁵, face dificilă încadrarea oricărui demers științific de studiere a limbii, mai ales din perspectivă structurală, unde este nevoie de unitate atât din punct de vedere sintopic, cât și sinfasic sau sinstratic. După modelul propus de profesorul Coșeriu, am acceptat ca bază de studiu limba funcțională, ca limbă care presupune această unitate ideală și care reprezintă limba realizată imediat în vorbire, "în fiecare punct al vorbirii".⁶ În acest sens, studiul sunetelor din limba română va viza

² Ștefan Munteanu, *Studii de lingvistică și stilistică*, Pygmalion, 1997, pp. 313-314.

³ Eugen Coșeriu, *Prelegeri și conferințe (1992-1993)*, Iași, p. 160.

⁴ *Ibidem*, p. 25.

⁵ *Ibidem*, pp. 50-63.

⁶ *Ibidem*, p. 60. "Nimeni nu vorbește toată limba istorică într-un punct al vorbirii, afară numai dacă, în acel punct, ceea ce realizează vorbitorul ține

sistemul fonologic unitar al limbii, descris în relație cu limba exemplară sau cu limba care prezintă o suficientă unitate și omogenitate⁷. Abordând gramatica⁸ fonologică a limbii române vom urmări însă atât structura bazată **pe omogenitate**, în care forme diferite primesc valori diferite, cât și structura **ca varietate**, unde aceeași formă este folosită pentru valori diferite sau forme diferite sunt folosite pentru aceeași valoare.

Adăugând informație din lingvistica generală, semiotică și științele comunicării, ediția a II-a lărgeste aria de raportare a foneticii la celelalte științe, asigurându-i calitatea de disciplină funcțională, dinamică.

Adresându-se studenților filologi, dar și profesorilor de limba și literatura română, cartea descrie fenomenul lingvistic și sistematizează informația existentă, fără a avea pretenția epuizării surselor. Ba mai mult, considerăm că lucrarea de față, prin deschiderile create, trimite la completarea informației, la observarea proprie a fenomenului lingvistic și la interpretarea corectă a acestuia. În acest fel, principiul utilității va fi mai bine reprezentat în demersul nostru, iar pe de altă parte, sperăm că va permite accesul la informație și la formare efectivă într-un mod mai interesant și mai eficient.

Baia Mare, 1 decembrie 2001,

Georgeta Corniță

de toate varietățile limbii; altfel, realizează întotdeauna , în fiecare punct, o limbă istorică într-un dialect, adică o anumită formă regională, cu un anumit stil de limbă și un anumit nivel de limbă.”

⁷ *Ibidem*, p. 61

⁸ Cu sensul de disciplină descriptivă a oricărui sistem al unei limbi funcționale. Vezi și E. Coșeriu, *Prelegeri...*, p. 63.

I. NOȚIUNI INTRODUCTIVE

1. Argument pentru o fonetică integrată

Fonetica se constituie ca știință de sine stătătoare la începutul secolului al XX-lea, datorându-și apariția curentelor structuraliste. Precursorii foneticii aparțin secolului anterior, dar putem vorbi despre preocupări pentru studiul *sunetelor* mult mai devreme decât secolul al XIX-lea. Întoarcerea în timp se poate face până la antichitatea greacă sau la vechii indieni, ultimii anticipând chiar termenul de *fonem*, obiect de studiu al *fonologiei* moderne.⁹

Numeroase teorii ale limbajului, în încercarea de clarificare a raporturilor numelui cu obiectul, deși nu explicit, se raportează și la sunete, mai ales atunci când se pune problema caracterului arbitrar sau motivat al *semnului lingvistic*. Cel care va integra *semnificantul* în structura semnului și-i va determina funcțiile va fi Saussure¹⁰, care va folosi, în bună măsură, ideile înaintașilor săi, dar pe care le va încadra într-un sistem articulat și progresist¹¹. Mai târziu, A. Meillet¹²,

⁹ Panini și, mai târziu, Patanjali fac o distincție clară între fonem (spotha) și sunet (dha≠va≠ni), fapt recunoscut și de Jakobson. Apud Constantin Frâncu, *op.cit.*, p. 200

¹⁰ Ferdinand de Saussure în 1878, la 21 de ani, dădea o ”strălucită lucrare de fonetică indo-europeană: *Mémoire sur le système primitif des voyelles dans la langues indo-européennes*”, iar mai târziu a elaborat cunoscutul său *Curs de lingvistică generală* în care se regăsesc bazele lingvisticii generale ca știință și care a dat naștere unei adevărate școli lingvistice internaționale. Ap. C. Frâncu, *op. cit.*, p. 8. Vezi și Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală*, Polirom, Iași, 1998.

¹¹ Lingvistica a fost și este o știință cumulativă și oarecum conservatoare, folosind de cele mai multe ori, armonios, tot ceea ce s-a constituit de-a lungul timpului, ca puncte nodale, în cadrul cercetărilor asupra limbilor. (v. și Frâncu, 1997, 200) Distincția dintre semnificant și semnificat sau altfel spus, dintre „ceea ce este în voce” de „ceea ce este în suflet”, apare prima dată la Aristotel și mai târziu la stoici.

J. Vendryes¹³, M. Cohen¹⁴, aparținând școlii sociologice franceze și continuatori ai lui Saussure, au dezvoltat, printre altele, problematica schimbărilor lingvistice, comentând acțiunea legilor fonetice în evoluția limbilor. Cea mai importantă contribuție în dezvoltarea științei sunetelor o are însă *Școala lingvistică de la Praga*, cunoscută și sub numele de *Școala fonologică de la Praga*. Cel care este recunoscut pentru a fi elaborat teoria fonologică în cadrul Școlii de la Praga este Nikolaj Sergheevici Trubetzkoy¹⁵.

Trubetzkoy aplică ideile saussuriene la domeniul sunetelor, unde determină distincții între sunetele din vorbire și sunetele din limbă, adică fonemele. Pentru aceasta Trubetzkoy folosește metoda substituției (*fată, pată, vată*). Introduce termenul de trăsătură pertinentă și trăsătură non-pertinentă, atunci când diferențiază sau nu două unități fonetice, în speță, două unități lingvistice. Introduce, de asemenea, clasele de opoziții (bilaterale-proporționale; ex. *t-d*, în română, și multilaterale). Un sistem fonologic este cu atât mai simplu cu cât posedă mai multe opoziții proporționale și multilaterale. Opozițiile propuse de Trubetzkoy sunt *privative* (ex. opoziția dintre *t-d*: *t* este surdă în raport cu *d*), *graduale* (*e* și *é*

Tot Aristotel este cel care inițiază teoria conform căreia cuvintele nu semnifică „prin natura lor, ci „în virtutea a ceea ce s-a stabilit” sau în acord cu tradiția, devenită teoria modernă a arbitrarului semnului lingvistic, regăsită și la Van Humboldt, dar și la lingvistul american D. W. Whithney¹¹ sau la precursorul foneticii moderne, Baudouin de Courtenay. (Lingvist rus, de origine poloneză, 1845-1929. Pe lângă problema arbitrarului, Baudouin de Courtenay distinge disciplina care se ocupă cu studii sunetelor de disciplina filologică care studiază imaginile fonice și funcția lor lingvistică. Distincția dintre sunet și fonem pare să-i aparțină unui elev al lui Baudouin de Courtenay, polonezul Krusewski. Ap C. Frâncu, *op. cit.*, pp. 37-39. Vezi și Al. Rosetti, *Introducere în fonetică*, 1963).

¹² Antoine Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, I, Paris, 1921.

¹³ J. Vendryes, *Le langage*, Paris, 1921, ed. a II-a, Paris, 1950.

¹⁴ Antoine Meillet, M. Cohen, *Les langues du monde*, Paris, 1924, ed. a II-a, Paris, 1952; M. Cohen, *Linguistique et matérialisme dialectique*, Paris, 1948 și M. Cohen, *Pour une sociologie du langage*, Paris, 1956.

¹⁵ N. S. Trubetzkoy, *Principes de phonologie*, Paris, 1949, ed. a II-a, Paris, 1957.

în franceză) sau *echipolente* când doi termeni au valoare egală. Trubetzkoy a grupat particularitățile fonetice în trei clase: vocalice, consonantice și prozodice. A definit noțiunile de neutralizare, sincretism și arhifonem. ”El a fost primul care a cercetat pe baza noțiunii de opoziție, în general, și pe baza opoziției binare, în special, relațiile care există între invariantele fonetice, după ce el a deosebit prin criterii funcționale fonemul, ca sunet al limbii, de realizările lui (sunete). Trubetzkoy a făcut prima tentativă de a crea o sistematică în fonologie și de a clasa distincțiile pertinente utilizate de limbajul uman”. Pe de altă parte, Trubetzkoy separă fonetica de fonologie, prima fiind considerată o știință naturală, cea de-a doua o disciplină lingvistică, teorie criticată pe bună dreptate. Cf. C. Frâncu, *op. cit.* p. 65- 66.

Trubetzkoy va fi urmat de Roman Jakobson¹⁶ și de André Martinet¹⁷. Sub aceeași influență saussuriană se va afla și Școala lingvistică de la Copenhaga sau Școala “glosematică”, al cărei reprezentant de marcă este Louis Hjelmslev.

Reformulând definiția saussuriană a semnului lingvistic, format din semnificant și semnificat, Louis Hjelmslev vorbește de două planuri: al

¹⁶ Creator al fonologiei istorice, R. Jakobson și colaboratorii săi elaborează teoria binară, teorie fonologică conform căreia sistemele fonologice ale diverselor limbi pot fi descrise utilizând un repertoriu de 12 trăsături binare, de natură preponderent acustică, dar și articulatorie (primele nouă bazându-se pe trăsături de sonoritate, iar ultimele trei, pe trăsături de tonalitate).

¹⁷ André Martinet, *Elements de linguistique générale*, Paris, 1960; în românește în traducerea lui Paul Miclău, 1970. În anumite interpretări lingvistice funcționaliste (André Martinet și adepții săi) *planul expresiei* prezintă o dublă structură în care unitățile de nivel inferior (*sunetele*) se combină pentru a forma unități de nivel superior (morfele, cuvinte). Articulația dublă (*dubla articulare*) identifică două tipuri de unități:

- unitățile cu dublă față, care se pot auzi și vedea și care au un sens. În succesiunea *luna este pe cer*, se recunosc patru unități cu dublă față: *luna + este + pe + cer*;
- unitățile cu față unică, strict formală, lipsită de sens; literele *l+u+n+a* etc. și fonemele */l/u/n/a/* etc.

Unitățile celei de-a doua articulații sunt numite foneme (pentru manifestarea orală) și grafeme (pentru cea scrisă). *Vezi și ȘAL 1997: 70.*

conținutului și al expresiei, care mențin ansamblul funcției semnului (v. și *Frâncu, 1977, 84*)¹⁸. Mai departe, Hjelmslev distinge pentru fiecare plan o formă și o substanță¹⁹. Substanța expresiei este materialul fonetic și este studiat, după Hjelmslev, de fonetică, disciplină extralingvistică, care ține de fizică sau de fiziologie, iar fonologia studiază forma expresiei, văzută ca sistem fonologic al unei limbi. Concepția glosematică a fost criticată însă tocmai pentru despărțirea formei de substanță și pentru neluarea în seamă a substanței.

Din lingvistica americană reținem numele lui Eduard Sapir, reprezentant al direcției mentaliste, care, deși accidental, folosește înaintea structuraliștilor praghezi termenul de sunet fundamental în opoziție cu variantele individuale. Ulterior, el va folosi expres termenul de fonem într-un articol publicat²⁰. Un alt reprezentant este Leonard Bloomfield²¹ și mai târziu, Noam Chomski²².

¹⁸ Louis Hjelmslev, *Prolegomene la o teorie a limbii*, EȘ, București, 1970.

¹⁹ Între forma expresiei și forma conținutului există o legătură stabilită prin legea comutației: orice schimbare în forma expresiei produce o schimbare în forma conținutului și invers. Comutarea apare ca metodă care presupune înlocuirea unui element prin alt element al paradigmei. Comutarea se referă la invariante, în timp ce substituția se referă la variante (ex. *t* din *lot* comută cu *c* din *loc*, dar este vorba de substituție între *t* și *t^h* aspirat din același cuvânt, *lot^h*).

²⁰ În 1933, în *La réalité psychologique des phonèmes*.

²¹ El reprezintă Școala mecanicistă care pune bazele analizei formale și mecaniciste. Aceasta nu ia în considerare criteriul semantic și-l înlocuiește cu criteriul distribuțional. Cea mai importantă contribuție a lui Bloomfield este introducerea analizei în constituenți imediați, ca metodă de reducere a variantelor la invariante în sintaxă. Rezultă un număr finit de modele structurale care reprezintă invariante, pe care se bazează întreaga varietate de enunțuri realizate în vorbire. Vezi și *Coșeriu 2000: 122-128*.

²² Creator al direcției generativ-transformaționale. El introduce termenii de *structură de adâncime* și *structură de suprafață*, prima cuprinzând ansamblul indicatorilor sintagmatici și interpretarea lor semantică, cea de-a doua cuprinzând indicatorii sintagmatici derivați finali și interpretarea lor fonetică. Componentul fonologic al structurii de suprafață conține reguli care traduc structura abstractă generată de componentul sintactic și interpretată de cel semantic în secvențe de semnale sonore:

Autor al unui curs de *Introducere în lingvistică* (1951) și a numeroase lucrări în domeniul lingvisticii diacronice și sincronice, profesorul Eugen Coșeriu reprezintă cel mai elocvent spiritul acestui început de mileniu, în care rigoarea se împletește cu flexibilitatea și cu respectul față de cercetările înaintașilor. Pentru știința sunetelor articulate, dintre lucrările sale interesează nu numai cele de lingvistică generală, ci și cele privind teoriile limbajului sau semantica²³. Aducând în prim plan limba funcțională și actul lingvistic ca loc de realizare efectivă a vorbirii, Eugen Coșeriu oferă punctul de plecare pentru ideea studierii integrate a foneticii. În primul rând, prin integrare în lingvistică, prin utilizarea întregului fundament științific pe care aceasta i-l pune la dispoziție, iar în al doilea rând, ca știință relaționată, în grade diferite, cu toate celelalte discipline lingvistice, cu disciplinele de graniță, dar și cu disciplinele extralingvistice. Fonetica structurală rămâne în continuare disciplina tradițională și funcțională la care se va raporta și pe care o va exploata constant fonetica integrată. Ultima însă va ieși din rigiditatea schemei, va trece accentul de pe paradigmatic pe sintagmatic și va atrage atenția asupra rolului pe care îl îndeplinește *semnificantul* în realizarea *semnificației*, în procesul de comunicare.

fiecare lexem este o înlănțuire de foneme; fiecare fonem este un ansamblu de trăsături distinctive. Vezi C. Frâncu, *op. cit.*, p. 103.

²³ *Lingvistica integrală*, interviu cu Eugeniu Coșeriu realizat de Nicolae Saramandu, Editura Fundației Culturale Române, București, 1996; *Prelegeri și conferințe* (1992-1993), ca supliment al publicației Anuar de lingvistică și istorie literară, T. XXXIII, 1992-1993, Seria A Lingvistică; *Introducere în lingvistică*, Traducere de Elena Ardeleanu și Eugenia Bojoga, Cuvânt înainte de Mircea Borcilă, Editura Echinox, Cluj, 1995; *Lección de lingvistică generală*, Traducere din spaniolă de Eugenia Bojoga, Cuvânt înainte de Mircea Borcilă, Editura Arc, 2000; *Sincronie, diacronie și istorie, Problema schimbării lingvistice*, Versiune în limba română de Nicolae Saramandu, Editura Enciclopedică, București 1997; *Teoría del lenguaje y lingüística general*, Madrid, 1973; *Principios de semántica estructural*, Madrid, 1978 etc.

2. Comunicarea

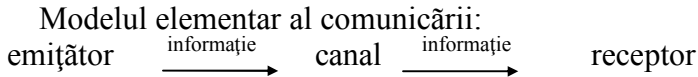
Semnele și semnalele folosite de pre-hominizi și probabil de hominizii de dinainte de oamenii CroMagnon au permis înțelegerea imediată la un anumit nivel, insuficient însă, în ciuda evoluției, pentru a transmite seturi mai lungi de informații. Ei au evoluat material, confecționându-și unelte tot mai eficiente, folosind focul, organizându-se, dar pâna la apariția limbajului, nu putea fi vorba de evoluție culturală. Pe de altă parte, limbajul articulat nu era folosit din simplul motiv că, așa cum s-a constatat, primii oameni nu aveau capacitatea de a articula sunetele. Abia atunci când au putut să vorbească au reușit să transmită generațiilor următoare nu numai secretele confecționării uneltelor și obținerii hranei, ci și informații privind viața, obiceiurile, legendele, miturile create în sânul comunității. Din acest moment se poate vorbi de o evoluție cu adevărat rapidă a societății umane. Și aceasta deoarece fusese depășit pragul limitelor de comunicare și totodată al limitării abilităților de a gândi și a inova.²⁴

O dată cu apariția limbajului, societatea comunicațională a evoluat într-un ritm uimitor, principiul pe care s-a bazat această dezvoltare fiind unul de acumulare, completat de altul și anume acela că „natura proceselor de comunicare din cadrul unei societăți este legată în mod semnificativ de fiecare aspect al vieții zilnice a oamenilor care fac parte din ea” (*De Fleur, Ball-Rokeach 1999: 27*), principii considerate de cei doi autori ca aparținând unei teorii a tranzițiilor.

Treceri rapide s-au produs apoi de la epoca vorbirii și a limbajului, la epoca scrisului, la epoca tiparului, ca să se ajungă la epoca mijloacelor comunicării de masă, din care, în ultimul timp se desprinde tot mai pregnantă comunicarea computerizată, deocamdată ca formă a comunicării de masă (*De Fleur, Ball-Rokeach 1999*).

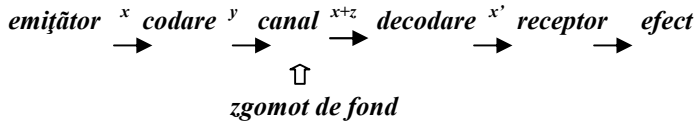
²⁴ Modurile greoaie de a comunica reflectau și susțineau în același timp procese de gândire limitate, având în vedere că regulile de gândire merg în paralel cu regulile de vorbire, că gândul și raționamentul sunt manipulări interne ale limbii. Melvin L. De Fleur, Sandra Ball-Rokeach, *Teorii ale comunicării de masă*, Polirom, 1999, p. 27.

Comunicarea, în sens general, este un proces care dispune de patru componente fundamentale: *un emițător, un canal, informație și un receptor.*

dezvăluie esența procesului de comunicare și anume *deplasarea, transferul sau transmiterea informației de la un participant la celălalt.* Altfel spus, comunicarea devine un proces prin care un emițător transmite informație receptorului prin intermediul unui canal, cu scopul de a produce asupra receptorului anumite efecte.

Modelul fundamental al comunicării:

poate fi interpretat astfel: dacă un emițător dorește să transmită o informație (x) unui receptor, informația trebuie să fie inteligibilă. Pentru a se face înțeles, el va trebui să-și codeze mesajul, să folosească coduri. O dată codat, mesajul este transpus în semnale (y) care pot străbate canalul spre receptor. Receptorul trebuie să decodeze mesajul transpus în semnale și să-l interpreteze (x'). Pe de altă parte, comunicarea poate fi îngreunată de un surplus irelevant de informație (z) sau de zgomot de fond (*noise*). Se poate vorbi, conform acestui model, de succesul actului de comunicare. Reușita în comunicare implică într-o măsură oarecare izomorfismul dintre x și x': receptorul acordă mesajului o semnificație (x') care e aceeași ca și pentru emițător (x = x'). Același model indică însă și

impedimentele pentru ca izomorfismul să se realizeze: pot interveni erori de codare sau de decodare, precum și zgomotul de fond. (*Știința comunicării 1998: 23-25*).

Pentru a realiza comunicarea, locutorii vor folosi un cod. Alegerea codului este condiționată de *limbajul* în care se realizează comunicarea.

2.1. Limbajul

În sens foarte larg, *limbajul* reprezintă ”orice sistem de semne simbolice folosite pentru intercomunicarea socială, adică orice sistem de semne care servește pentru a exprima și comunica idei și sentimente sau conținuturi ale conștiinței.” (*Coșeriu 1995: 17*) În sens lingvistic, limbajul este un sistem special de semne, ”semnele” fiind cuvinte alcătuite din sunete și corespunde așa-zisului limbaj articulat.

În lingvistică termenul trimite la :

- ”o abstracție construită plecând de la limbi pentru a desemna caracterul general sau universal” (se distinge limbajul ca activitate de comunicare²⁵ și limbajul ca facultate de a vorbi);

²⁵ Psihologic, *limbajul* reprezintă sistem și activitate de comunicare cu ajutorul limbii. Este considerat ca un fenomen psihologic și este pus diferit în relație fie cu vorbirea, fie cu limba, în sens saussurian. *Vorbirea*, este actul de utilizare individuală și concretă a limbii în cadrul procesului complex al limbajului. *Limba* apare ca premisă și rezultată a *limbajului*. De fapt, *limba*, *limbajul* și *vorbirea* alcătuiesc trei aspecte ale unui proces unitar. *Psihologia* se ocupă de *limbaj*, punând accentul pe *vorbire* ca modalitate primordială și fundamentală a limbajului. (Paul Popescu-Neveanu, *Dicționar de psihologie*, Editura Albatros, București, 1978, p. 414).

- ”o concretizare care evită ambiguitățile prin utilizarea în anumite contexte: limbajele de specialitate sau profesionale” (ȘAL 1997: 276).

În concepție saussuriană și postsaussuriană, *limbajul* se definește în relație cu *limba*: limba este o parte a limbajului care există printr-o practică socială a numeroase acte de vorbire concrete, ca realizare individuală. Coșeriu definește însă limbajul ca ansamblu al limbii și al discursului, cvasisinonim cu vorbirea, înțelegând, în general, drept competență, facultate (Coșeriu).

Vorbirea, în concepția saussuriană, este echivalentă cu discursul și are caracter individual și variabil. Din acest punct de vedere, în vorbire se pot distinge combinațiile prin care subiectul vorbitor utilizează codul limbii pentru a exprima gândirea sa personală și mecanismul psiho-fiziologic care îi permite să exteriorizeze aceste combinații. F. de Saussure are în vedere raportul social-individual sau vorbirea ”colectivă” și vorbirea ”individuală”, altfel spus - raportul schemă - utilizarea schemei. Vorbirea este un act de voință care presupune din partea vorbitorului o activitate de selecție și punere în practică a unei tehnici idiomatiche efectiv realizate (la nivelul unei limbi anume și la nivelul unui vorbitor care o singularizează).²⁶

Pentru Hjelmslev, vorbirea este un act concret care nu interesează lingvistica, iar distincția dintre limbă și vorbire este făcută prin opoziția dintre schemă (forma pură) și uzaj (ansamblul de deprinderi).

Coșeriu arată că vorbirea poate fi privită sub două aspecte: vorbirea ca activitate și vorbirea ca facultate de a vorbi, de a exprima, sau tehnică a vorbirii. Prima interpretare este în sens saussurian, vorbirea prezentându-se ca o tehnică idiomatică efectiv realizată. În ceea ce privește pe cea de-a doua, teoria lui Coșeriu

²⁶ Ch. Bally a introdus categoria *actualizării* concepută ca mecanism al trecerii limbii în vorbire.

pornește de la premisa că, în mod concret, nu există decât activități lingvistice și admite că, în cadrul realității unitare și indivizibile care e limbajul, se pot introduce delimitări din diferite perspective. El consideră că dicotomia saussuriană limbă/vorbire este influențată de gradele de abstractizare diferite: între sistem (limbă) și vorbire se situează norma. Dacă se stabilește opoziția între concret și abstract, numai vorbirea concretă și norma individuală se încadrează în ”parole”, iar norma socială și sistemul funcționează în limbă.

Coșeriu propune astfel o teorie care să împace diferitele puncte de vedere privind raportul *limbă - vorbire* și pornește de la faptul acceptat că limbajul este o activitate umană universală, care se realizează întotdeauna și în mod necesar individual, în acord cu anumite norme istorice, cu anumite tradiții istorice, și anume într-o limbă. ”Nu există limbaj care să nu fie limbă; și atunci când se fac, se construiesc în mod artificial limbi, se fac tocmai de acord cu acest model al limbilor tradiționale, al tradițiilor istorice ale limbajului.” (Coșeriu 1992/1993: 30).

Autorul atrage atenția că există trei niveluri ale limbajului: *nivelul universal* (al limbajului, în general), *nivelul istoric* (al comunităților istorice) și *nivelul individual* (al individului vorbitor dintr-o limbă). Pentru fiecare nivel, lingvistul găsește un corespondent: ca activitate (*enérgeia* = activitate creatoare a omului), ca tehnică (*dynamis* = ceea ce s-a învățat și se aplică) și privind conținutul. Se constituie astfel o structură în care *nivelului universal* îi corespunde vorbirea în general, sub formă de *competență elocutională*, vizând *desemnarea*; *nivelului istoric* îi corespunde limba sub formă de *competență idiomatică*, vizând *semnificația*; *nivelului individual* îi corespunde discursul (ca unitate a vorbirii - act de vorbire, serie de acte de vorbire), sub formă de *competență expresivă*, vizând *sensul*. Fiecare dintre forme este autonomă la nivelul ei, dar nu există separat de celelalte. La fiecare nivel

acționează norma pe baza cunoașterii lucrurilor, a lumii în care trăim: la nivel elocutional, norme ale vorbirii, ale gândirii, în general, pe de o parte, și norme determinate de cunoașterea lucrurilor, de cunoașterea lumii, pe de altă parte. La nivelul individual, al competenței expresive, acționează, după Coșeriu, norme specifice, independente de limbă, pentru construirea unui anumit tip de discurs, care intervin în momentul vorbirii în situații determinate, când se vorbește despre anumite lucruri sau cu anumiți interlocutori. (*Coșeriu 1992/1993: 36*)

Problematica limbajului din perspectivă filozofică a fost dezbătută de Eugen Coșeriu (*Coșeriu 1992/1993: 8-26*) care arată că încă în antichitate existau cele două direcții de gândire în legătură cu întrebarea ce este limbajul.²⁷ În primul rând, direcția care consideră limbajul în relație directă cu lucrurile pe care le numește, ”limbajul spune, într-un sens care rămâne să fie definit, ce sunt lucrurile, se referă la esența lor, numește lucrurile, le reprezintă într-un anume fel pentru om”, iar în al doilea rând, direcția care se ocupă de rolul limbajului în comunicare, adică de intersubiectivitatea limbajului, (bazată pe principiul comunității limbajului). Comentând raportul dintre limbaj și esența lucrurilor și problema intersubiectivității limbajului, Coșeriu amintește de Heraclit, care susținea ”un fel de identitate” între trei forme ale logosului, adică ale rațiunii: *logos ca limbaj, logos ca lucru și ca gândire*. De la Heraclit, filozofia greacă cunoaște două direcții de interpretare a raportului dintre lucruri, gândire și limbaj. Prima consideră că numele sunt necesare și corespund naturii lucrului, altfel spus, numele este cerut de lucrul pe care îl reprezintă, este ”motivată”, chiar dacă cu timpul această motivare s-a diminuat sau s-a șters din conștiința vorbitorilor. A doua susține că numele sunt ”instrumente mai mult sau mai puțin convenționale”. Prin prezentarea în continuare a concepțiilor privind teoria ”în acord cu natura, după natură” și a teoriei ”(im)punerii numelui” în filozofia greacă, Coșeriu demonstrează că, practic, ambele direcții se regăsesc atât la Platon cât și la Aristotel. Dacă

²⁷ Regăsite mai târziu La Vico, Hegel și Humboldt.

Platon²⁸ nu ajunge la nici o soluție în ceea ce privește una sau alta dintre interpretări, Aristotel introduce trei schimbări importante care îi permit să rezolve problema raportului dintre cuvinte și lucruri. "Aristotel trece de la planul causal propus până la el, de la acea motivare a numelui prin lucru sau printr-o lege impusă, la o explicare prin planul finalității, printr-un plan al funcțiunii, am spune, culturale." Aristotel elimină, de asemenea, problema adevărului cuvântului, precizând că limbajul ca atare este anterior înseși distincției între "existență și nonexistență". Cuvântul în sine nu este nici adevărat, nici fals. Problema adevărului se pune numai atunci când limbajul devine propoziție, și anume doar atunci când se afirmă sau se neagă ceva. În al treilea rând, Aristotel precizează raportul dintre lucru și nume, folosindu-se de alte trei raporturi: între forma materială și conținut; între semnul cu formă și conținut, adică între nume și lucrul desemnat; între raportul nume-lucru (ca subiect al propoziției) și predicat (ce se spune despre nume ca noțiune). Ajunge astfel la interpretarea numelor drept "conținuturi ale conștiinței" care nu sunt nici adevărate, nici false, fiindcă nu afirmă, nici nu neagă ceva despre lucruri, dar au o semnificație (conținut de conștiință).

Aristotel arată că orice expresie lingvistică este semantică²⁹, dar nu orice expresie lingvistică este adevărată sau falsă (doar propoziția poate fi adevărată sau falsă). Folosind termenul de *logos apofantikos* pentru propozițiile care "afirmă sau neagă ceva cu privire la lucruri", Aristotel va spune deci că tot limbajul este de natură semantică, dar nu tot limbajul este apofantic. Urmărind al doilea raport, Aristotel trece la finalitate și arată că "nici un obiect nu este nume prin natura sa, ci este nume numai când devine simbol, adică atunci când este expresie umană intenționată". Deci raportul cu lucrul este considerat de Aristotel, "așa cum s-a stabilit prin tradiție, de acord cu ceea ce s-a stabilit", fiind un raport de ordin istoric. În ceea ce privește raportul dintre nume și predicat, el este fie adevărat, fie fals. În acest caz Aristotel vorbește de lucruri, și aceasta, consideră Coșeriu,

²⁸ În special în *Cratylus*.

²⁹ Adică semnificativă, are o semnificație. Semnificația este tocmai acea posibilitate de desemnare a unității unei esențe, a unui mod de a fi. "Când numim pe cineva om, îl numim prin *umanitatea* din el, *prin faptul de a fi om*".

deoarece propoziția vorbește despre lucruri, obiecte, și nu despre cuvinte.

În esență, Aristotel arată că *logos semantikos* primește determinări ulterioare suplimentare, de tipul *logos apophantikos*, *logos pragmatikos* sau *logos poietikos*, *logos semantikos* interacționând obligatoriu cu una sau alta dintre determinări. Cuvântul ca atare este doar o delimitare a unei substanțe, a unui mod de a fi.

Concepțiile despre limbaj ale lui Aristotel vor fi reluate și dezvoltate mai întâi de stoici iar mai târziu de Sfântul Toma d'Aquino, de Hegel și Heidegger, de Benedetto Croce în *Estetica*.

Coșeriu subliniază faptul că dacă până la Sfântul Toma, până la scolastica târzie, pe primul plan a stat dimensiunea obiectivă a limbajului, de aici³⁰ înainte este tot mai mult luată în considerare și cealaltă dimensiune, și anume intersubiectivitatea.

Sfântul Toma, Juan Luis Vives, G. Berkeley, David Hume, M. Merleau-Ponty, Guido Calogero, John Dewey sau Heidegger au prezentat în teoriile lor puncte de vedere mai mult sau mai puțin apropiate. În esență, părerile lor converg spre înțelegerea limbajului, pe de o parte, drept instrument al gândirii, iar, pe de alta, drept instrument al comunicării, datorită acelei calități de a fi comun vorbitorilor dinainte și de a deveni comun în timpul comunicării, de a crea o legătură care se bazează pe ceva comun anterior actului de vorbire.

Într-o încercare de a sintetiza dimensiunea obiectivității și intersubiectivității, Coșeriu apelează la o lucrare de lingvistică a lui Humboldt, în care ideea fundamentală este aceea că ”în creația originară a limbajului, obiectivitatea și intersubiectivitatea sunt simultane și complementare”. Comentând ideea, Coșeriu subliniază

³⁰ Se găsesc doar referiri sporadice: la Platon, noțiunea de ”manifestare”, adică faptul că prin limbaj dăm pe față unii față de alții ceea ce avem în minte, în interiorul conștiinței; la Aristotel afirmația că limbajul este stabilit prin tradiție, dar și recunoașterea în *Politica* a faptului că limbajul este baza comunităților omenești, ca fiind o calitate exclusiv umană; la Sfântul Augustin care recunoaște rolul limbajului în cadrul comunității și care afirma că ”fiecare dintre noi trăiește mai cu plăcere cu un câine al său decât cu un om care vorbește altă limbă”.

faptul că limbajul se creează pentru a domina obiectul, dar acesta nu poate fi obiectivat decât atunci când admitem că și pentru ceilalți este la fel. Acest obiect se desprinde de tine numai atunci când accepți că este al tău și al altuia, îl recunoști și tu și celălalt. Intersubiectivitatea presupune că în creația originară înțelesul nu este numai al meu sau al tău, ci al amândurora, cu sublinierea că orice creație lingvistică se face într-o anumită limbă. ”De aceea, fiecare limbă are și o dimensiune viitoare. Româna, de exemplu, este nu doar ce s-a spus până acum, ci în egală măsură ce se poate spune de acum încolo. O limbă nu este un depozit simplu, ci și un sistem al modurilor de a face, de a crea semnificații. O limbă este și creație originară, dar și creație pentru altul, prin atribuirea propriului eu celuilalt. Astfel s-au creat și se creează permanent limbile. Această experiență o avem în fiecare zi și de aceea nu ne mai gândim la ea.”

Vorbind despre autonomia limbajului, Coșeriu subliniază ideile lui Giambattista Vico, acesta integrând limbajul printre obiectele culturale, ca obiecte formale, create de om; ”ele se află în conștiința noastră, dar le și construim în lume, dându-le o substanță, asemenea aceleia a obiectelor naturale”. Prin aceste trăsături, limbajul își dobândește autonomia. ”El poate fi utilizat pentru a comunica, pentru a vorbi despre lucruri, dar este el însuși o creație, o operă, un mod de a cunoaște; este un mod de cunoaștere intuitivă, de cunoaștere a universalului în faptul individual. Ca operă individuală, un cuvânt conține universalul.”

În ceea ce privește motivarea limbajului, Coșeriu consideră că Hegel a răspuns la această întrebare, când l-a caracterizat pe om prin cele două dimensiuni ale sale, depinzând amândouă de determinarea originară: dimensiunea fizică, biologică și dimensiunea spirituală. În conformitate cu prima, omul își construiește o lume pentru necesitățile sale ca ființă biologică. Conform celei de-a doua dimensiuni, omul respinge lumea ”care i se dă ca senzație fugitivă” și își creează o altă lume pentru necesitățile sale ca ființă spirituală, o lume pe care ”să o poată gândi, să o poată studia, să o poată transmite sub formă de cunoaștere altor oameni” în prezent sau în viitor. De aici, cele două dimensiuni ce-l caracterizează pe om: munca, construire a lumii reale și limbajul, construire a lumii potrivite pentru ființa spirituală”. (Coșeriu 1992/1993: 24).

Principala funcție a limbajului este *funcția de comunicare*.

În 1934, Karl Buhler propunea o primă clasificare, în lingvistica modernă, a funcțiilor limbii, din perspectivă filozofică și psihologică, determinând: *funcția de reprezentare* sau *referențială* (despre obiectul discutat); *funcția de expresie* sau *subiectivă* (privitoare la vorbitor); *funcția intersubiectivă*, referitoare la receptor. În 1963, Roman Jakobson enumeră șase funcții care se ierarhizează diferit, în funcție de situație (de «context»): *funcția emoțională* (expresivă), centrată pe emițător; *referențială*, centrată pe context; *poetică*, centrată pe mesaj; *fatică*, centrată pe contactul dintre parteneri; *conativă*, vizând receptorul sau destinatarul; și *metalingvistică*, orientată către cod.

Au existat și alte clasificări³¹, dar oricare din funcțiile determinate nu sunt altceva decât «subfuncții» ale funcției de comunicare, funcție primordială și principală. (Slama Cazacu: 1999: 101-102). Funcția a limbajului, funcția de comunicare este o realizare a acestuia, privit ca proces cu doi poli: *emiterea* ca act intențional, care presupune transformarea unui conținut psihic într-un fapt obiectiv cu o anume semnificație codată, prin intermediul unui mesaj, și *receptarea*, ca atitudine activă de preluare a mesajului și de înțelegere a acestuia prin efortul de decodare. "Caracterul bipolar al limbajului cere ca expresia să fie inteligibilă pentru cei care recepționează și ca înțelegerea să fie adaptată la modul de a se exprima al persoanei care emite." (Slama Cazacu 1999: 103).

Problemele limbajului au continuat să preocupe pe cercetătorii din diverse domenii, dând naștere la mai multe teorii care atestă complexitatea fenomenului.

³¹ Fr. Kainz, Renzo Titone, Tatiana Slama Cazacu etc.

Capacitatea de a emite semnale verbale, de a folosi limbajul articulat, a constituit obiect de studiu și de construire a numeroase teorii care nici astăzi nu s-au pus definitiv de acord asupra a cel puțin două probleme: motivarea limbajului și interpretarea celor două aspecte ale limbajului. În peisajul teoretic, se disting mai multe tendințe din care două s-au impus: *teoria relativistă* care susține că limba delimitează gândirea (limba este cea care ne limitează experiențele) și *teoriile universaliste* care insistă pe ideea potențelor creatoare ale limbii (limba nu limitează capacitatea de a gândi; orice om normal dispune de la naștere de o schemă conceptuală originară [*innate conceptual scheme*], ceea ce se extinde și la nivelul colectivității; fiecare colectivitate își construiește limba pe baza acelorași principii universal valabile); conform universalismului, limba stă la dispoziția gândirii. Ambele sunt însă două tipuri ideale. (*Știința comunicării 1998:169-170*). Teoria *inneistă* (universalismul) și cea *constructivistă* vin amândouă din zona psiholingvisticii și au cel puțin doi susținători de marcă: pe Noam Chomsky și pe Jean Piaget. Controversa lor pornește de la a accepta sau nu caracterul înăscut al limbajului. Dacă pentru Piaget limbajul reprezintă un caz particular al "funcției semiotice" și condițiile apariției sale fac parte "dintr-un ansamblu mai larg, pregătit de diferite stadii de inteligență senzorio-motorii", pentru Chomsky determinarea genetică a structurilor limbajului este evidentă. (*Teorii ale limbajului. Teorii ale învățării Dezbateră dintre Jean Piaget și Noam Chomski*, Studiu introductiv de Călina Mare, Editura politică, București, 1988, p.309). Este interesant de urmărit cum, în ultimă instanță, cele două teorii aflate la antipodi, prin ele însele, dar și prin interpretările oferite de participanții la dezbateri (psihologi, biologi, filozofi, lingviști), se apropie până la intersectare în unele sau altele dintre afirmațiile celor doi reprezentanți. Astfel, Piaget afirmă: "Am spus deja că toate conduitele comportă un aspect înăscut și unul dobândit, dar că nu se știe unde se află frontiera dintre ele. Nu am negat niciodată că există ceva înăscut în funcționare, căci niciodată nu s-a reușit să se facă un om inteligent dintr-un imbecil." (p. 311), iar Chomsky recunoaște: "Anumite aspecte ale limbajului sunt în legătură cu inteligența", dar "Un cimpanzeu și un afazic grav pot face lucruri minunate, pot avea capacități reprezentative, să manipuleze înlănțuiri complexe de simboluri, să facă judecăți de cauzalitate, dar nu pot pur și simplu, să vorbească." (p. 331) Aceasta, deoarece, adaugă Chomsky,

cimpanzeului îi lipsește ceva, ”acel mic fragment al emisferei stângi, răspunzător de structurile foarte specifice proprii limbajului omenesc”. (p. 329) Lucrurile se complică și mai mult în momentul în care, așa cum afirmă Hilary Putnam, există atât inteligență generală, cât și un model înăscut. (p. 493) Practic, cu mijloacele pe care le are omul la îndemână în acest moment, răspunsul în ceea ce privește caracterul limbajului ca fenomen psihologic se bazează încă pe compromisuri teoretice

Problemele sunt la fel de complexe și în ceea ce privește explicațiile referitoare la diversitatea limbilor ca sisteme de semne mai mult sau mai puțin diferite, considerând aici expresia și conținutul (ca substanță și formă - *Hjelmslev*). O serie de teorii au vizat schimbarea lingvistică, urmărind să clarifice natura și cauzele acesteia.

Amintim teoriile: *naturalistă* (ex. a mutațiilor consonantice din limbile germanice), *substratului etnic* (a lui G. I. Ascoli), *tendențelor limbilor și a generațiilor* (ambele susținute de A. Meillet), teoria *minimului efort*, teoria *analogiei*, teoria *economiei expresiei*.

Toate, susține Coșeriu, mai degrabă ”decât să identifice motivațiile schimbării lingvistice, pun în evidență «mecanismul» și condițiile acestei schimbări”. Autorul subliniază că, de fapt, schimbările lingvistice provin întotdeauna de la un act individual, de la o inovație care se difuzează prin imitație. Același lucru se întâmplă și în cazul strict al schimbărilor fonetice. Acestea se produc mai întâi la nivelul unui cuvânt, fiind acceptate ulterior la nivelul altor cuvinte în care contextul fonic este același, reproducându-se, de obicei, în toate cazurile analoge, sau în marea majoritate a acestora, ”ceea ce justifică principiul metodologic al

corespondenței regulate între două faze succesive ale aceleiași sistem sau ceea ce se numește lege fonetică.” (Coșeriu 1995: 74-91).

2.2. Limba -cod

Modelul fundamental al comunicării dezvăluie că relația de comunicare lingvistică nu se stabilește direct, ci prin folosirea unui cod constituit din semne cu valoare constantă și generală pentru membrii aceleiași societăți, dar având totodată și o valoare variabilă, adaptată contextului. Contextul privit ca ansamblu determinat lingvistic, psihologic și social, imprimă, în ultimă instanță, organizarea specifică tuturor mijloacelor de expresie, astfel încât actul receptiv să se poată realiza cât mai corect. El trebuie avut permanent în vedere, chiar și atunci când studiul asupra comunicării se realizează selectiv, structural.

Pentru realizarea comunicării este nevoie, deci, de un instrument comun cunoscut ambilor vorbitori. Acest instrument care permite codarea și decodarea limbajului este *limba*, concomitent *competență elocuțională*, *competență idiomatice* și *competență expresivă*. Existența codului, existența unor baze fiziologice normale care să permită analiza și decodificarea mesajului, condițiile psihice generale, care creează «atitudinea de limbaj», reprezintă tot atâtea premise ale actului comunicării.

Limba este un termen care se folosește în lingvistică sub accepțiunea de sistem general al unei limbi date, delimitare introdusă de Saussure pentru a desemna “cel mai important sistem de semne prin care oamenii comunică între ei.” Limba este considerată normă, sistem lingvistic care se realizează în

vorbire și aparține societății³². Eugen Coșeriu atrage atenția însă că limba trebuie privită ”mai întâi ca funcțiune și apoi ca sistem”, aceasta pentru că, adaugă el, ”limba nu funcționează fiindcă este sistem, ci dimpotrivă, este sistem pentru a îndeplini o funcțiune [...], devine evident faptul că termenii problemei trebuie inversați” (Coșeriu 1997: 27). După același autor, limba nu se manifestă decât în vorbirea indivizilor ”iar a vorbi înseamnă întotdeauna a vorbi o limbă.” (Coșeriu 1997: 29)

Nivelul competenței idiomatice, al limbii, este ceea ce se numea la Saussure *langue*, având caracter sincron și omogen. Coșeriu consideră că o asemenea limbă este limba istorică drept ”sistem de tradiții ale vorbirii într-o comunitate”. Nici măcar această limbă nu este omogenă, fiind de fapt ”o colecție de sisteme”, uneori chiar divergente, adică deosebite. (Coșeriu 1992/1993: 38). Ceea ce ar corespunde termenului saussurian de *langue* ar fi acela de limbă funcțională, adică limba care funcționează în mod imediat în vorbire, mai bine zis, în fiecare punct al vorbirii (Coșeriu 1992/1993: 39/ Coșeriu 2000: 249 ș.u.)³³.

³² Noțiunea saussuriană de ”limbă” se suprapune definiției faptului social la Durkheim, afirmă Meillet (vezi A. Meillet, *Linguistique historique et linguistique générale*, II, Paris, 1938, p. 72-73, apud E. Coșeriu, *Sincronie, diacronie și istorie. Problema schimbării lingvistice*, Editura Enciclopedică, București, 1997, p. 36.)

³³ Coșeriu subliniază faptul că *limba funcțională* este o limbă determinată, care nu se prezintă niciodată complet și nu apare ca singura limbă cunoscută de vorbitor, fiecare cunoscând, mai mult sau mai puțin, diferite limbi funcționale, așa cum cunoaște mai multe stiluri de limbă. Deci *limba funcțională trebuie dedusă din vorbire* de fiecare dintre noi, sau din propria competență lingvistică, ca o limbă omogenă care este obiectul de descriere gramaticală.

Realitatea concretă a limbajului este, după Coșeriu, *actul lingvistic* (Coșeriu 1995: 26-31), adică actul de a întrebuința pentru comunicare unul sau mai multe semne ale limbajului articulat. Un cuvânt, o frază efectiv spuse sunt acte lingvistice. Actul lingvistic este, prin natura sa, act eminentemente individual, însă determinat social prin însăși finalitatea sa, care este aceea de a spune cuiva ceva despre ceva. Complexitatea actului lingvistic reflectă de fapt complexitatea limbajului, ceea ce duce inevitabil la schimbările lingvistice de la individ la individ. Chiar dacă sunt folosite modele lingvistice anterioare, noul act lingvistic nu va fi niciodată identic cu acestea.³⁴

Limba, în concepția coșeriană, este caracterizată prin *omogenitate* și prin *varietate*. Fiind activitate creatoare, limbajul poartă în sine această varietate în fond nelimitată (până la individ, dar și până la momente diferite de exprimare ale aceluiași individ). Coșeriu prezintă cele trei tipuri mari de varietate: *varietate diatopică* (în spațiu), *varietate diastratică* (între păturile sociale și culturale ale unei comunități) și *varietate diafasică* (între modalitățile de vorbire determinate

³⁴”S-a constatat că orice sunet, fie el cât de simplu, nu se pronunță practic niciodată exact în același fel de către indivizi diferiți și nici măcar de către același individ în momente diferite: ceea ce numim **a**, de exemplu, este în realitate un ansamblu de realizări acustice diferite; iar o realizare acustică **a**, considerată izolat, nu este decât un exemplu al unei entități abstracte, **a**, ceea ce numim fonemul **a** sau un exemplu al unei clase (vocale, de ex.). Individul creează actele sale lingvistice după modele anterioare pe care le păstrează în memoria sa, altfel spus, el recrează actele, dar recreându-le, le modifică în formă și conținut. Pe de altă parte, nici intuiția și nici perceperea nu sunt identice la emițător și receptor, întotdeauna existând o zonă, chiar infimă, de neînțelegere datorată unor cauze obiective și subiective, ceea ce conduce la deformarea voită sau nu a modelelor anterioare.” (Coșeriu 1995: 30),

prin situația însăși a vorbirii și prin elementele situației vorbirii, adică cine vorbește, cu cine, despre ce, în ce circumstanțe) (Coșeriu 1992/1993: 38). Cele trei tipuri de varietate sunt puse în relație prin intermediul unei alte dimensiuni universale, *alteritatea*, cu omogenitatea, aceasta fiind și ea, la rândul ei, *sintopică*, (în sens spațial, dialect), *sinstratică*, (nivel de limbă) și *sinfasică*, (stil de limbă). Fiecare unitate este unitară numai într-un sens, în celelalte două prezentând varietate. (Coșeriu 1992/1993: 39). Limba funcțională este limba ideală, *langue* (Saussure 1998), obiect al lingvisticii structurale, unitară nu numai sincronic, ci și sintopic, sinstratic și sinfazic, “fără diferențe nici în sus, nici în jos, nici la dreapta, nici la stânga“. Ea există și se realizează imediat în vorbire, în fiecare punct al vorbirii. (Coșeriu 1992/1993: 60).

În funcție de omogenitate și varietate există, după Coșeriu, patru discipline sincronice, descriptive: *gramatica* (în sens general), care studiază omogenitatea, *dialectologia*, care studiază varietatea diatopică, *sociolingvistica*, care studiază varietatea diastratică și *stilistica* care studiază varietatea diafasică.

2.3. Cuvântul - semn lingvistic

Limba reprezintă un sistem de semne mai mult sau mai puțin arbitrare, constituind codul fundamental utilizat în procesul de comunicare umană.

O discuție despre semne trimite la o știință care s-a impus cu deosebire începând cu anii *50 ai secolului XX: *semiotica* sau *semiologia*. Știința a semnelor, a producerii și utilizării lor în procesul de comunicare, semiologia prefigurează de fapt științele

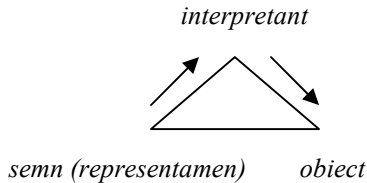
comunicării și informației. Datorând mult structuralismului și, în special, lui Saussure, semiologia studiază funcționarea semnelor în cadrul sistemului. Un element al sistemului nu semnifică prin adekvare la un lucru sau eveniment, ci în raport cu relația de opoziție sau de distincție în interiorul structurii. În limbi nu există decât diferențe, afirmă Saussure care vorbind despre funcționarea sunetelor spune că aceasta are un caracter discret și opozițional, fonemele, de exemplu, fiind discontinue, un *b* nu este un *p*, iar între ele nu există un al treilea termen. Ordinea binară sau digitală nu se bazează pe valoarea intrinsecă a elementelor, ci doar pe poziția lor în sistem. Semiologia va proceda în primul rând la desprinderea semnelor de lucruri, astfel încât semnele să poată fi gândite conform tabelului de opoziții pertinente, adică prevăzute în cod³⁵. O asemenea structură în care acționează semiologia este limba, unde semnele nu aderă la lucruri, ci semnifică prin opoziție, cu excepția onomatopeelor sau a unor cuvinte „motivate”.

Două curente sunt recunoscute în semiologie: unul logocentrist, aparținând lui Roland Barthes³⁶ care vede în această știință un fel de superlingvistică, și altul, cel inițiat de Charles S. Peirce³⁷, pentru care totul este semn. Saussure postula existența unui emițător și a unui receptor. Peirce propune trecerea din semn în semn, orice „obiect” putând servi drept semn pentru alt semn și așa mai departe. Schema binară saussuriană este înlocuită cu triunghiul în care relația între semn și obiect se realizează prin intermediul unui *interpretant* văzut ca punct de vedere, ca un cod sau ansamblu de cunoștințe constituite, convenția care permite raportarea unui semn la un anumit obiect.

³⁵ Vezi și Daniel Bounoux, *Introducere în științele comunicării*, Polirom, 2000, p. 40.

³⁶ Roland Barthes, *Essais de sémiologie*, Seuil, Paris. El susține că sarcina semiologului este de a ridica discursul „mut” sau confuz la nivelul explicitării logice proprii numai logosului. Acest logocentrism postulează că pe măsură ce omul este mai cultivat se folosește tot mai mult de limbaj, „interpretant universal” și semnificant prin excelență.

³⁷ Charles S. Peirce, *Écrit sur le signe*, trad. fr. și prezentare de G. Deledalle, Seuil, Paris, 1978.

Un exemplu de interpretare în perspectivă peirceniană este cerul roșu care din punct de vedere meteorologic înseamnă timp frumos, dar care pentru un pictor poate semnifica cu totul altceva. La fel se poate întâmpla cu un semn lingvistic cum este „poartă” care poate trimite la obiect, dar care, contextual, poate să însemne și deschidere, posibilitate.

Peirce va face, de altfel, distincție între principalele tipuri de semne: indiciale, iconice și simbolice

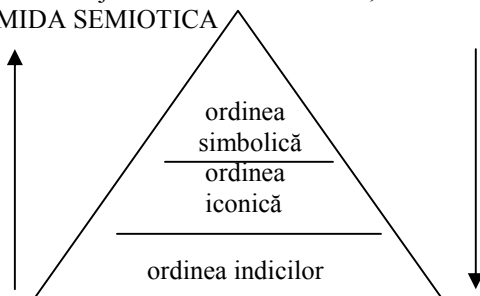
- *Indicele* reprezintă *semnul* al cărui sens nu poate fi asigurat decât relativ la o situație de comunicare reală sau reprezentată de text. Indicele din domenii nelingvistice se află el însuși în contiguitate cu obiectul denotat (de exemplu, simptomul unei boli, scăderea barometrului). Limbile naturale nu au indici puri, ci *semne indiciale* ca demonstrativele, posesivele și toate semnele cu întrebuintare deictică. Pentru Peirce indicele este un semn extras din lucru, care pierde imediat trăsătura ce face din el un semn dacă obiectul său nu mai există (un obiect cu o gaură de glonte poate fi indice numai în anumite situații). Indicele nu reprezintă lucrul, ci este manifestarea acestuia în mod direct, real (vezi amprente, simptomul medical sau meteorologic, urmele, depunerile, dar și intonația, contactul vizual, poziția corpului, mimica și gestică pentru comunicarea verbală). J. Lyons consideră indicele situațiile în care există un raport suprapus sau stabilit între un semn A și un obiect C, raport care face ca ocurența lui A să implice prezența sau existența lui C. Indicii sunt la originea sistemului de comunicare reprezentând continuitatea dintre obiect și semn.

- *Iconul* sau *semnul iconic* ca semn non-arbitrar al cărui *semnificant* reprezintă analogic refrenul se bazează pe asemănarea naturală sau culturală. El presupune, în accepția lui Peirce, ruptura semiotică, păstrând însă continuitatea prin analogie. Peirce propune

ca subdiviziuni ale *semnelor iconice* imaginile, diagramele și metaforele (în privința ultimei existând păreri contrare, care consideră iconul mai degrabă o sinecdocă decât o metaforă). Iconul presupune aceeași calitate sau aceeași configurație a calităților pe care un obiect le denotă (de ex. onomatopeele sau diagramele care reproduc relațiile între proprietăți). *Semnele iconice* sunt prezente în limbile cu scriere ideografică în diverse grade (ieroglifile nu sunt decât slab iconice). J. Lyons delimitează *semne iconice* de gradul întâi, cum ar fi sunetele păsărilor de tipul *cu-cu* (care se referă la sursa sunetelor); la fel se presupune că ar fi existat în franceză un *semn iconic* de gradul întâi redând sunetele scoase de cucuvea, cuvânt care s-a pierdut în franceza actuală, unde există numai sensul de "femeie bătrână, acră"; acest din urmă sens este considerat un icon secundar sau de al doilea grad, bazat pe o legătură iconică primară cu strigătul caracteristic păsării.

- *Simbolul* nu există ca semn fără interpretant fiind legat de triunghiul semiotic (cuvânt/concept/lucru), unde denumește relația care unește conceptul de lucru. Simbolul se referă la ceva prin forța unei legi, condiție îndeplinită de majoritatea cuvintelor unei limbi. Spre deosebire de imagine, simbolul se structurează prin excludere. Prezența unui semn simbolic înseamnă absența tuturor celorlalte din locul pe care acesta îl ocupă (cuvânt în locul oricărui alt semn, litera alfabetului în structura cuvântului, roșul semaforului). De la indicele tridimensional la ordinea simbolică liniară, prin ordinea bidimensională, de regulă, a semnelor iconice, drumul este de la concret la abstractizarea maximă din sistemul digital: („totul sau nimic”), între două fenomene pe care le articulează limba, ca și între 0 și 1 din limbajul binar al calculatorului, nu există al treilea termen.

PIRAMIDA SEMIOTICA

Urmărind piramida, se poate observa că sensul culturii logocentrice, al învățării este spre ordinea simbolică. Aceasta înseamnă limbaj, calcul și rațiune și apăsarea încă la Platon, și este și azi prezentă în tot ceea ce presupune logosul, numericul. Dar arta, poezia, cultura de masă sau somnul se folosesc de imagine și de indici, deci sensul este invers. Îmbinarea lor creează lumea noastră exterioară și interioară.

- *Semnalul* - ca tip de semn este un fapt imediat perceptibil care informează asupra a ceva ce nu e imediat perceptibil. Două condiții sunt necesare pentru ca un semn să poată fi considerat semnal: să fie produs pentru a servi indiciile, cu o intenție determinată, și cel căruiia îi e destinată indicația conținută în semnal să poată să-l recunoască. Un semn-semnal este voluntar, convențional și explicit. (*Vezi și ȘAL 1997: 443-444*)

Semnele limbajului articulat au întotdeauna valoare simbolică, adică o valoare care nu rezidă în semnele materiale ca atare, valoare la care doar se referă.

În limbajul articulat, *cuvântul* reprezintă ”semnul” fundamental, constituit ca unitate lingvistică complexă, realizată simultan ca unitate fonetică, semantică și gramaticală (*ȘAL 1997: 146*).³⁸

Definiția semnului lingvistic a fost dată de Ferdinand de Saussure. Conform acestuia, semnul lingvistic este o entitate cu

³⁸ Cuvintele fiecărei limbi au o anumită structură fonologică de sunete (combinații determinate de foneme vocale și foneme consoane în diferite poziții care alcătuiesc complexul sonor), o structură morfologică (combinații determinate de morfeme), semantică (dezvoltare specială a polisemiei, relații de sens proprii-sinonimie, antonimie, hiponimie) și o anumită structură sintactică (se respectă anumite reguli de combinare proprii în enunț). Cuvântul intră în relație cu unități mai mici decât el (fonemul, morfemul) sau mai mari decât el (sintagma, propoziția, fraza, enunțul, textul) și se definește ca unitate relativ autonomă pentru că poate fi izolat din enunț prin: permutare (schimbarea poziției); substituție (înlocuirea cu alt element de același tip).

două fețe: *semnificantul* și *semnificatul*, în relație de presupunere reciprocă, conform metaforii foii de hârtie (nu se poate decupa niciuna dintre fețele foii, fără a o decupa și pe cealaltă).

Distincția dintre semnificant și semnat apare, în alți termeni, încă la Aristotel în *De interpretatione*, apoi, mai explicit la stoici.

După Saussure, semnul lingvistic unește un concept cu o imagine acustică. Imaginea acustică nu reprezintă sunetul material, ci ”amprenta psihică a acestui sunet”. Cuvântul exprimă un concept oarecare numai în măsura în care acesta este asociat cu un complex sonor (*Saussure 1998: 86*)³⁹.

Semnificantul este una dintre cele două laturi interdependente ale semnului lingvistic. Este considerat latura materială a semnului, unitățile sale constitutive fiind fonemele, pe baza cărora se constituie complexul sonor, ca manifestare orală sau scrisă. *Semnificantul* este succesiv în timp (linear), caracteristică prin care se poate deosebi de semnificanții altor sisteme semiotice. Indiferent de forma de manifestare, semnificantul apare materializat la nivelul percepției (audiție, lectură, vizualizare); este virtual comun unei colectivități de vorbitori, adică indiferent la variațiile individuale de timbru, de defecte de pronunțare etc., pentru că un fonem sau un grafem conservă aceeași funcție distinctivă. Legătura dintre *semnificant* și *semnificat* este indisolubilă, este arbitrară sau nemotivată. (*Saussure 1998: 85-86*) *Semnificatul* reprezintă latura ideală a semnului. Natura exactă a conceptului, relația sa cu sensul, cu semnificația, valoarea sunt probleme insuficient clarificate la Saussure, reluate ulterior de semantică sau de alte discipline științifice. Pentru Coșeriu, „conținutul” urmează distincția celor trei niveluri ale limbajului: nivelului universal, adică vorbirii, îi corespunde *desemnarea*, ca referință la „realitate”, ca legătură între semn și lucrul desemnat;

³⁹ Practic, nu este nevoie neapărat să auzi sunetul pronunțat; poți vorbi cu tine însuși, fără să deschizi gura, cuvintele limbii fiind imagini acustice.

nivelului istoric îi corespunde *semnificatul* considerat drept conținutul dat al unui semn sau al unei expresii într-o limbă și exclusiv prin intermediul limbii înseși; nivelului individual îi corespunde *sensul*, drept conținut propriu al unui text, dincolo de desemnare și semnificat. *Semnificatul* este deci conținutul unui semn așa cum e redat într-o limbă determinată (sau prin intermediul acelei limbi). Planul sensului este dublu semiotic, deoarece în acest plan un semnificant și un semnificat de limbă constituie un prim set de relații, urmând un alt set în care semnificatul de limbă devine la rândul său „semnificant” pentru conținutul textului sau „sens”. Semnificatele lingvistice și ceea ce ele desemnează constituie partea materială a textului literar, „semnificantul” altui semn, al cărui „semnificat” este sensul textului. Deci ceea ce se înțelege prin operă este de fapt un „semnificant”. Personajele, de exemplu, devin simboluri prin intermediul cărora autorul spune ceva, ceea ce constituie sensul operei respective. Planul sensului și al semnificatului sunt de regulă diferite, dar ele pot să coincidă, așa cum se întâmplă în textul „comunicativ”, informativ sau denotativ. (Coșeriu 2000: 246-247) Pentru că *semnificatul* este legat de o limbă determinată, se definește prin opozițiile reciproce cu alți semnificați, condiționate de diverși factori care conduc la diferențe între limbi (*zâpadă* la eschimoși este desemnată prin 20 de unități diferite; termenii cromatici). Segmentările distincte de la o limbă la alta se bazează pe generalizări diferite ale *semnificatului*. (ȘAL 1997: 445)

Cuvântul poate fi definit ca *relație interdependentă și arbitrară dintre un semnificant și un semnificat, în felul acesta prin cuvânt fiind posibil să ne referim la realitatea extralingvistică sau la referent*.

Semnul lingvistic are caracter *binar*, rezultat din rolul său de intermediar între gândire și sunete, dat fiind că ideile se delimitează între ele numai în măsura în care sunt asociate cu anumite complexe sonore.

Semnul lingvistic este *linear*, ceea ce înseamnă că e unidimensional sau că se desfășoară într-o singură direcție, fie

că e perceput vizual, fie că e perceput auditiv. În felul acesta semnul lingvistic se opune altor semne multidimensionale (maritime, de ex.). Când a caracterizat semnul ca linear, Saussure a avut în vedere mai ales semnificatul; semnificatul nu e nici linear, nici non-linear, neexistând ca realitate temporală sau spațială.

Semnul lingvistic este *arbitrar* sau convențional, caracteristică ce garantează buna lui funcționare. Saussure a arătat că semnificatul este arbitrar în raport cu semnificatul, în sensul că nu există nici o legătură necesară între complexul sonor și conceptul pe care îl exprimă. Aceasta înseamnă că nimic din natura conceptului nu impune exprimarea printr-un anumit complex sonor.

Încă înainte de Saussure, Aristotel spunea despre cuvinte că nu semnifică „prin natura lor” ci „în virtutea a ceea ce s-a stabilit”, sau în acord cu tradițiile istorice și culturale. În lingvistica medievală este folosit chiar termenul de „arbitrar”. (*Coșeriu 2000: 6, 11*)

Argumente pentru această interpretare sunt: faptul că același concept se poate exprima prin mai multe sinonime într-o anumită limbă; același concept se exprimă prin cuvinte diferite în diverse limbi. Diversitatea limbilor demonstrează că legătura dintre semnificant și semnificat nu e condiționată de necesități naturale nici în ceea ce privește realitatea extralingvistică (nici chiar onomatopeele nu se exprimă exact la fel în toate limbile). Legătura dintre sunete și sens sau dintre semnificant și semnificat este nu numai convențională, ci și culturală, presupunând un acord colectiv între vorbitorii aceleiași limbi la un moment dat.

Există doar câteva categorii de cuvinte pentru care semnul apare parțial motivat sau parțial determinat:

- motivație fonică în onomatopee, omofone, rime;

- motivație morfologică (în derivate);
- motivație semantică (în relația dintre sensul propriu și sensul figurat).

Între caracterul arbitrar, motivare și convenție există o strânsă legătură. Caracterul arbitrar se opune celui motivat și îl are drept corolar pe cel convențional, dat fiind că, în absența oricărei motivări, doar convenția asigură funcționarea semnului. Dar caracterul convențional nu îl exclude pe cel motivat, caracterul convențional fiind primordial pentru semn, iar cel motivat fiind secundar. De aceea, chiar și atunci când motivarea există, ea tinde să se ștergă, să dispară⁴⁰.

Semnul lingvistic are un caracter *imuabil*, imuabilitatea fiind determinată de caracterul arbitrar și convențional, impunând să nu fie schimbat sau înlocuit de vorbitorii unei anumite limbi. Relația dintre un semnificant și un anumit semnificat trebuie să fie, în principiu, mereu aceeași, ceea ce înseamnă introducerea caracterului social al relației semn-referent. Imuabilitatea semnului înseamnă, de fapt, caracterul lui stabil, asigurat prin manifestarea socială: colectivitatea nu alege semnele, ci le folosește prin transmitere de la o generație la alta împreună cu regulile la care se supun. Timpul alterează

⁴⁰ Saussure nu a luat în considerare realitatea extralingvistică, pentru că semnul, în ansamblul lui, stă pentru această realitate necuprinsă în semn. Semnul face numai referință la lumea extralingvistică reală sau imaginară. De aceea, semnul are o valoare definită numai în raport cu valorile altor semne. De fapt, în semn se reunesc două realități extralingvistice care sunt exterioare lui: realitatea extralingvistică (imaginea obiectului) și realitatea exterioară (sau inventarul sunetelor limbii). Conform acestei scheme, semnificatul *pom* este asociat constant cu semnificantul *pom* care evocă în mintea vorbitorilor români ideea generală, abstractă, de "plantă...", neglijând o serie de detalii. (Vezi și F. de Saussure, *Curs de lingvistică generală*, pp. 85-86.)

însă, mai mult sau mai puțin, semnele lingvistice. Factorii de alterare sunt numeroși, dar sunt exteriori limbii. Schimbările pot fi fonetice, morfologice, sintactice sau lexicale și duc la mutabilitatea semnului lingvistic.

Interpretarea semnului lingvistic sub aspectul complexeii lui relații cu realitatea extralingvistică a dus la apariția unor noi teorii, dintre care amintim teoria *referențială* (*Știința comunicării 1998: 155-156*).

Reprezentanții acestora sunt Ogden și Richards. Ei continuă linia lui John Locke, care era pur nominalistă, plecând de la ideea că semnificația cuvintelor este convențională. Modelul lor - triunghiul fundamental - cuprinde trei componente: cuvânt, concept/reprezentare și obiect/referent. Pentru Ogden și Richards între cuvânt și obiect nu există o relație directă. Cuvintele sunt asociate unor concepte sau înțelesuri, acestea din urmă referindu-se la obiectele reale. Relația dintre cuvânt și referent nu este, de aceea, de ordin casual, ci reprezintă rezultatul unei asociații pe care o face vorbitorul și ascultătorul. Pe baza acestui model: ascultătorul aude *ușă*, se va gândi la *ușă* și înțelege ce aude. Pentru vorbitor, dintr-un motiv sau altul el se gândește la *ușă*, ceea ce îl va obliga să pronunțe cuvântul. Pentru școala referențială "semnificație" este tot ceea ce desemnează cuvântul în realitate. Semnificația este prin urmare egală cu extensiunea unui cuvânt. Dar echivalența cu referentul este puțin plauzibilă dacă se ia în considerare că nu toate cuvintele au un referent empiric și în al doilea rând diferite cuvinte pot avea același referent (extensiune), fără ca semnificația lor să fie aceeași. (Invingătorul și învinsul =Napoleon). Semnificația este mai mult decât extensiunea sau decât obiectul real la care se referă cuvântul. În anii '60, Katz a elaborat o teorie psihologică a semnificației. În memoria oamenilor cuvintele sunt cuplate unei anumite "informații conceptuale", pe baza căreia cuvintele pot fi definite. Pe lângă informația conceptuală, cuvintele oferă și o "informație perceptuală", cuprinzând reprezentarea imaginară (sau reprezentările) a obiectelor la care cuvintele se referă. Prin reținerea în memorie, avem de-a face cu o relație triadică între cuvânt, informație conceptuală și informație perceptuală. Semnificația cuvintelor cuprinde totalitatea informației

conceptuale și perceptuale pe care cuvântul o evocă în memorie. Față de școala referențială, conceptualismul înseamnă un pas mai departe, semnificația fiind mai mult decât extensiune (semnificație = extensiune + surplus semantic).

O contribuție deosebită la teoria semnului o aduce L. Hjelmslev, inițiatorul Școlii „glosematice”, care continuă și dezvoltă teza saussuriană conform căreia limba ca sistem de semne „este o formă, nu o substanță” (Saussure 1998: 127, 134).

Hjelmslev a adoptat dicotomia *semnificant-semnificat* în termenii planurilor limbii, dând semnificantului numele de *plan al expresiei* și semnificatului cel de *plan al conținutului*. Planul *expresiei* poate fi descris în funcție de două nivele: cel al *sunetelor*, *fonemelor* și *cenemelor* și cel al cuvintelor unei limbi, disciplinele care se ocupă de acest studiu fiind *fonetica*, *fonologia*, *glosematica* și *gramatica* (când descrie forma cuvintelor și felul în care se combină în sintagme, propoziții sau fraze). Hjelmslev numește *expresie* latura concretă a semnelor sau a enunțurilor lingvistice care reprezintă o suită ordonată de sunete specifice. Planul *expresiei* sau al semnificantului, ca plan material al limbii, poate fi considerat sub diverse aspecte: substanță sonoră; masă fonică; expresie orală; substanță vizuală; masă grafică; expresie scrisă. *Expresia* este deci materie fonică sau grafică manifestată sub formă de combinații date (complexe sonore sau grafice). *Expresia* este delimitată în raport cu *conținutul* și este frecvent utilizată cu accepția de semnificant luat în totalitatea lui. Unitățile limbii: fonem, morfem, cuvânt, sintagmă, se identifică prin relația dintre expresie și conținut. Planul *conținutului* sau al semnificatului este un plan pur mental; reprezintă latura cognitivă a semnului. În lingvistica modernă *conținutul* se opune *expresiei* și corespunde parțial cu semnificatul, considerat în totalitatea sa. Raportul dintre *expresie* și *conținut* este arbitrar, ceea ce rezultă din faptul că limbi diferite au cuvinte distincte pentru a se referi la același obiect. Referința unui plan al limbii la altul distinge unitățile funcționale pentru că o diferență de conținut este de fapt de limbă, dacă în aceeași limbă, îi corespund diferențe specifice în

structura materială. Atât expresia cât și conținutul sunt caracterizate fiecare prin *formă* și *substanță*.

Forma este considerată echivalent aproximativ al semnificantului sau al expresiei, opusă sensului, conținutului⁴¹. Ea este privită ca structurare a intenției de comunicare într-o limbă dată, reprezentând ansamblul relațiilor care asigură identitatea elementelor lingvistice, opus materiei sau substanței. În această interpretare *forma* se apropie de structură și interesează atât nivelul semnificantului cât și pe cel al semnificatului.

Substanța poate fi definită (mai ales opozitiv) ca tot ceea ce nu este formă, fiind considerată ca punere în raport a lumii exterioare cu facultatea de a vorbi.

Potrivit lui Hjelmslev, *substanța* este manifestarea formei în materie, iar argumentul care susține această interdependență e constituit de adoptarea probei *comutării* în analiza ambelor planuri.

În planul semnificantului, *substanța* este ansamblul de realizări fonematice posibile, independent de punerea lor în formă prin sistemele fonologice ale diverselor limbi. *Substanța expresiei* este materia fonică exploatată așa cum permite forma lingvistică (vezi fonemele /s, n, u, t, e/ care reprezintă substanța exploatată de forma [s u n e t e]). O formă se poate manifesta prin mai multe substanțe (fonică sau grafică, de ex.), în timp ce inversul nu este posibil.

În planul semnificatului, *substanța* este reprezentată de sistemele de semnificare care constituie diverse limbi. Un exemplu îl constituie termenii cromatici, a căror substanță este dată de continuumul de lungimi de undă luminoasă, același pentru toate limbile, ceea ce nu înseamnă că există un număr egal de termeni cromatici în toate limbile; dimpotrivă, s-a dovedit că există diferențe importante⁴². Teoria glosematică a influențat atât structuralismul european cât și pe cel american, o serie de termeni precum planul expresiei, planul conținutului, paradigmatic în loc de asociativ fiind

⁴¹ Structuralismul american (L. Bloomfield) consideră că forma este singura susceptibilă a fi supusă analizei lingvistice.

⁴² După alți autori (J. Lyons) există *substanță primară* (limba vorbită) și *substanță secundară* (limba scrisă). Lyons consideră *substanța* similar cu un bloc de marmură care poate deveni diverse lucruri, dar, în realitate, nu e nici unul. *Marmura devine formă când i se aplică o structură anumită.* (ȘAL 1997: 490).

generali sau aproape generali printre lingviștii structuraliști. (*Coșeriu 2000: 116*)

Revenind la rolul semnului în procesul de comunicare, Tatiana Slama Cazacu atrage atenția că intenția de comunicare și intenția de semnificare înseamnă concomitent a da valoare expresiei și a o folosi cu un scop precis. Aceasta presupune că în orice act de comunicare mișcarea articulatorie reprezintă o intenție de semnificare, că emițătorul nu articulează orice și oricum, ci el selectează din sistemul de deprinderi fonematice componentele necesare construirii unei secvențe semnificative. Autoarea atrage atenția asupra permanentelor feed-back-uri de natură perceptuală (autoreglări, prin perceperea propriilor mișcări articulatorii și producții sonore), asupra selectărilor și reglărilor ce țin de procese interioare, desfășurate la nivelurile superioare. Astfel, dacă articularea fonemelor ca sisteme de opoziții intră în ”patrimoniul deprinderilor automatizate” ale unui individ, construirea lanțului discursiv cu toate particularitățile sale segmentale și suprasedgmentale (tonalitate, accent) implică intervenția elementelor de semnificație, adică intervenția unor procese psihice și fiziologice superioare, procesul integrativ fiind, de altfel, necesar în tot ceea ce înseamnă organizarea semnelor, producerea șirurilor de segmente semnificative.

Receptarea reprezintă o latură la fel de complexă ca și emiterea. Un rol important în receptare îl au deprinderile articulatorii ale receptorului, feed-back-ul audio-kinestezic și structurile mentale relative la anumite trăsături invariante. În receptarea semnalelor verbale un rol deosebit îl are realitatea materială a sunetelor auzite. Ele reprezintă variante libere dacă ne raportăm la actul lingvistic concret, dar percepția se realizează dacă în momentul audiției se face raportarea la un

sistem bine definit de invariante, la un sistem invariabil de referință, care este dat de formele mentale, pe baza cărora s-au cristalizat «obiceiuri» în însuși sistemul de articulare al receptorului. (*Slama Cazacu 1999: 104*) Mecanismul perceperii nu poate fi identificat complet cu cel al articulării, deoarece la receptare intervine adaptarea contextuală care presupune, în limitele schemei invariante, ajustări interpretative care o îndepărtează de emiteră.

Rezultă că în comunicare există o relație bilaterală care reunește pe emițător și pe receptor, fiecare ca o unitate în care acționează joncțional, pe de o parte, coordonate interne (particularitățile organice, mijloacele fiziologice personale, caracteristicile de organizare psihică, datele ce țin de temperament, de experiența de viață); pe de altă parte, coordonatele externe (ambianța social-istorică) și, în această ambianță, momentul personal (care provoacă o schimbare emoțională, o succesiune de percepții etc.). (*Slama Cazacu 1999: 116*).

3. Sincronie⁴³, diacronie⁴⁴

Studiul asupra sunetelor unei limbi este de natură sincronică, atâta timp cât este vorba de materializarea lor concretă în vorbire. Orice altă perspectivă devine însă diacronică.

În cursul său de lingvistică generală, Saussure arată că lingvistica trebuie studiată ținând cont de cele două părți în care se poate delimita: o lingvistică sincronică ce se va ocupa ”de raporturile logice și psihologice care leagă termeni ce coexistă și formează un sistem, așa cum sunt ei văzuți de aceeași conștiință colectivă” și o lingvistică diacronică ce va studia ”raporturile care leagă termeni succesivi nepercepuți de aceeași conștiință colectivă, și care se substituie unii altora, fără să formeze un sistem.” (Saussure 1998: 113). Lingvistica sincronică și cea diacronică vor constitui, separat, domenii de studiu pentru Saussure care va transforma această distincție într-un principiu fundamental de despărțire a lingvisticii istorice de lingvistica descriptivă.

Saussure propune aranjarea faptelor de limbă pe două axe: axa simultaneității (ca raport între obiecte coexistente,

⁴³ *Sincronia* desemnează un anumit stadiu de limbă, aspectul unei limbi la un moment dat. Studiul sincron al limbii presupune o perspectivă statică asupra acesteia; limba este concepută ca un sistem imobil, care poate fi studiat în sine, nu ca rezultat al unei evoluții. Lingvistica sincronică este o lingvistică descriptivă și structurală. Dacă, după Saussure, între sincronie și diacronie există o antinomie radicală, în lingvistica modernă se susține ca această dicotomie este mai mult de natură metodologică, aspectele statice și cele dinamice coexistând. Distincția dintre acestea reflectă, de fapt, distincția dintre funcționarea și constituirea oricărei limbi. (ȘAL 1997: 454)

⁴⁴ *Diacronia* desemnează o fază de evoluție a unei limbi. Coșeriu afirmă că limba se constituie în diacronie și funcționează în sincronie.

unde timpul nu intervine) și axa succesivității (raportul obiectului cu sine sau cu alte obiecte în succesiunea timpului), subliniind că aspectul sincronic este cel care primează. De aici o perspectivă statică în studiul lingvistic, fapt ce a condus la exagerări în ceea ce privește delimitarea dintre cele două domenii (v. și Frâncu 1997: 27).

Școala lingvistică de la Praga va susține mai categoric că între cele două metode, cea sincronică și cea diacronică, nu pot fi stabilite bariere, iar E. Coșeriu va clarifica și va îmbunătăți delimitarea saussuriană în lucrarea sa *Sincronia, diacronia e historia*, Montevideo, 1958⁴⁵. Analiza pertinentă a profesorului Coșeriu permite să se delimiteze ceea ce rămâne valabil din distincția saussuriană, propunând corecturi în primul rând în ceea ce Saussure numea părți ale lingvisticii: lingvistica sincronică și lingvistica diacronică, ca două domenii perfect delimitate. Coșeriu arată că, de fapt, nu este vorba de o opoziție între două lingvistici diferite, lingvistica descriptivă fiind o parte (prima) a lingvisticii istorice, și propune ”să se vorbească, pur și simplu, despre descrierea și istoria limbii”, acestea situându-se la nivelul istoric al limbajului, corelate cu lingvistica vorbirii și cu lingvistica textului, corespunzătoare altor două niveluri ale aceluiași fenomen. (Coșeriu 1997: 238-247)

Coșeriu recunoaște, în continuare, că afirmațiile lui Saussure referitoare la ”natura sincronică a limbii” și la ”imuabilitatea” sistemelor lingvistice conțin mult adevăr, și aceasta, deoarece limba este totdeauna ”sincronică”, ”în sensul că funcționează sincron, adică în sensul că se află totdeauna

⁴⁵ Versiune în limba română de Nicolae Smarandă: Eugeniu Coșeriu, *Sincronie, diacronie și istorie. Problema schimbării lingvistice*, Editura Enciclopedică, București, 1997.

«sincronizată» cu vorbitorii săi, istoricitatea sa coincidând cu istoricitatea lor.»

După Coșeriu și în ton saussurian, ”limba funcționează sincron și se constituie diacronic” fapt ce presupune schimbarea neîncetată pentru a putea să funcționeze. Pe de altă parte, imuabilitatea sistemului nu presupune existența cauzei schimbării în interiorul său și nici dezvoltarea prin sine, ci el presupune ”facerea” sa de către vorbitori în acord cu necesitățile lor de expresie. În al treilea rând, ”limba se schimbă fără încetare, dar schimbarea nu o distruge și nu o afectează în natura ei de «a fi limbă», care rămâne mereu intactă.” După Coșeriu, schimbarea în limbă nu este «alterare» sau «deteriorare», ci reconstrucție, înnoire a sistemului și ea asigură continuitatea și funcționarea acestuia. ”Limba se face prin schimbare și «moare» ca atare atunci când încetează să se schimbe” spune Coșeriu. Limba, cu întregul ei proces de «facere» depășește astfel stadiul sincron, constituindu-se într-un cadru ”de permanență și de continuitate.” Ea se menține parțial identică cu ea însăși și încorporează concomitent tradiții noi, permițându-și să funcționeze ca limbă și să fie, în același timp, «obiect istoric».

4. Sintagmatic, paradigmatic

Ca «obiect», limba este formată din cuvinte aflate în diferite raporturi. Cuvintele, la rândul lor sunt alcătuite din sunete, distribuite linear în spațiu și timp.

Ferdinand de Saussure se bazează în teoria sa pe două tipuri de relații sau raporturi: raporturi *sintagmatice* sau *in praesentia* și raporturi *paradigmatiche* sau *in absentia*. Hjelmslev va introduce perspectiva matematică, denumind

raporturile sintagmatice raporturi conjuncționale de tip *și/și*, iar raporturile paradigmatică, de tip disjunctiv *sau/sau*. Raporturile sintagmatice, *in praesentia* sau de tipul *și/și* se regăsesc la toate tipurile de unități, de la cele simple (sunete/foneme) până la fraze. Inclusiv pentru fonetică acest tip de raport derivă din însăși linearitatea semnului, unitățile așezându-se unele după altele în lanțul vorbirii, formând sintagme⁴⁶. (Saussure 1998: 134) Sintagmaticul este caracteristic actului lingvistic, limbii ca discurs, în timp ce în afara acestuia există celălalt tip de raport, și anume cel asociativ sau paradigmatic, care cuprinde elemente existente în limbă ca posibilitate de utilizare și care pot fi oricând actualizate⁴⁷. (Saussure 1998: 134)

5. Principiile fundamentale ale structuralismului analitic

Observând deosebirile, dar și apropierile metodologice dintre două curente care au avut și au un impact deosebit în lingvistica modernă, Eugen Coșeriu arată că, din acest punct de vedere, structuralismul și gramatica transformățională sunt complementare, în sensul în care primul identifică descrierea cu analiza și nu se ocupă de producerea propozițiilor, în timp ce gramatica transformățională identifică descrierea cu prezentarea regulilor de producere sau “sinteză” și nu oferă metode de identificare și analiză (sau de “descoperire”). (Coșeriu 2000: 158-159)

⁴⁶ Saussure atrage atenția că termenul nu trimitte la sintaxă.

⁴⁷ În cuvântul *dreptate*, fonemele /d/, /r/, /e/, /p/, /t/, /a/, /t/, /e/ se află în raport sintagmatic, în timp ce *d* se află în raport paradigmatic cu toate dentalele, oclusivele sau consoanele limbii din care s-a făcut selecția. Pe de altă parte, cuvântul *dreptate* poate intra în relații sintagmatice cu celelalte cuvinte dintr-un enunț și în relații paradigmatică cu toate substantivele din limba română sau cu substantivele abstracte etc.

Principiile structuralismului analitic, deduse de Coșeriu, sunt patru și ele trebuie luate în considerare de oricare cercetător al planurilor limbii:

- *principiul funcționalității* – cu un corolar referitor la semnificat – semnificatul unitar – și un corolar metodologic sau tehnic – cel al comutării;
- *principiul opoziției* – cu corolarul său – analiza în trăsături distinctive;
- *principiul sistematicității* (sau al structurii sistemice);
- *principiul neutralizării*. (Coșeriu 2000: 159)

5.1. Principiul funcționalității

Principiul funcționalității este unul din principiile fundamentale ale structuralismului analitic și se referă la “faptele constitutive ale limbilor bazându-se pe postulatul solidarității între cele două fețe ale semnului lingvistic și, prin urmare, între cele două planuri ale limbilor ca sisteme de semne care se realizează în vorbire: planul expresiei sau al semnificantului (planul material al limbajului) și planul conținutului sau al semnificatului (planul pur mental).” (Coșeriu 2000: 160)

Rezultă că o diferență oarecare la nivelul expresiei devine *fapt de limbă* atunci când îndeplinește o funcție de diferențiere la nivelul semnificatului și invers, o diferență în planul conținutului reprezintă un *fapt de limbă* dacă în aceeași limbă îi corespund diferențe la nivelul semnificantului sau expresiei.

Unitățile unei limbi devin unități funcționale când, pe baza solidarității dintre semnificat și semnificant, îndeplinesc o funcție distinctivă. Pentru planul expresiei, un fonem există ca unitate funcțională dacă distinge semnificante cu semnificate

deosebite (de exemplu d și t în cuvintele *rade* și *rate*), în timp ce atunci când efectul schimbării nu apare în planul conținutului, trimiterea este la varianta de realizare (de exemplu d și d' în *rade* și *rad'e*). Diferențele contextuale care nu trimit la diferențe și în celălalt plan al limbii nu au valoare funcțională, deosebindu-se astfel *planul unităților funcționale* de *planul variantelor de realizare*.

O unitate funcțională se realizează sau se exprimă în variantele sale iar variantele reprezintă sau exprimă unitatea, diferențiindu-se între ele prin faptul că în realizare primesc determinări contextuale și situaționale.

Drept corolar al principiului funcționalității, în cazul omofonelor, este cel al *semnificatului unitar*. În cazul în care nu există diferențe de expresie, diferitele accepții ale unei forme trebuie să corespundă aceleiași zone de semnificație și tot ce aparține acestei zone trebuie să constituie o manifestare a aceluiși semnificat ca valoare de limbă. (Coșeriu 2000: 173-181)

Tehnica aplicată pentru determinarea valorii funcționale a unei unități este *comutarea* care constă în substituirea unui element într-o unitate dată empiric a expresiei – cu scopul de a observa dacă, făcând aceasta, se produce o schimbare în planul conținutului și invers (ex. $d \rightarrow t$ în *rade* \rightarrow *rate*).

5.2. Principiul opoziției

Acest principiu se referă la manifestarea funcționalității în unitățile de limbă și privește natura unităților și “identitatea” lor sau, altfel spus, unitățile funcționale există (ca atare) datorită opozițiilor la care participă. (Coșeriu 2000: 189)

“Opoziția” presupune existența a cel puțin unui element diferențiator minim (neanalizabil ulterior în elemente diferențiale). O unitate A este funcțională dacă în limbă (la nivelul expresiei sau conținutului) există cel puțin o unitate B

care se deosebește de A cel puțin printr-un element funcțional și i se opune lui A ca o altă unitate (ex. *d* și *t*). În cazul în care o trăsătură este substituită cu alta se trece la o altă unitate.

d	oclusivă dentală	<i>surdă</i>
t	oclusivă dentală	<i>sonoră</i>

Diferența funcțională minimă între două unități de limbă se numește trăsătură distinctivă. În exemplul dat funcționează o singură trăsătură distinctivă, dar, în general, unitățile de expresie și de conținut funcționează în mai multe opoziții, prin intermediul mai multor trăsături distinctivă (*p* și *m*, de ex.).

Se poate spune deci că noțiunea fundamentală și nouă a structuralismului nu este în realitate aceea de unitate funcțională, ci tocmai de “opoziție funcțională” și deci de “trăsătură distinctivă”. (Coșeriu 2000: 173-181)

5.3. Principiul sistematicității sau al structurii sistematice

Acest principiu trimite la faptul că într-un sistem lingvistic opozițiile funcționale se prezintă de obicei în mod sistematic, adică ele se repetă pentru o serie de unități analoge. Prin combinarea diferită a aceluiași trăsături distinctivă se structurează un număr superior numărului de trăsături utilizate. Este vorba de o “economie funcțională”. Astfel trăsăturile *bilabial*, *sonor* care apar la *b*, apar și la *m*, iar trăsăturile *oclusiv*, *surd*, apar și la *p*, dar și la *t*, *k*, *k'*. Principiul sistematicității poate fi privit în cercetarea empirică drept o posibilitate, dar realitatea o poate susține doar faptul concret de limbă.

5.4. Principiul neutralizării

Specific structuralismului european, acest principiu trimite la faptul că opozițiile nu funcționează în toate cazurile în care apar unitățile respective, deoarece în anumite contexte

și/sau situații ele rămân suspendate sau neutralizate (vezi *s* în prefixul *des* realizat diferit în *desprinde* sau în *dezbate*; *s-z* înainte de *m* sau *n*: *cismă - cizmă, smeu - zmeu, snop - znop*).

Într-o asemenea opoziție unitatea care prezintă trăsătura diferențială pozitivă (sonoritatea, de ex.) se numește termen *marcat* sau pozitiv iar unitatea care se distinge prin absența acelei trăsături se numește *nemarcata* sau negativ. Unitatea care prezintă trăsătura *zero* include aspectul comun celor două unități în opoziție, nefiind contrarul celeilalte, și se numește termen *neutru*.

De acest tip sunt opozițiile neutralizabile, dar neutralizarea nu este decât utilizarea termenului neutru pentru valoarea neutră, pentru ceea ce corespunde întregii zone funcționale a unei opoziții. Nici unul din termeni marcați pozitiv nu se prezintă în cazurile de neutralizare, deoarece corespunde numai unei anumite secțiuni a acestei zone funcționale și nu poate să se prezinte în integritatea sa. (*Coșeriu 2000: 201*)

Termenul marcat (*z*) se va numi *intensiv*, iar cel nemarcat *extensiv*, ultimul având de fapt două valori: una *opozitivă* (*s*) și una *neutră* (*S*). El e opusul lui *A*, non-*A*, dar totodată și non-*A*+*A* (*S* este non-*z* dar totodată și non-*z* +*z*).

Neutralizarea are importanță atât teoretică, pentru înțelegerea limbajului în general și a limbilor în special, dezvăluind logica specifică de constituire a limbajului, cât și importanță metodologică în cercetarea și descrierea limbilor, prin stabilirea funcției termenilor intensivi care nu se folosesc în locul altora și numai după aceea prin stabilirea valorilor termenilor extensivi. (*Coșeriu 2000: 203*)

În fonetică termenilor neutri le corespund *arhifonemele* ca unități fonice care există doar în cazuri de neutralizare și care nu coincid cu nici una din unitățile a căror opoziție se

suspendă. Neutralizările materiale au loc în anumite poziții și în anumite contexte fonice, de exemplu în poziție finală, în poziție inițială, în poziție atonă.

Structurile, opozițiile și funcțiile idiomatice (de limbă) trebuie să fie constatate și stabilite în tehnica limbii funcționale, mai exact în sistemul său. (*Coșeriu 2000: 275*)

Limba funcțională prezintă patru planuri de structurare: planul *realizării* (vorbirea concretă sau vorbirea), *norma*, *sistemul limbii* și *tipul lingvistic*, ultimele trei ca planuri de tehnică propriu-zisă. Vorbirea corespunde mai mult sau mai puțin termenului saussurian *parole*, norma și sistemul limbii corespund în ansamblu termenului de *langue*, iar *tipul lingvistic*, care nu apare la Saussure, conține principiile funcționale și categoriile tehnice ale unei limbi, tipurile de procedee și de funcții, categoriile de distincții, opoziții și structuri care o caracterizează. Tipul lingvistic reprezintă coerența și unitatea funcțională a diferitelor secțiuni ale unui sistem.

Abordarea semnificantului va urma principiile enunțate, integrându-le în ansamblul mai larg al funcționării semnului, urmărind de fapt coerența și unitatea nivelului fonetic în relație cu celelalte niveluri în cadrul sistemului limbii române.

II. FONETICA ȘI FONOLOGIA

1. Considerații preliminare

În comunicarea umană, pentru a transmite mesajul, emițătorul folosește un cod, care, fie că este comun partenerilor, fie că este acceptat printr-o convenție și de interlocutori, este format dintr-un sistem de semne simbolice. În comunicarea lingvistică, semnul lingvistic, ca semn simbolic complex, este constituit din două laturi, numite de Saussure *semnificant* și *semnificat*, iar de Hjelmslev, *expresie* și *conținut*. Structura semnului și unitatea sa confirmă adevărul că orice articulare a unui semn lingvistic presupune și intenția de semnificare, altfel el își pierde valoarea și nu mai poate contribui la îndeplinirea funcției de comunicare. Pe de altă parte, orice semn lingvistic ca variantă individuală de exprimare (emitere) este codificat și decodificat numai dacă el poate fi raportat la un sistem de invariante, fie ele de natură acustic-articulatorie, fie de natură semnificantă.

Semnul lingvistic, *ca realitate fonică* variabilă sau ca invariantă, reprezintă obiectul de studiu al *științei sunetelor* articulate, cunoscută sub dubla denumire de *fonetică/fonologie*.

Cele două științe surori se delimitează tocmai prin restrângerea obiectului lor de studiu la un aspect sau altul al semnificantului, perceput ca structură fonică, concretă și variabilă, în funcție de vorbitor, sau ca structură de invariante cu funcție de a distinge semnificații. *Ele se intersectează însă în toate momentele în care materialul de studiu este identic.*

2. Fonetica

Ca nivel al structurii unei limbi, *fonetica* include elementele fonice prin care aceasta se materializează (*sunete, accent, intonație*), fiind un domeniu al *continuu-lui* lingvistic și al *variației*.

Ca disciplină lingvistică, fonetica are drept obiect de studiu elementele fonice (sunetele) *produse* și *receptate* în procesul comunicării umane. (Coșeriu 1995: 93, 94).

Ea poate fi abordată din punct de vedere static și din punct de vedere dinamic, determinând existența foneticii statice sau sincronice și foneticii dinamice sau diacronice; poate fi generală sau a unei anumite limbi, comparată, descriptivă sau istorică⁴⁸.

Fonetica studiază întreaga diversitate a realizărilor concrete ale elementelor fonice dintr-o limbă, independent de funcția acestora în comunicare și de nivelul structural la care apar (cuvânt, limita dintre cuvinte, propoziție, frază), în speță, diferențele de vorbire condiționate individual sau pozițional (*variante*), din perspectiva influențelor reciproce între sunete, ce se produc atât în interiorul cuvintelor (schimbări fonetice), cât și la granița dintre cuvinte. Schimbările care au loc la granița dintre cuvinte constituie clasa *fenomenelor de fonetică sintactică*, frecvente în limba vorbită: *asimilări, disimilări, apocope, afereze, eliziuni* etc. (ex., *um popor, m-an dus, c-un*). Caracterul continuu presupune treceri gradate de la un element-unitate la altul-alta, și constă în imposibilitatea stabilirii unor limite precise, ca urmare a "zonelor de tranziție" în care interferează trăsături aparținând ambelor elemente/unități. Ca

⁴⁸ Folosind experimentul pentru studierea fenomenelor fonetice, la sfârșitul sec. al XIX-lea a fost întemeiată de abatele P.J. Rousselot *fonetica experimentală* (instrumentală) care s-a dezvoltat pe măsura progresului tehnic.

fenomen acustic, limbajul se prezintă sub forma unor secvențe continue de sunete, sau continuuri fonice, separate prin intervale. (ȘAL, 1997: 205). (V. și Coșeriu 1995: 103: “În aceste continuuri fonice izolăm și identificăm sunetele limbajului, și, facem lucrul acesta datorită existenței unei «conștiințe fonologice», adică distingem fonemele, dat fiind că din punct de vedere pur fizic, nu există continuitate între sunetele unui grup fonic.”)

În funcție de perspectiva din care este efectuat studiul - cea a emiterii sau a receptării - se distinge între *fonetica articulatorie* și *fonetica acustică*.

Fonetica articulatorie este o ramură a foneticii care analizează și descrie proprietățile *sunetelor* dintr-o limbă, din perspectiva felului în care sunt produse de către vorbitori, fiind complementară cu *fonetica acustică*, și ea o ramură a foneticii, care analizează și descrie proprietățile fizice ale sunetelor din perspectiva felului în care sunt percepute de către receptor.

Obiectul de investigație al foneticii îl reprezintă sunetele.

Sunetul este unitatea fonică produsă și receptată în procesul de comunicare. Sunetele dintr-o limbă se caracterizează printr-o mare diversitate a realizărilor: practic nici un sunet nu este rostit de două ori în același fel de același individ; concomitent există diferențe de realizare, condiționate contextual.

Sunetele sunt *continue* și *variate*. Este *continuă* trecerea de la un sunet la altul fie în privința inventarului, fie a succesiunii sunetelor în lanțul vorbirii⁴⁹. *Varietatea* lor se

⁴⁹ De ex., trecerea de la sunetul *o* la sunetul *u* cunoaște o infinitate de realizări, unele mai apropiate de *o*, altele de *u*, fiind imposibil de stabilit limita *fonetică* dintre ele. La fel, în lanțul vorbirii, între momentul final al articulării unui sunet și momentul inițial al articulării celui următor nu se

datorează unor cauze de natură fiziologică sau de natură psihică.

Sunetele sunt vibrații ale aerului, cu caracter periodic sau aperiodic, a căror sursă (coardele vocale) se află în laringe. Vibrațiile periodice sunt specifice vocalelor, cele aperiodice, consoanelor. Rezultatul vibrațiilor este o undă sonoră. Coardele vocale produc însă vibrații complexe. În cazul vocalelor, unda fundamentală este însoțită de un număr de *armonice*, caracterizate prin frecvențe care reprezintă multipli ai frecvenței fundamentale. În cazul consoanelor, între frecvența undei fundamentale și a celorlalte unde nu există nici un raport; acestea din urmă sunt definite ca zgomote. (*ȘAL 1997: 493*)

Sunetele sunt produse prin *articulare*.

Aceasta presupune modelarea curentului de aer expirat (*fonator*), produsă în cavitatea bucală, cu participarea diverselor *organe articulatorii*. Articularea vocalelor presupune ieșirea liberă a *curentului fonator*, vibrația aerului fiind determinată exclusiv de vibrația coardelor vocale, pe când articularea consoanelor presupune prezența unui obstacol în calea curentului fonator.

Pentru fiecare limbă există o așa numită *bază de articulare*, considerată ca ansamblu al deprinderilor articulatorii specifice. Diferențele dintre limbi privind baza de articulare explică atât conservarea "accentului" din limba maternă în utilizarea unei limbi străine, cât și o serie de fenomene de interferență în plan fonetic (vezi substrat), sau unele forme de adaptare fonetică a împrumuturilor.

Producerea sunetelor articulate, specifice vorbirii umane ca urmare a declanșării unor mecanisme fiziologice și

poate stabili o limită precisă, existând o "zonă de trecere" cu particularități fonetice aparținând ambelor sunete.

neurologice se numește *fonație* și ea implică: producerea unui curent de aer, printr-o mișcare respiratorie specifică (în limbile indo-europene, expirația), producerea vocii prin intrarea în acțiune a cordelor vocale și modularea vocii prin cavitățile rezonatorii supralaringiene (bucală și nazală). Fonația are drept complement audiația.

Esențială pentru definirea *actului fonator* (fonație) este activitatea laringelui, dar *aparatul fonator* este format din ansamblul organelor umane implicate în procesul fonației: plămâni, trahee, laringe (glotă, coarde vocale), cavitatea bucală (buze, maxilare, palatul dur și palatul moale, limba, uvula), cavitatea nazală. Partea supralaringiană a aparatului fonator, în care curentul de aer este modelat în maniere specifice în procesul producerii sunetelor se numește *canal fonator*, iar deschiderea, închiderea sau îngustarea canalului fonator devin surse ale diferențierii sunetelor. După generarea sunetului în laringe, *curentul fonator* (curentul de aer pompat din plămâni, care constituie sursa procesului fonației) este modelat în cavitatea bucală, unde se produce articularea propriu-zisă. El poate ieși liber din cavitatea bucală, ca în cazul producerii vocalelor, sau poate întâmpina obstacole create în diferite puncte ale canalului fonator ca în cazul producerii consoanelor.

3. Fonologia

Fonologia se constituie ca nivel al structurii unei limbi incluzând elementele fonice *segmentale* și *suprasegmentale*⁵⁰ cu *funcție distinctivă*.

Ca disciplină lingvistică studiază elementele fonice (fonemele) din perspectiva funcției acestora *de a distinge semnificații*.

⁵⁰ *Unitățile segmentale* sunt unitățile care constituie segmentul fonc (vocalele și consoanele). *Unitățile suprasegmentale* nu constituie, ci caracterizează segmentul fonc. Ele sunt intensive (accentul) și extensive (intonația).

Pus în circulație spre mijlocul secolului al XIX-lea, termenul de fonologie a fost folosit o perioadă fie ca sinonim al termenului fonetică, fie cu semnificații mai puțin clare. Semnificația actuală s-a impus în primele decenii ale acestui secol, o dată cu dezvoltarea cercetărilor de tip structural. Fonologia este, practic, o fonetică funcțională. Stabilirea identității sau non-identității funcționale a elementelor care compun fluxul sonor se face utilizând anumite criterii și proceduri, diferite de la o școală lingvistică la alta. (*Vezi supra capitolul I*).

Determinarea și explicarea elementelor care compun fluxul sonor constituie obiectul fonologiei generale, în timp ce fonologia unei anumite limbi implică delimitarea și descrierea inventarului unităților fonice invariante ocurente în limba considerată, precum și a trăsăturilor distribuționale care le caracterizează. Soluțiile interpretative diferă în funcție de modelul de analiză utilizat.

Cercetările de fonologie sunt preponderent sincronice, dar există și cercetări diacronice, consacrate procesului de *fonologizare*, *defonologizare*, *refonologizare*, *transfonologizare*⁵¹.

⁵¹ *Fonologizarea/fonemizarea/fonemicizarea* presupune apariția unei diferențe fonologice noi în sistemul unei limbi. Fonologizarea este o consecință a evoluției diacronice a unei limbi sau a împrumutului dintr-o altă limbă cu care aceasta a venit în contact. În româna comună, de ex., s-a produs fonologizarea *vocalei /ă/*, apărută prin închiderea lui /a/ aton. Postpunerea articolului definit și fuziunea acestuia cu substantivul au modificat raportul inițial de distribuție complementară dintre cele două sunete, creând posibilitatea apariției lui /a/ în poziție atonă, după jonctura morfemelor; opoziția a/ă devine astfel distinctivă (casa/casă). În aceeași perioadă, o dată cu o serie de împrumuturi slave ca *jale*, *jeli*, *jar*, *jilav*, pătrunde un sunet nou /j/ care poate apărea în aceleași poziții ca și /g/ din cuvintele latine, dar are funcție distinctivă, deci este un fonem independent de /g/. Prin apariția lui /j/, sistemul consonantic al românei devine mai echilibrat, corelația de sonoritate completându-se cu perechea /ș/, /j/. Fonologizarea are deci ca efect fie apariția unei opoziții inexistente anterior, fie apariția sau completarea unei serii corelative. (*ȘAL 1997: 206*)

Obiectul de studiu al fonologiei sunt *fonemele* considerate drept unități lingvistice minimale, care au capacitatea de a distinge semnificații lexicale sau gramaticale. Spre deosebire de sunete a căror diversitate este practic infinită, rostirile variind în funcție de context, individ și moment, fonemele reprezintă *invariante* ale sistemului fonetic al unei limbi, clase deschise, dar limitate numeric, de *variante* și *varietăți*⁵².

În *structuralism*, unde se face distincția între limbă și vorbire, sau, altfel spus, între sistem și realizările lui, invarianta reprezintă orice unitate lingvistică de la nivelul sistemului; fiind concepută ca o clasă de variante, deci ca o unitate abstractă, a cărei prezență nu este direct observabilă, ci este intuită din manifestări și caracteristici ale variantelor.

Varianta este tot o unitate minimală, dar care nu contractează raporturi de comutare cu alte unități similare fonetic, respectiv, semantic.

Variantele pot fi: *combinatorii* (poziționale) și *variante libere* (individuale).

Varianta combinatorie (pozițională) sau *liberă* (individuală) a unui fonem poartă numele de *alofonă*, așa cum sunt în limba română *alofonele* anteriorizate ale fonemelor vocalice /a, o, u/, prezente după consoanele /k', g', č, ğ/ și după semivocalele /i/ și /e/, (variante poziționale) sau *alofonele*

⁵² În română, de ex., consoana /t/ este rostită la finală de cuvânt cu o ușoară aspirație (*sat^h*); înainte de *sunetele e, i*, vocalice și semivocalice, este ușor palatalizată (*si^{ea}*), iar înainte de *sunetele o, u* vocalice și semivocalice, este ușor labializată (*t^oorc*) etc. Înlocuirea reciprocă a *sunetelor /t, t', t^o/* în același context nu produce schimbări de semnificație, pe când înlocuirea lui /t/ cu /d/ produce astfel de schimbări (*tac/dac*). [t, t', t^o] sunt variante ale unei unități fonice cu funcție distinctivă, /t/; /t' și /d/ sunt foneme diferite. (Vezi și ȘAL, 1997, 205)

devocalizate ale fonemelor vocalice, prezente facultativ, cu excepția lui /i/ în poziție finală (variante libere). *Variantele combinatorii* se caracterizează prin *distribuție complementară*⁵³ în timp ce *variantele libere* depind de actele concrete de vorbire (vorbitor, momentul rostirii) și presupun un raport de variație liberă.⁵⁴

Pentru a izola fonemul cu trăsăturile lui specifice, se apelează la procedeul de *reducție a alofonei*, operație de identificare a fonemelor ale căror realizări sunt diversele *alofone*. Reducția se efectuează ținând seama de similaritățile fonetice și în mod necesar de tipul de distribuție specific sunetelor considerate. *Alofonele* se caracterizează prin absența raporturilor de comutare dacă apar în distribuție contrastivă (variante libere) sau în distribuție complementară (variantele poziționale). În cazul distribuției complementare, se pot formula reguli de transformare pozițională, care stabilesc echivalențe între seriile ocurente în diferite poziții⁵⁵.

Fonemele caracterizate prin aceeași trăsătură pertinentă formează o serie. De exemplu, în limba română, seria *vocalelor palatale* (caracterizată prin localizare anterioară), reprezentată de /e, i/; seria *vocalelor închise* (caracterizată prin gradul cel mai scăzut de apertură), reprezentată de /i, î, u/; seria *consoanelor africcate* (caracterizată printr-un anumit mod de articulare), reprezentată de /č, ǵ, ʈ/ și regional de /đ/; seria

⁵³ Dacă elementele nu au nici un context comun, excluzându-se reciproc. Împreună cu distribuția contrastivă, distribuția complementară este utilizată în operația de reducție a variantelor la invariante. (*ȘAL 1997: 176*)

⁵⁴ În unele lucrări de fonologie, variantele libere sunt numite varietăți.

⁵⁵ Numite și alomorfe fonetice: unități concrete aparținând planului vorbirii, condiționate fonetic, forma unui alomorf fiind determinată de particularitățile fonetice ale vecinătăților.

consoanelor *sonore* sau *surde* (caracterizată prin prezența uneia din aceste trăsături) etc.

Ca unități ale articulației duble⁵⁶ fonemele există în număr limitat și relativ mic în fiecare limbă, dar combinația lor este nelimitată, ceea ce reprezintă un mod economic de a forma mii de cuvinte. Studiul celei *de-a doua articulații* revine fonologiei.

În decursul timpului, conceptul de *fonem* a fost înțeles și definit diferit de specialiști. Definițiile mai vechi sunt fie fonetice, bazate pe asemănările dintre sunete sub aspect articulatoriu sau acustic, fie pe orientarea psihologistă (mentalistă), bazate pe reprezentarea claselor de sunete în conștiința vorbitorului nativ, deci pe ”intuiția” acestuia.

Definițiile moderne sunt de tip relațional, bazate pe structura fiecărei limbi. Identitatea trăsăturilor distinctive ale unor foneme din limbi diferite nu atrage după sine o identitate a definiției fonemelor considerate, pentru că, în fiecare limbă, fiecare fonem intră în relații specifice cu celelalte foneme din limba respectivă. Definiția fonemului /a/ din limba română nu coincide cu definiția fonemului /a/ din franceză, de ex., pentru că sistemele vocalice ale celor două limbi sunt diferite.

Definițiile relaționale țin seama de *trăsăturile articulatorii* sau *acustice* ale sunetelor, dar depășesc limitele definițiilor fonetice prin considerarea rolului acestor trăsături în procesul comunicării. În același timp, ele își găsesc un suport obiectiv în structura limbii considerate, depășind subiectivismul și relativismul definițiilor mentaliste (*ȘAL 1977: 493*).

4. Clasificarea sunetelor

Clasificarea articulatorie a *sunetelor* se realizează în funcție de mecanismul de producere a acestora.

⁵⁶ Prima teorie fonologică a fost formulată la sfârșitul secolului trecut de J. Baudouin de Courtenay, dar termenul de fonem a fost introdus de M. Kruszewski. *Prima articulație* se realizează linear, în unități dotate cu sens (fraze, sintagme, cuvinte, morfeme/moneme).

4.1. Clasificarea vocalelor

Pentru vocale, criteriile de clasificare articulatorie sunt: *apertura, localizarea și participarea buzelor.*

4.1.1. Apertura

Apertura constituie unul dintre criteriile de clasificare articulatorie a *sunetelor* și reprezintă unghiul de deschidere a maxilarelor, care influențează calitatea vocalelor.

După apertură, vocalele pot fi:

- *deschise*: /a/, caracterizate printr-un unghi mare de deschidere a maxilarelor și un spațiu amplu de rezonanță, creat prin îndepărtarea limbii de palat;
- *medii* (semideschise): /e, o/, caracterizate prin micșorarea unghiului, ca urmare a ridicării maxilarului inferior;
- *închise*: /i, u/, caracterizate prin cel mai redus unghi al maxilarelor și reducerea spațiului de rezonanță, ca urmare a apropierii limbii de palat.

4.1.2. Localizarea

Reprezintă punctul din cavitatea bucală în care, prin diverse poziții ale mușchiului lingual, se creează spații de rezonanță specifice.

În funcție de locul de articulare, vocalele se clasifică în:

- *anterioare sau palatale* - /e, i/: curentul fonator lovește partea anterioară a palatului;
- *centrale* - /a/: curentul fonator lovește partea centrală a palatului;
- *posterioare* - /o, u/: curentul fonator lovește partea posterioară a palatului.

4.1.3. Participarea buzelor

În funcție de participarea buzelor, vocalele se clasifică în:

- *labializate sau rotunjite* - /o, u/: modelarea sunetului se realizează cu ajutorul buzelor;
- *nelabializate* - /a, e, i/: modelarea nu se face cu ajutorul buzelor.

4.2. Clasificarea consoanelor

Pentru numeroase limbi, clasificarea consoanelor din punct de vedere *articulatoriu* se face în raport cu trei criterii de bază:

- *modul de articulare* (determinat de natura obstacolului; închiderea și/sau constricția canalului fonator);
- *locul de articulare* (punctul de pe canalul fonator în care intervine obstacolul);
- *sonoritatea* (determinată de prezența sau absența vibrațiilor laringelui).⁵⁷

4.2.1. După modul de articulare

Luând în considerare modul de producere a consoanelor⁵⁸, acestea se clasifică în:

⁵⁷ Saussure distinge șapte clase de sunete, de la cele de apertură zero (oclusive sau explozive, adică pronunțate cu o închidere totală a tubului fonator, ca p, t etc.) până la cele cu gradul de apertură 6, care este cel al vocalei a. Între aceste extreme, Saussure ordonează consoanele *fricative*, *spirantele*, *nazalele*, *semivocalele i și u și vocalele e și o*. Această clasificare este perfect rațională, se bazează pe un unic criteriu și are, pe lângă aceasta, avantajul de a include într-o serie unică de clase vocalele și consoanele (sau "constrictivele"). (*Saussure 1998: 65-69*)

⁵⁸ În ceea ce privește modul de articulare, trebuie să luăm în considerare diferiți factori. În primul rând, dacă în producerea unui sunet vibrează sau nu coardele vocale. Al doilea factor pe care trebuie să-l avem în vedere este

- *occlusive sau explozive*: /p, b, t, d, k, g/, sunetele la producerea cărora ocluziunea este totală; aceste sunete se realizează printr-o explozie a aerului din curentul respirator (Coșeriu 1995: 116);

Ele pot fi sonore sau surde, după cum vibrează sau nu coardele vocale; pot fi, după locul de articulare: labiale, dentale, alveolare, palatale, velare, uvulare, laringale; sunt sunete "momentane" sau întrerupte. Aceste sunete, în primul rând, se caracterizează prin trei momente în articulare: *implozia*, *ținuta* și *explozia*. În funcție de poziția lor în lanțul fonetic, *implozia* și *explozia*, chiar *ținuta*, diferă ca timp sau ca modalitate de realizare. Vezi articularea lui /t/ din *tare* și din *silit*. [Sunete de apertură 0] (Saussure 1998: 66, 71).

- *fricative (spirante)*: /f, v, s, z, ș, j, h, β, th/, sunetele la realizarea cărora se produce un anumit grad de îngustare a pereților tubului fonator, astfel încât la trecerea curentului fonator se produce o fricțiune sau o frecare audibilă (Coșeriu 1995: 117);

Și fricativele pot fi sonore sau surde, labiale, dentale etc; în schimb, fricativele sunt sunete continue, asemenea vocalelor și sonantelor. De apertură 1 (Saussure 1998: 67).

- *africate*: /č, ģ, ts/, sunete la producerea cărora articularea începe cu o ocluziune și se încheie cu o fricțiune (Coșeriu 1995: 119);

funcția pe care o are în formație cavitatea nazală: dacă vălul palatului închide comunicarea cu cavitatea nazală și curentul expirator trece numai prin cavitatea bucală, avem sunetele care se numesc *orale*; dacă, în schimb, aerul trece și prin fosele nazale, cavitatea nazală constituind astfel o a doua cutie de rezonanță, avem sunetele numite *nazale*. În sfârșit, sunetele consonantice pot fi urmate de o aspirație (zgomot mic produs de trecerea aerului prin laringe), iar în cazul acesta se numesc *aspirate* (t^h, d^h, p^h, k^h etc.).

Sunt sunete surde sau sonore, dentale, palatale, mediopalatale, întrerupte, cu o structură dublă. De apertură 1 (*Saussure 1998: 67*).

- *sonante vibrante și laterale*: /r, l/, sunete care se produc printr-o ocluziune intermitentă;
- *sonante nazale*: /m,n/, sunete în a căror articulare se produce ocluziunea cavității bucale, dar curentul fonator trece prin fosele nazale (*Coșeriu 1995: 118*).

Sunt sunete continue, sonore (există și limbi în care vibrantele și lateralele sunt sunete surde). Nazalele, de apertură 2, lichidele de apertură 3 (*Saussure 1998: 68*).

4.2.2. După locul de articulare

În funcție de locul de articulare, consoanele se clasifică în:

- *bilabiale*: /p, b, m/, sunete pronunțate prin apropierea celor două buze sau prin unirea acestora până la producerea unei ocluziuni;
- *labiodentale*: /f, v/, buza inferioară se poate apropia de incisivii superiori;
- *interdentale*: sp. /d/ (*amado*) engl. /th/ (*three*) sp. /z/ (*zarzuela*), sunete produse prin sprijinirea vârfului limbii între incisivii superiori și cei inferiori;
- *dentale*: /t, d, s, z/, sunete produse prin sprijinirea vârfului limbii de partea interioară a incisivilor superiori;
- *dentale – alveolare*: /n, l, r/, sunete produse prin atingerea cu vârful limbii a primei zone a palatului, imediat în partea superioară a zonei descoperite a dinților;

- *prepalatale*: /č, ģ, j/, sunete produse prin împingerea limbii spre partea anterioară a palatului⁵⁹;
- *palatale (medio-palatale)*: /k', g', iot/, sunete produse prin atingerea cu vârful limbii a zonei mijlocii a palatului;
- *velare (gutturale)*: /k, g/, sunete produse prin împingerea limbii spre partea posterioară a palatului;
- *uvulare*: sunete la producerea cărora uvula atinge rădăcina limbii, în limbi semitice, ca araba;
- *laringale*: /h/: sunet produs prin strâmtarea laringelui;
- *laterale*: /l/ și /ll/ în spaniolă (mai ales în limbile neeuropene - indigenii din America Centrală), în producerea lor limba se sprijină pe o latură a bolții și lasă aerul să iasă pe cealaltă. (Coșeriu 1995: 113-115).

4.2.3. Sonoritatea

Sunetele produse prin sau însoțite de o vibrație a coardelor vocale se numesc *sonore*; cele în care coardele vocale nu vibrează se numesc *surde* (este vorba de o sonoritate fiziologică, nu numai acustică, deoarece din punct de vedere acustic sunt "sonore" toate sunetele, pur și simplu pentru că sunt ca atare).

Sonoritatea este un criteriu de clasificare articulatorie și acustică a sunetelor, dar și o trăsătură a acestora, determinată, sub aspect articulatoriu, de vibrația regulată a coardelor vocale (ca rezultat al unor deschideri și închideri succesive ale glotei sub presiunea aerului subglotic acumulat). Ca și nazalitatea, nefiind influențată de prezența sau absența ocluziunii în cavitatea bucală, sonoritatea este caracteristică atât vocalelor cât și consoanelor. Pentru vocale și pentru consoanele sonante este specifică prezența

⁵⁹ Se pot adăuga aici cerebralele sau cacuminalele numite și retroflexe - un tip special de prepalatale, în sanscrită și în limbile moderne din India /t, d/.

sonorității. Majoritatea consoanelor însă constituie perechi *omorganice* (caracterizate prin identitate sub aspectul modului și locului de articulare) surdă/sonoră: [p]/[b]; [f]/[v] etc. Fonologic, *sonoritatea* reprezintă pentru acestea o *marcă de corelație*, având funcție distinctivă. În diverse limbi există și consoane care nu participă la corelația de sonoritate (în română, [h] și [ʃ]). Din punct de vedere acustic, consoanele sonore se caracterizează prin suprapunerea, peste sursa care produce zgomotul consonantic, a unei surse armonice (determinate de vibrațiile cordelor vocale), care are ca efect prezența unor formanți specifici. În anumite condiții fonetice, sonoritatea se poate atenua sau pierde (v. *afonizare, asurzire, devocalizare*). Aceasta justifică posibilitatea de a concepe sonoritatea drept o trăsătură gradabilă. Fonetice pot fi identificate nu numai consoanele surde sau sonore, ci și consoane *semisonore, sonore asurzite* (în anumite contexte) sau *medio-surde*. (ȘAL 1997: 467).

4. 3. Alte criterii de clasificare⁶⁰

Clasificarea sunetelor se face în funcție și de alte criterii: unele de natură *articulatorie*, altele de natură *acustică*.

Unda înregistrată prezintă o anumită *amplitudine* și o anumită *frecvență*; aceste două calități sunt cele care, împreună, determină *intensitatea acustică*. Frecvența în sine însăși determină *înălțimea muzicală* a sunetului sau ceea ce lingvistic se numește *ton*. Din punct de vedere fiziologic sau al producerii sunetelor, intensitatea depinde

⁶⁰ Conform teoriei binare a lui Jakobson și a colaboratorilor săi, sistemele fonologice ale diverselor limbi pot fi descrise utilizând un repertoriu de 12 trăsături binare, de natură preponderent acustică, dar și articulatorie: *consonantic/non-consonantic; vocalic/non-vocalic; compact/difuz; sonor/non-sonor; nazal/non-nazal; continuu/non-continuu; strident/mat; tens/lax; obstruent/non-obstruent; grav/acut; bemolizat/non-bemolizat; diezat/non-diezat*. Se elimină astfel neajunsul clasificării vocalelor și consoanelor după criterii diferite, dar numărul de trăsături care definesc fiecare unitate fonetică este mai ridicat, astfel că pe măsură ce ideea gradabilității în relațiile dintre unitățile unui sistem a câștigat teren, binarismul a cunoscut un reflux progresiv.

de forța curentului respirator. Frecvența, în schimb, depinde de tensiunea mai mare sau mai mică a coardelor vocale și, în funcție de indivizi, și de dimensiunile coardelor înseși: cele ale femeilor sunt în general, mai scurte decât ale bărbaților și, prin urmare, vocea lor este mai ascuțită. Sunetele pot avea o frecvență foarte variată, dar omul nu le aude pe toate, ci numai pe acelea care au o frecvență de cel puțin 16 vibrații pe secundă și care nu depășesc frecvența de 16.380 de vibrații pe secundă; există, prin urmare, *sunete foarte joase* și *sunete foarte înalte* pe care nu le percepem. Intervalul de timp în care se desfășoară vibrațiile corespunzătoare unui anumit sunet se numește *durată* și corespunde din punct de vedere lingvistic *cantității*. Unitatea de intensitate se numește *bel*; în practică se folosește însă *decibelul*. Intensității îi corespunde din punct de vedere lingvistic ceea ce se numește *accent tonic*, *accent de intensitate* sau *accent expiratoriu*. Conceptele de intensitate (accent), înălțime muzicală (tonalitate sau ton) și de durată (cantitate) sunt, în fonetica limbilor, concepte relative; cu alte cuvinte nu există sunete ale limbajului care să fie de la sine și în sens absolut intense, înalte sau lungi; ele sunt astfel numai în comparație cu alte sunete, *atone*, *grave* sau *scurte* (sau mai puțin intense, mai puțin înalte, mai puțin lungi) ale aceluiași fel de a vorbi sau ale aceluiași act lingvistic. Cele trei calități enumerate pot avea într-o limbă valoare fonologică (distinctivă) sau, eventual, numai valoare stilistică: au valoare fonologică dacă variația lor poate distinge semnele, adică dacă poate să implice o variație de semnificat în limbajul enunțiativ; au valoare stilistică dacă pot constitui manifestarea unei atitudini emotive a vorbitorului. (*Coșeriu 1995: 104-106*) În vorbire grupurile fonice se organizează în unități melodice care corespund în mod normal propozițiilor sau unor secțiuni ale acestora. Fiecare unitate prezintă "un accent de frază", care se situează deasupra celorlalte accente ale grupurilor fonice care o integrează și se caracterizează, pe lângă aceasta, printr-o curbă melodică, ce constituie *intonația* sa. Intonația este un important element elocuțional care distinge tipurile de propoziții (enunțiative, interogative, imperative), independent de distincțiile care se pot efectua prin elemente locuționale (cuvinte, forme sau construcții speciale); în scriere intonația este redată, dar numai în mod imperfect, prin intermediul punctuației.

- După *înălțime*, calitate determinată de frecvența vibrațiilor, sunetele sunt *acute* (cu frecvență ridicată) sau *grave* (cu frecvență scăzută).
- După *intensitate*, calitate determinată de amplitudinea vibrațiilor, sunetele sunt *puternice* (de amplitudine mai mare) sau *slabe* (de amplitudine redusă);
- După *durată*, calitate determinată de timpul de vibrație a coardelor vocale, sunetele sunt *lungi* și *scurte* (vocalele sunt sunetele cele mai lungi, consoanele oclusive și africcate cele mai scurte).
- După *timbru*, calitate fizică a *sunetelor* (alături de *înălțime*, *intensitate* și *durată*), determinată de forma vibrațiilor⁶¹, sunetele pot fi *orale* sau *nazale*.

4.3.1 Clasificarea acustică

Pentru descrierea sunetelor din punct de vedere acustic⁶², se folosește termenul de *trăsătură acustică*, considerată drept caracteristică a structurii formanților⁶³.

⁶¹ Trecând prin cavitățile supralaringiene, anumite armonice ale undei sonore sunt amplificate în mod selectiv. Selecția este dependentă de natura rezonatorului (cavitatea bucală sau nazală) și, în cazul cavității bucale, singura ale cărei dimensiuni și configurație pot fi modificate, de forma acestuia.

⁶² Sunetele limbajului prezintă calitățile cunoscute ale oricărui sunet studiat de acustică, adică *intensitate*, *înălțime* și *durată*. Astfel de calități sunt puse în evidență și se pot măsura în reprezentarea grafică a undei sonore corespunzătoare care se obține cu ajutorul unui aparat numit chimograf (gr. *kyma* "undă" și *graphein* "a scrie") Unda înregistrată prezintă vibrații principale și secundare. Traectoria generală a vibrațiilor principale, fiind vorba de continuuri fonice analogice, se prezintă cu un profil mai mult sau mai puțin analog, chiar când corespunde unor subiecți diferiți. Vibrațiile secundare, în schimb, se relevă ca distincte, fiind cele care corespund la ceea ce numim *timbrul* vocii.).

În funcție de concentrarea sau de dispersia formațiilor sunetele se clasifică în:

- *sunete compacte*: vocala /a/, consoanele laringale, velare, palatale și prepalatale;
- *sunete difuze*: vocalele /i, î, u/, consoanele labiale, bilabiale și dentale (v. și LRC 1985: 24);

În funcție de înălțimea sunetului, influențată de înălțimea rezonatorului, sunetele sunt:

- *sunete acute*: vocalele /e, i/, consoanele palatale, prepalatale și dentale;
- *sunete grave*: vocalele /o, u/, consoanele labiale, bilabiale, laringale și velare;
- *sunete neutre*: vocala /a/;
- *stridente*: consoanele africte;
- *mate*: celelalte consoane (v. și LRC 1985: 25).

⁶³ Formații corespund armonicelor amplificate prin fenomenul de rezonanță, în cavitățile bucală și nazală. (Vezi ȘAL 1997: 207.)

III. SISTEMUL FONEMATIC AL LIMBII ROMÂNE

1. Sistemul vocalic

1.1. Vocalele

Vocalele sunt sunete a căror emitere presupune vibrații periodice ale coardelor vocale și absența oricărui obstacol în calea curentului fonator; sunt *unități segmentale* cu rol de centru silabic și pot primi accent.

În limba română, vocalele sunt în număr de 7: [a, e, i, o, u, ă, î]. Emil Petrovici propune două variante în ceea ce privește numărul vocalelor în limba română: o variantă muntenească, cu 7 vocale și o variantă moldovenească, cu 5 vocale: [a, ă/e, î/i, o, u], e și i fiind considerate variante poziționale ale lui ă sau î. Aceasta pentru că, atunci când sunt precedate de consoană muiată, în varianta moldovenească, ă și î devin e sau i, iar când sunt precedate de consoană dură, rămân neschimbate. Em. Vasiliu recunoaște cele șapte vocale amintite, dar adaugă pentru fiecare un număr de 2-7 alofone, variante poziționale (de ex.: /a/ cu 7 alofone; /e/ cu 4 alofone; /i/ cu 4 alofone; /o/ cu 5 alofone; /ă/ cu 4 alofone; /î/ cu 4 alofone; /u/ cu 5 alofone: ex. *urca, Radu, chiul, leul, rouă*). (Em. Vasiliu, *Fonologia limbii române*, București, 1965, p. 111). Alofonele vocalice sunt variante combinatorii sau poziționale aflate în distribuție complementară. Ele nu pot comuta și nu au funcție distinctivă. Alofonele unui fonem vocalic fac parte din aceeași clasă de sunete echivalente. Un exemplu îl constituie vocalele aflate după pauză silabică. Ele primesc un apendice asilabic care determină o mai mare închidere a fiecăreia dintre ele: ex. *famili-^le, ^leste, ^lin, o-^wul*, în opoziție cu pronunțarea vocalelor în cuvintele *se-cret, ri-dic*. O situație specială prezintă sunetul [i] postconsonantic, aflat la finală

de cuvânt. Considerat fără valoare fonologică, cu funcție de muiere a consoanei, de Al. Graur, Al. Rosetti și Emil Petrovici, el pare mai aproape de practica ortografică și ortoepică a limbii dacă e considerat variantă pozițională a vocalei /i/, variantă asilabică, numit și “i scurt asilabic” sau “i șoptit”: *pomⁱ, grădinⁱ, râzⁱ* etc., așa cum propune Em. Vasiliu.

.1.1.1. Clasificarea vocalelor

Clasificarea din punct de vedere *articulatoriu* a vocalelor limbii române se face în raport cu criteriile de bază:

- *apertura* (deschiderea): *vocale deschise* [a]; *semideschise (medii, mijlocii)* [e, ă, o]⁶⁴; *închise* [i, î, u];
- *localizarea* (zona din cavitatea bucală în care se creează - în funcție de poziția limbii - spațiul optim de rezonanță): *anterioare ([pre]palatale)* [e, i]; *centrale (mediale)* [ă, î]⁶⁵; *posterioare* [o, u]; *neutră* [a];
- *labializarea* (determinată de forma - rotunjită sau nerotunjită - a rezonatorului bucal, ca urmare a mișcării buzelor): *labializate (rotunjite)* [o, u]; *nelabializate (nerotunjite)* - toate celelalte vocale.

⁶⁴ Vocalele *medii* se opun vocalelor *închise* și vocalelor *deschise*. În funcție de poziția limbii, vocalele *medii* pot fi: *medio-anteroare* (ë) și *medio-posteroare* (ö).

⁶⁵ Limba română a dezvoltat în evoluția sa de la latină, o serie completă de vocale mediale, incluse într-un triunghi vocalic simetric, în care este inclusă și vocala **a**, considerată însă și neutră. În timp ce în latina clasică funcționa corelația de cantitate, vocalele fiind: *ā, ă, ē, ě, ī, î, ō, ǒ, ū, ũ*, în latina populară opoziția de cantitate va fi înlocuită cu opoziția de calitate sau timbru. Vocalele lungi vor deveni vocale închise iar cele scurte, vocale deschise: *a, ɛ, e, i, i, o, o, u* u. În româna comună triunghiul vocalic se completează cu *ă* și mai târziu cu *î*. Vezi *Istoria limbii române. Fonetica. Morfologie. Lexic*, Coord. Florica Dimitrescu, EDP, București, 1978.

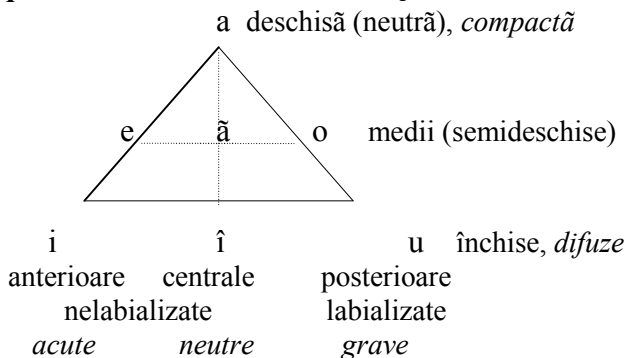
Din punct de vedere *acustic*, în funcție de concentrarea sau de dispersia formanților, vocalele limbii române se clasifică în:

- *sunete compacte*: vocala [a];
- *sunete compact-difuze*: vocalele [e,ă,o];
- *sunete difuze*: vocalele [i, î, u].

În funcție de *înălțimea sunetului*, influențată de înălțimea rezonatorului, *vocalele* se clasifică în :

- *sunete acute*: vocalele [e, i];
- *sunete grave*: vocalele [o, u];
- *sunete neutre*: vocalele [a, ă, î].

Schema sistemului vocalic cuprinzând trăsăturile pertinente din punct de vedere articulatoriu și acustic

1.2. Semivocalele

Semivocalele sunt sunete aparținând unei clase care prezintă asemănări parțiale atât cu vocalele cât și cu consoanele. Semivocalele sunt similare sub aspect articulatoriu cu vocalele, dar se caracterizează prin intensitate și durată de emiteră mai reduse. Funcțional însă, se deosebesc de vocale,

asemănându-se cu consoanele, întrucât nu pot constitui nuclee silabice și nu pot primi accent.

Fonologic, semivocalele au fost interpretate sau ca foneme independente, sau ca *alofone* ale vocalelor corespunzătoare. Semivocalele românești [j, w, e, o] au primit interpretări diferite, admitându-se fie același statut pentru toate membrele seriei (variante ale formelor vocalice [i, u, e, o]), fie statuate diferite pentru [j, w] și, respectiv, pentru [e, o]; [j, w] foneme consonantice; [e, o] - foneme semivocalice sau elemente dependente de consoanele precedente, împreună cu care constituie segmente monofonematice *diezate*, respectiv, *bemolate*. La unii autori termenii semiconsoană și semivocală desemnează clase de sunete asemănătoare sub aspect articulatoriu și acustic, dar diferite ca distribuție. Semiconsoanele apar în poziție post-vocalică (*ȘAL 1997: 441*); vezi și Al. Rosetti, *Introducere în fonetică*, București, 1963, Em. Vasiliu, *Fonologia limbii române...*, Emil Petrovici, *Sistemul fonematic al limbii române*, în SCL VII (1956), 1-2, pp. 7-18, *Gramatica limbii române*, Editura Academiei, București, 1954.

Acustic, semivocalele sunt caracterizate prin [-Vocalic] (deoarece, spre deosebire de vocale, nu prezintă o structură net definită a formașilor) și [-Consonantic] (deoarece absența unui obstacol în calea curentului fonator determină o concentrare a energiei acustice mai mare decât cea specifică pentru consoane).

Patru din vocalele limbii române primesc și valoare de semivocală: [e, i, o, u]/[i̯, (y, j, iot), ɥ (w, digamma), e, o].

Semivocalele apar în secvență cu vocalele, constituind *diftongi* și *triftongi*. Poziția semivocalei față de vocală constituie un criteriu de clasificare a diftongilor.

1.3. Diftongii

Diftongul este o secvență constituită dintr-o vocală și o semivocală. *Componentele unui diftong aparțin aceleiași silabe și sunt pronunțate cu o singură tensiune musculară*⁶⁶. Dependența dintre acestea este reflectată de anumite particularități de realizare fonetică: **moa-ră**, **oa-lă**, **iar-bă**, **pia-tră**.

În limba română, pronunțarea vocalelor din anumiți diftongi se adaptează, sub aspectul localizării, la aceea a semivocalelor. Astfel, după semivocalele [e, i], vocalele [a, o, u] au o pronunțare anteriorizată: **sea-ră**, **iu-bi-re**, **mi-or**, iar după [o, u] vocalele [a, ă, î] au o pronunțare labializată: **toa-tă**, **plo-uă**, **plo-uând**⁶⁷.

În funcție de poziția semivocalei față de vocală, sunt:

- *diftongi ascendenți* (semivocala precedă vocala): sv+v;
 - *diftongi descendenți* (semivocala apare după vocală): v+sv;
- în limba română există 9 diftongi ascendenți [ia, ie, io, iu,

⁶⁶ Interpretarea fonologică a diftongilor este dependentă de interpretarea dată semivocalelor. În descrierile mai vechi ale românei (Al. Graur și Al. Rosetti), diftongii /ea/ și /oa/ au fost considerați secvențe monofonematice, pe baza identificării unor raporturi de comutare între aceștia, precum și cu vocala /a/: *toacă, teacă, tacă; /^oakă/^lakă/takă/*. Emil Petrovici consideră că diftongii și triftongii nu au valoare fonologică, ei fiind de fapt variante poziționale ale fonemelor vocale după consoane muiate, rotunjite sau muiat-rotunjite iar diftongii ascendenți și descendenți formați cu semivocalele *iot* sau *digamma* sunt considerați grupuri asemănătoare celor formate dintr-o consoană și o vocală. Emil Petrovici, *Sistemul fonematic al limbii române*, în SCL VII (1956), 1-2, pp. 7-18. Majoritatea descrierilor atribuie însă diftongilor statutul de secvențe bifonematice.

⁶⁷ În anumite limbi, dar regional și în limba română, există *diftongi egali*, care creează impresia acustică a unei vocale ce își schimbă timbrul în cursul emiterii (de ex., în anumite graiuri din Transilvania apare diftongul egal [oa]). (*ȘAL* 1997: 169)

ua, uă, ea, eo, oa] – (iar, mie-re, iu-bi-re, plo-ua, plo-uă, stea, te-or, moa-ră, mi-or) și 14 diftongi descendenți: [ai, âi, îi, ei, ii, oi, ui, au, âu, îu, eu, iu, ou, uu]- cai, păi, câine, stei, pri-vi, voi-nic, sui, stau, rău, râu, zmeu, zurliu, rulou, continuu.

1.4. Triftongii

Triftongul este o secvență constituită dintr-o vocală și două semivocale. Ca și în cazul diftongilor, *componentele unui triftong aparțin aceleiași silabe și sunt pronunțate cu o singură tensiune musculară*: **lu-poai-că**.

Majoritatea triftongilor au structura sv+v+sv [iai, eai, eau, iei, oai], dar este posibil și ca ambele semivocale să precedă vocala [ioa]⁶⁸: **glu-meai**, **iei**, **priveau**, **scân-te-ioa-ră**.

În limba română există 11 triftongi funcționali cu o frecvență diferită în limbă: [eau, eai, oai, iau, iai, iei, iui, uau, uai, eoa, ioa]: **ce-reau**, **spu-neai**, **le-oai-că**, **iau**, **i-ai**, **iei**, **iui!**, **luau**, **luai**, **leoar-că**, **lăcri-mioa-ră**.

1.5. Hiatul

Prin *hiat* se indică un grup de două vocale alăturate care aparțin la două silabe diferite. În marea majoritate a cazurilor hiatul apare în interiorul aceluiași cuvânt: **fa-ur**, **ale-e**, **funcți-onar**. În anumite situații însă hiatul poate să apară și în fonetica sintactică, atunci când un cuvânt monosilabic este asociat în pronunțarea cuvântului următor: **le aude**, **se ascunde**.

⁶⁸ Interpretarea fonologică a triftongilor, ca și a diftongilor de altfel, este dependentă de interpretarea dată semivocalelor. E. Petrovici, de ex., consideră că în română, secvența C+[ioa] este bifonemică, având structura consoană labio-palatalizată +/a/: *aripioară*>/arip^oară, /p/ fiind un fonem labio-palatalizat.

În limbă se manifestă tendința de a evita hiatul. Corect: **se-așteaptă, le-aude**. Incorect: **reu-matism (re-u-matism); na-țio-nal (na-ți-o-nal)** etc.

2. Sistemul consonantic

2.1. Consoanele

Consoanele sunt sunete a căror emitere presupune intervenția în calea curentului fonator a unui obstacol reprezentat de închiderea și/sau de constricția canalului într-un anumit punct. Prezența obstacolului face ca rostirea consoanelor să fie caracterizată prin zgomote specifice.

Consoanele sunt, ca și vocalele, *unități segmentale*, dar spre deosebire de acestea, nu pot avea rol de centru silabic (sunt asilabice) și nu pot primi accent. Consoanele sunt în raport de dependență față de categoria vocalelor, fiindcă nu pot face parte dintr-o secvență accentuată decât însoțite de vocale. În limba română sunt 22 de consoane⁶⁹.

Pentru orice limbă există diverse soluții de descriere a inventarului fonetic. În cazul limbii române diversitatea soluțiilor privește interpretările date statutului fonologic al consoanelor oclusive palatale /kʰ, gʰ/ și al consoanelor urmate de /i/ asilabic, prezente la finală absolută.

⁶⁹ Alte tipuri de consoane nereprezentate în limba română: consoana *uvulară*, a cărei rostire implică ridicarea părții posterioare a limbii și, prin aceasta, îngustarea canalului format cu vâlul palatului; intrarea în vibrație a uvulei (omușorului), care se apropie și se îndepărtează succesiv de partea posterioară a limbii; [r] graseiat este o consoană uvulară; [r] uvular al fost semnalat și în aromână, la fărșeroți, în vorbirea femeilor. *Muta cum liquida* este prezentă în fonetica limbii latine și reprezintă un grup de consoane alcătuit dintr-o oclisivă și o vibrantă sau o laterală. Componentele nu pot fi despărțite în silabe diferite. Din latină influența se manifestă în conservarea lui -u final la anumite verbe: *intru, aflu, umblu*.

Unitățile /k', g' č, ģ./ sunt foneme consoane, cu trăsături distinctive ce le individualizează în cadrul seriilor oclusivelor și, respectiv, africatelor. În legătură cu numărul fonemelor consoane există mai multe păreri: Al. Graur și Al. Rosetti recunosc un inventar de 20 de consoane, din care 15 au și variantă muiată (numai la sfârșit de cuvânt); t, d și s sunt numai dure, č și ģ sunt numai muiate; k' și g' sunt considerate variante muiate ale lui k sau g. Em. Vasiliu recunoaște 20 de consoane cu câte 2-7 alofone, dar nu este de acord cu părerile privind existența consoanelor muiate, independent de perechile lor dure. Consideră și el că k' și g' sunt variante poziționale ale lui k și g. Emil Petrovici prezintă un inventar consonantic de 70 de foneme, format din 18 consoane cu aspect triplu: dure, moi, rotunjite: 9 consoane sub aspectul de muiat-rotunjit, 3 cu aspect muiat și muiat-rotunjit și o consoană numai cu aspect dur. Gramatica Academiei din 1954 recunoaște existența a 22 de consoane, din care 16 au și pereche muiată iar 6 sunt fără pereche. Consoanele k' și g' apar ca variante muiate ale lui k și g, dar totodată sunt incluse ca foneme cu trăsături distinctive proprii în descrierile inventarului fonetic. *Iot* și *digamma* sunt considerate semiconsoane și sunt incluse în inventarul consonantic (apar însă și ca semivocale în inventarul vocalic al limbii române).

Un loc aparte îl ocupă descrierea lui Emil Petrovici, care ridică numărul consoanelor la 70. Ca urmare a interpretărilor secvențelor [consoană + ɛa, ja], [consoană + oa, ua], [consoană + ɛa, ɛoa], drept bifenematice și a secvențelor [consoană + ju, eo] drept monofonematice, Petrovici identifică patru serii de foneme consonantice: *neutre*, *palatalizate (diezate)*, *labializate (bemolate)* și *labio-palatalizate*, alcătuind fascicule de corelații. (ȘAL 1997: 130)

2.1.1. Clasificarea consoanelor

În funcție de criteriile enunțate consoanele din limba română se clasifică astfel:

2.1.1.1. După modul de articulare:

- *occlusive (explozive)*: [p, b, t, d, k, g, k', g']; consoane a căror rostire se caracterizează prin trei momente succesive:

implozie, produsă într-un anumit punct al canalului fonator, *ținută (tensiune)* și *explozie*;

Primul moment din rostirea consoanelor oclusive este *implozia*, momentul în care organele vorbirii execută mișcarea specifică închiderii canalului fonator (sinonim cu *tensiunea*). Al doilea moment în rostirea consoanelor oclusive, situat între *implozie* și *explozie* se numește *ținută* sau *tensiune*. Se caracterizează prin menținerea organelor articulatorii în poziția specifică rostirii sunetelor respective. *Ținuta* este singurul moment care nu lipsește din rostirea nici unei variante poziționale a consoanelor oclusive, spre deosebire de *implozie* sau *explozie*, care nu apar în anumite contexte ca momente în articularea acestor consoane (în română, de ex., oclusivele inițiale sunt lipsite de *implozie*, iar cele care apar ca prim element în grupurile de două oclusive intervocalice sunt lipsite de *explozie*). (*Vezi și ȘAL, 1997, 334*)

- *fricative* (constrictive, continue, spirante): [f, v, s, z, ș, j, h]; consoane a căror emiteră presupune producerea unei constricții într-un punct al canalului fonator;

Serie consonantică prezentând această caracteristică articulatorie. Sunt numite și *continue*, *fricative* sau *spirante*, în funcție de aspectul particular al articulării, care este pus în evidență (faptul că mișcarea expiratorie poate fi prelungită, faptul că producerea constricției determină apariția unui zgomot de fricțiune sau de suflu).

- *africate* (semioclusive): [č, ģ, ț]; consoane a căror rostire presupune combinarea a două mișcări articulatorii. Închiderea completă a canalului fonator (*implozia*) specifică oclusivelor este urmată de o deschidere parțială a acestuia (*strictură*), ceea ce determină producerea unui zgomot de fricțiune. *Implozia* și *strictura* se produc în

aceiași punct al canalului fonator sau în puncte foarte apropiate;

Rostirea consoanelor africcate se realizează prin combinarea *imploziei* specifice oclusivelor dentale /t/, respectiv, /d/, cu fricțiunea specifică emiterii dentalei /s/ și, respectiv, a prepalatalelor /ʃ, j/. În limba română mai veche, africata /tʃ/ avea ca pereche sonoră consoana /dʃ/, consemnată și azi, regional, în dacoromână și aromână. (ȘAL 1997: 32)

- *sonante*: [m, n, l, r]; consoane a căror rostire se caracterizează printr-un zgomot expirator mai slab decât cel specific majorității consoanelor și prin prezența unor tonuri muzicale, specifice în general producerii vocalelor. Ca și vocalele, *sonantele* sunt întotdeauna sonore, fapt determinat de prezența vibrațiilor laringiene.⁷⁰

În română, această serie include:

- *nazalele* [m, n];
- *lichidele* (orale) [l, r].

Sunetele *nazale* se opun celor *orale*. Rostirea sunetului nazal implică dirijarea (integrală sau parțială) a curentului fonator prin cavitatea nazală. În cazul vocalelor nazale, vâlul palatului coboară complet pe toată durata rostirii acestora. Opoziția vocală nazală/vocală orală este distinctivă în franceză, dar nu și în română unde vocalele nazale sunt variante poziționale ale celor orale corespunzătoare (v. *lung, când*) în care nazalizarea în grade variabile e condiționată de consoana nazală următoare. În cazul consoanelor nazale, vâlul palatului coboară ușor, ceea ce determină dirijarea parțială a curentului fonator prin cavitatea nazală. Româna posedă două sonante nazale: /m/, /n/, prima caracterizată prin localizare

⁷⁰ În anumite limbi, cum ar fi ceha, ele pot constitui centru silabic. În română, *sonantele* nu au această caracteristică. Modul de articulare specific, descris mai sus, permite gruparea sonantelor într-o serie consonantică distinctă.

bilabială, cealaltă - prin localizare dentală. Sonantele /m/ și /n/ se disting prin prezența nazalității de sonantele /l/ și /r/. Poziția nazală a influențat evoluția vocalelor în trecerea de la latină la română. O asemenea influență se constată însă numai în cazul în care poziția nazală este reprezentată de [n] simplu sau [n] + C (diferită de [m] și de [m] +C; [m] simplu sau geminat și [n] geminat sau [n+m] nu au modificat vocalismul cuvintelor moștenite; ele nu constituie poziție nazală (de ex., *panem*>*pâine*; *canto*>*cânt*; *campus*>*câmp* față de *amarus*>*amar*, *mamma*> *mamă*, *annus*>*an*, *somnus*>*somn*). Articulatoriu, nazalitatea implică participarea la rostirea sunetelor a cavității nazale (dirijarea curentului fonator prin această cavitate). Acustic, nazalitatea vocalelor se caracterizează prin reducerea intensității primului formant din spectrul vocalelor orale corespunzătoare, iar nazalitatea consoanelor - prin prezența unor formați specifici. Nazalitatea poate fi o trăsătură inerentă a sunetului sau dobândită printr-un proces de nazalizare; de asemenea, ea se poate pierde prin denazalizare (cf. evoluția lat. *una*>*uă*>*uă*>*o*). Anticiparea sau propagarea nazalității conduce la apariția accidentelor fonetice care presupun rostirea unei consoane nazale într-o silabă precedentă, respectiv, următoare față de aceea în care este explicabilă etimologic (cf. *indentitate*, *indentic*, respectiv, *mărunt*, *cărunt*, [față de lat. *minutus*, *canutus*]). (Ap. ȘAL 1997: 317).

Descrierile unor limbi includ în clasa *sonantelor* și semivocalele (sau semiconsoanele) ⁷¹.

2.1.1.2. După locul de articulare:

- *bilabiale*: [p, b, m]; consoane a căror rostire implică crearea unui obstacol la nivelul buzelor. În limba română sunt bilabiale ocluzivele [b, p] și sonanta nazală [m] ⁷²;

⁷¹ Mai există în limba română o serie de realizări fonetice care trebuie luate în considerare, pentru că ajută la înțelegerea ortografiei și ortoepiei limbii române. Este vorba de consoanele duble regăsite în ortografia românească: n în *innoda*, *innebuni*, sau de literele duble care redau realități fonetice diferite: *accident*, *vaccin*.

- *labio-dentale*: [f, v]; consoane a căror rostire implică crearea unui obstacol la nivelul buzelor. Denumire generică folosită pentru a desemna seria de consoane rostite prin apropierea buzei inferioare de incisivii superiori;
- *dentale*⁷³: [t, d, s, z, ț, n, l, r]; consoane a căror rostire implică crearea unui obstacol la nivelul incisivilor superiori sau al alveolelor acestora. În română sunt dentale: ocluzivele [t, d]; fricativele [s, z]; africata [ț]; sonantele [l, n, r]; prepalatale: [ș, j, č, ĝ];
- *palatale*: [k', g']; consoana palatală este consoana a cărei rostire presupune crearea unui obstacol la nivelul palatului (dur sau moale)⁷⁴;
- *velare*⁷⁵: [k, g]; consoana velară este o consoană a cărei rostire presupune crearea unui obstacol la nivelul palatului moale (postpalatală);
- *laringale*: [h]; consoană a cărei rostire se caracterizează prin producerea unei constricții a canalului fonator la

⁷² Serie de consoane rostite prin apropierea buzelor. În anumite descrieri /w/ din cuvinte ca *oală*, *oarbă*: /wală/, /warbă/ este caracterizat drept fricativă bilabială.

⁷³ Serie de consoane rostite prin sprijinirea vârfului limbii (apex) de incisivii superiori sau de alveolele acestora, fie prin crearea unei stricturi în această zonă, fie prin combinarea ocluziunii cu strictura în zona menționată.

⁷⁴ În funcție de punctul din zona palatului dur în care se produce fie o ocluziune, fie îngustarea maximă a canalului fonator, se distinge între: consoane *prepalatale* (*anteropalatale*; în română *fricativele* /ș, j/ și *africatele* /č, ĝ/) și *palatalele* propriu-zise (*mediopalatalele*; în română, ocluzivele /k', g'/).

⁷⁵ Serie de localizare, distinsă atât în cadrul clasificării articulatorii a vocalelor, cât și în cadrul clasificării articulatorii a consoanelor. În română, include vocalele [o, u], respectiv, consoanele ocluzive [k, g].

nivelul glotei. În română, consoana [h] este singura laringală.

2.1.1.3. După sonoritate:

- consoane perechi:
 - *surde*: [p, t, k, k', f, s, ș, č];
 - *sonore*: [b, d, g, g', v, z, j, ǵ];
- [h] și [ț] sunt consoane *surde*, *fără pereche sonoră*;
- [m, n, l, r] sunt sonante, totdeauna *sonore*, *fără pereche surdă*.

2.1.1.4. Acustic, consoanele se disting de vocale prin prezența antirezonanței, care influențează amplitudinea și distribuția formaților de frecvență.

Clasificarea consoanelor din punct de vedere *acustic* ține seama de același sistem binar ca și clasificarea vocalelor.

Pentru limba română sunt luate în considerare mai ales trăsăturile:

- *întrerupt/continuu* (care reflectă distincția dintre oclusive și fricative):
 - continue*: fricativele [f, v, s, z, ș, j];
 - întrerupte*: oclusivele [p, b, t, d, k, g, k', g'];
- *strident/mat* (care permite delimitarea clasei africatelor, consoane *stridente*):
 - stridente*: africatele [č, ǵ, ț];
 - mate*: celelalte;
- *compact/difuz* (care reflectă distincția dintre [pre]palatale, velare și laringale, consoane *compacte* și celelalte, *difuze*):
 - compacte*: [pre]palatalele, velarele, laringalele [č, ǵ, k', g', k, g, h];
 - difuze*: celelalte;

- *acut/grav* (care reflectă distincția dintre palatale și dentale, pe de o parte, consoane *acute*, și labiale și velare, pe de altă parte, consoane *grave*):
acute: palatalele, dentalele [k', g', t, d, s, z]
grave: labialele, velarele [p, b, m, k, g].

3. Matricea fonetică. Matricea fonologică

În cadrul modelului generativ-transformațional, matricea fonetică se constituie ca un mod de reprezentare a trăsăturilor segmentelor fonetice care compun morfemele. În structura matricei fonetice, coloanele corespund fiecărui segment, iar rândurile unor trăsături definite, de obicei, acustic, selectate dintr-un set predeterminat. În pătratele create apare un număr întreg care indică gradul în care segmentul considerat posedă trăsătura specificată. Spre deosebire de matricele fonologice, matricele fonetice consemnează și informația redundantă, dată prin reguli generale. Regulile fonologice extind matricele fonologice la matrice fonetice complete.

Pentru enunțul: “*Văjâind ca vijelia...*” se poate determina matricea:

trăsăt. acustice	v	î	j	î	i	n	d	c	a	v	i	j	e	l	i	a	
compact	0	0	2	0	0	0	0	2	2	0	0	2	0	0	0	2	31%
difuz	2	2	0	2	2	2	2	0	0	2	2	0	0	2	2	0	62%
compact- difuz	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	2	0	0	0	6,2%
acut	1	0	2	0	2	2	2	0	0	1	2	2	2	2	2	0	62%
grav	1	0	0	0	0	0	0	2	0	1	0	0	0	0	0	0	12,4%
neutru	0	2	0	2	0	0	0	2	0	0	0	0	0	0	0	2	28,8%
strident	0	0	0	0	1	0	0	0	0	0	1	0	0	0	2	0	12,4%
mat	2	2	2	2	1	2	2	2	2	2	1	2	2	2	0	2	87%
continuu	2	2	2	2	2	2	0	0	2	2	2	2	2	2	2	2	87%
întrerupt	0	0	0	0	0	0	0	2	2	0	0	0	0	0	0	0	12,4%

Se observă că din interpretarea simplă a rezultatelor înregistrate, caracterul continuu, mat și difuz, tenta acută a sunetelor susțin aliterația și simbolismul fonetic la nivelul enunțului.

Matricea fonologică este un mod de reprezentare a acelor trăsături ale segmentelor fonetice care corespund morfemelor, neinfluențate de aplicarea regulilor de reajustare. În structura matricei fonologice, rândurile corespund segmentelor fonetice, iar coloanele unor trăsături fonologice distinctive. În pătratele create se indică prin (+) sau (-) apartenența segmentului considerat la o categorie sau la complementul acesteia. Prezența notației indică faptul că informația fonologică respectivă este redundantă pentru segmentul menționat, întrucât este dată printr-o regulă generală. Spre deosebire de matricele fonetice, care sunt complet specificate, matricele fonologice sunt formate numai din arhisegmente. Aceste două tipuri de matrice pot diferi ca număr de segmente dacă formativele din structura de suprafață sunt afectate de accidente fonetice (de ex., matricea fonetică poate conține un segment în plus față de cea fonologică, în cazul protezei sau al epentezei, sau unul în minus în cazul aferezei sau al eliziunii).

Vo ca le	des chis	non des chis	în chis	non în chis	mij lo ciu	non mij lo ciu	cen tral	non cen tral	ante rior	non ante rior	pos teri or	non pos teri or	labi a lizat	non labi a lizat
a	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+	-	+	-	+
e	-	+	-	+	+	-	-	+	+	-	-	+	-	+
î	-	+	+	-	-	+	-	+	+	-	-	+	-	+
â	-	+	+	-	-	+	+	-	-	+	-	+	-	+

4. Silaba

Silaba reprezintă secvența fonică minimală, caracterizată printr-un singur accent, plasat întotdeauna în același loc. Locul fix al accentului în silabă (spre deosebire de cuvânt, unde poate fi mobil) este determinat de structura acesteia, care include un nucleu sau centru, reprezentat în mod obișnuit de o vocală⁷⁶ - singura componentă susceptibilă de a primi accentul - și o parte marginală, reprezentată de consoane⁷⁷.

Sunetele care aparțin aceleiași silabe sunt *homosilabice*, cele care aparțin la silabe diferite se numesc *heterosilabice*.

Silaba reflectă posibilitățile combinatorii ale vocalelor și consoanelor dintr-o limbă. În rostirea diverselor silabe dintr-un cuvânt sau dintr-un enunț există deosebiri de *intensitate*, *ton*, *durată*.

Silabele terminate în vocale se numesc *deschise*: **ma-ma, ta-ta plea-că**, cele terminate în consoane - *închise*: **sub-til**,

⁷⁶ Deși în anumite limbi există și lichide silabice.

⁷⁷ Consoanele care precedă nucleul silabic se numesc *explozive*, cele care urmează după acesta se numesc *implozive*. Consoana implozivă este o consoană care în structura silabei urmează după nucleul vocalic. Articularea consoanelor implozive se caracterizează printr-o relaxare a tensiunii de rostire, ceea ce poate favoriza - în anumite condiții - dispariția acestora (nu trebuie să se confunde cu cele două momente din producerea sunetelor oclusive). Oclusivele finale în limba română primesc uneori o caracteristică aspirată. Sunetul aspirat este sunetul a cărui rostire se caracterizează prin prezența unui suflu expirator. Acest suflu poate preceda rostirea unei vocale, fiind notat cu h: lat. *homo*, germ *Wilhelm*, dar apare frecvent în rostirea consoanelor oclusive; în engleză, la inițială de cuvânt sau silabă, înaintea unei vocale accentuate, au o pronunțare aspirată: /p^h, t^h, k^h/; în limba română, oclusivele finale sunt rostite cu o ușoară aspirație: cap^h, pot^h, cad^h, rog^h etc. Suflul specific rostirii aspiratelor se explică prin faptul că glota se deschide, permițând scurgerea aerului. (Vezi și ȘAL 1997: 130).

dez-vol-tat. Tipul primar, universal, de structură silabică este silaba *deschisă* din care s-a dezvoltat mai târziu silaba *închisă*.

După numărul silabelor, cuvintele din limba română sunt:

- monosilabice: **da, sa, rac, urs, plumb;**
- bisilabice: **ma-ma, par-tea, jert-fă;**
- trisilabice: **ri-di-ca, lu-mi-nă;**
- polisilabice (patru, cinci sau mai multe silabe): **fa-mi-li-e, in-des-truc-ti-bil, in-a-mo-vi-bi-li-ta-te.**

Criteriile utilizate pentru a determina limita silabică sunt fie de natură articulatorie (granița dintre implozie și explozie; dintre apertura sau tensiunea descrescătoare și cea crescătoare; momentul de întrerupere dintre două serii de vibrații glotale; după un minim de expirație etc.) fie de natură distribuțională (legate de analiza structurii grupurilor consonantice mediale în raport cu cea a grupurilor inițiale și finale dintr-o limbă) (Roceric-Alexandrescu 1968): **cap-tiv, trai-nic, cas-ca-dor; stra-te-gie, os-tra-ci-za** etc.

Limita dintre silabe (*tăietura silabică*) nu poate fi întotdeauna determinată univoc, în funcție de structura segmentului fonetic considerat (mai ales în cazul anumitor segmente intervocalice complexe; v. *interludiu, abstragere etc.*). Determinarea locului tăieturii silabice este o problemă distinctă de aceea a despărțirii cuvintelor în silabe, care ține de domeniul ortografiei, fiind soluționată prin introducerea unui sistem convențional de reguli: vezi ***i-na-bil/in-a-bil; al-tun-de-va/ alt-un-de-va.***

Tăietura silabică este una dintre formele de manifestare a joncturii⁷⁸.

⁷⁸ Jonctura nu trebuie confundată cu limita silabică și nici cu pauza. Ea este semnal al trecerii de la un element al expresiei la altul, de la un cuvânt la

Descompunerea cuvintelor conform structurii lor silabice poartă numele de *silabație*. Regulile de silabație sunt de natură fonetică și stau la baza despărțirii în scris a cuvintelor, fie la capăt de rând, fie pentru redarea pronunțării sacadate. În limba română contemporană se despart în silabe diferite:

- vocalele în hiat: **con-vie-țu-i-re, pom-pi-er;**
- o vocală și un diftong ascendent (semivocală + vocală) sau un triftong (semivocală + vocală + semivocală; semivocală + semivocală + vocală); un diftong descendent, sau un triftong și o consoană: **su-pe-ri-oa-ră, le-oai-că, mai-că, pa-tri-ei;**
- prima consoană și următoarea/ următoarele din grupurile de două sau mai multe consoane precedate de semivocală: **trais-tă, mais-tru;**
- o vocală și o consoană urmată de o vocală sau de un diftong sau triftong: **ca-să: ma-rea;**
- prima consoană și următoarea/ următoarele: **as-pect, man-ta;** fac excepție, formând silabă cu o vocală următoare sau cu diftongul, grupurile alcătuite din consoanele *b, k, d, f, g, h, t, v*, ca prim element, și *l* sau *r* ca al doilea element: **um-bla, a-cru, ca-dru, su-flu. as-tru;** se despart după a doua consoană grupurile: *lpt, mpt, mpt, ncș, nct, ncț, rct, rtf*:

altul, de la un morfem la altul, de la o silabă la alta sau chiar de la un fonem la altul. Jonctura are manifestări diferite: pauză, articulare specifică, zero consonantic, tăietură silabică etc. (Rosetti 1963: 117). Conceptul de *jonctură silabică* a fost folosit de Em. Vasiliu în descrierea sistemului fonologic românesc. Semivocalele românești au fost descrise ca variante ale vocalelor corespunzătoare, precedate sau urmate de jonctura silabică. Aceasta a fost interpretată ca un fonem independent, simbolizat prin /+/, realizat fonetic ca un zero consonantic (echivalând cu absența unei consoane între două vocale).

sculp-tu-ră, re-demp-ți-u-ne, punc-tu-a-ți-e, jert-fă, sfinc-șii, somp-tu-os, arc-tic; se despart după a doua consoană când primele sunt consoane duble sau notează un sunet unic: **tech-ne-țiu**; după primele două în grupurile de patru consoane, în neologisme: **trans-gre-sa**; după a treia consoană în grupul *rstn*: **vârst-nic**.

Norma limbii române contemporane recomandă ca despărțirea la capăt de rând a cuvintelor legate prin cratimă, a compuselor, a derivatelor cu prefixe, a derivatelor cu tema terminată în grup consonantic și cu un sufix având inițială consonantică să se facă nu după reguli fonetice, de silabație, ci după reguli morfologice, conform structurii formative⁷⁹: **într-în-sul, de-spre, ne-sta-bil, ber-bant-lâc**.

5. Unități suprasegmentale

5.1. Accentul

Accentul este o *unitate suprasegmentală intensivă*⁸⁰ care presupune pronunțarea mai intensă sau pe un ton mai înalt a unei silabe dintr-un cuvânt sau a unui cuvânt dintr-un grup sintactic (sintagmă, propoziție, frază).

⁷⁹ Regulile morfologice nu sunt obligatorii și au caracter cult. În conformitate cu criteriul unității lexicale, se recomandă să nu se despartă la capăt de rând abrevieri ca *ONU*, numeralele ordinale cu notație mixtă - cifrică + literală (*al III-lea*). Vezi infra, capitolul *Fonetica și ortografia*.

⁸⁰ *Unitățile suprasegmentale sunt intensive - accentul și extensive - intonația*. Ele nu constituie, ci caracterizează segmentul fonic. Clasa unităților suprasegmentale se opune celei a unităților segmentale. Clasă de unități fonetice definite prin posibilitatea de a contracta raporturi de dependență heterosintagmatică.

5.1.1. Clasificarea accentelor

5.1.1.1. După *unitatea* în cadrul căreia funcționează, accentele sunt:

- *accent al cuvântului*: **cățél, mérgem**;
- *accent sintactic* - de grup, al frazei - poate fi *logic* (intelectual), când reliefează o unitate considerată esențială pentru înțelegerea conținutului: *Am primit **cartea*** (nu caietul).; sau *afectiv* (emoțional, emfatic), când reliefează o stare emoțională sau o atitudine subiectivă: ***Așa ai făcut!*** (reproș).

5.1.1.2. După *natură*:

- *accent de intensitate* (dinamic), dependent de amplitudinea sunetelor, care este condiționată de energia articulării acestora. Există mai multe grade de intensitate. Cuvintele polisilabice - multe dintre ele derivate sau compuse - pot avea, pe lângă accentul *principal (forte)*, și accente *secundare (slabe)*: **bunăvoînță, antepenúltimul**;
- *accent muzical* (tonic), dependent de numărul de vibrații pe secundă care caracterizează articularea sunetelor. Apare în limbi precum greaca veche, latina clasică, japoneza, coreeana. Poate fi *ascuțit, grav* sau *circumflex*, după cum e bazat pe ridicarea, coborârea, sau, respectiv, pe ridicarea și apoi coborârea tonului, în interiorul silabei accentuate. Cele două tipuri de accent, de intensitate și muzical, nu se exclud reciproc, dar între ele nu există o relație de dependență⁸¹.

5.1.1.3. După *poziție*:

- *accent fix*, al cărui loc este condiționat fonetic sau morfosintactic (apare în limbi precum franceza, ceha, polona, maghiara etc);

⁸¹ Unii specialiști disting și un accent *cantitativ* (temporal), dependent de durata emisiei.

- *accent liber*, al cărui loc este variabil (în limbi precum româna, italiana, rusa, engleza etc.). În funcție de comportamentul în cursul flexiunii acest tip de accent poate fi *stabil*, dacă își menține locul din forma de bază în întreaga paradigmă, sau *mobil*, dacă își schimbă locul în raport cu forma de bază. În limba română, accentul liber este relativ *stabil* în flexiunea nominală [excepții: *soră - surori, noră - nurori, radio - radiouri*] și *mobil* în flexiunea verbală (**ri'dic, ridi'căm, 'sufăr, sufe'rim**).

5.1.1.4. După *poziția silabei accentuate* în cuvânt, cele mai frecvente tipuri de accent sunt:

- *accent oxiton*; accentul pe ultima silabă a cuvântului oxiton⁸²: **cântá, basmá, noróc**;
- *accent paroxiton*; accentul pe silaba penultimă a cuvântului paroxiton⁸³: **întâlníre, pleácă, méрге, lumínă**;
- *accent proparoxiton*; accentul pe silaba antepenultimă a cuvântului proparoxiton: **întrerúpere, pādúřile**;
- în cuvintele polisilabice pot fi accentuate și alte silabe: **prépeľiță, nóuășprezece**.

În limbile cu accent liber există posibilitatea accentuării diferite a aceluiași cuvânt. Formele diferențiate pot reprezenta variante libere, literare (**întim-intím, súntem-suntém, súnțeți-suntéți, profesor-profesór**) sau neliterare (corect: **únic** –incorect: **uníc, penurie-penúrie, caractér-carácter, trafic-tráfic**); altele

⁸² Accentuarea oxitonă nu este specifică limbii române; majoritatea cuvintelor accentuate pe ultima silabă este alcătuită din verbe la infinitiv (*a cântá, a cití, a coborí*) și din substantive împrumutate din limba turcă (*basmá, cafeá, baclavá, halvá*). Tendința limbii române de deplasare a accentului către (ante)penultima silabă este evidentă în paradigma unor verbe: *măsóri/măsuri; râmăsérăm/râmáserăm*.

⁸³ Pentru limba română, sunt specifice *accentuarile paroxitonă și proparoxitonă*. Vezi și *supra*.

sunt variante regionale: (**bolnáv-bólnav, jiláv-jílav, duşmán-dúşman**).

5.1.2. Funcțiile accentului

Accentul îndeplinește diferite funcții:

- *culminativă*: de punere în valoare a unei anumite silabe (*accentul cuvântului*): **re-pú-bli-că**.
- *expresivă*: de reliefare a unei unități semnificative (*accentul sintactic*); **Aceasta** este părerea mea!
- *distinctivă*: de diferențiere semantică a cuvintelor formate din aceleași *sunete* (*accentul liber*, care poate fi relevant fonologic: **cópii - copii, ácele - acéle**).⁸⁴

5.2. Intonația

Intonația reprezintă variația de înălțime a tonului în rostirea unui enunț și este o *unitate suprasegmentală extensivă*⁸⁵. Intonația dă melodia enunțului, transmițând anumite informații gramaticale (tipul de enunț în funcție de scopul comunicării: *declarativ, exclamativ, interogativ*: **Pleacă acasă.** | - aserțiune; **Pleacă acasă?↗** - întrebare; **Pleacă acasă!↘** - ordin), dar și semnificații de tip conotativ,

⁸⁴ Alte tipuri de accent: *accentul grafic* este folosit în limba română numai pentru a evita posibilele confuzii între omografe (cuvinte care se scriu identic). *Accentul metric/ritmic/prozodic* pune în evidență o anumită silabă în cadrul unei unități metrice sau ritmice. Accentul, în limbajul curent, mai înseamnă și mod de a vorbi sau de a pronunța, relevant pentru proveniența etnică, regională sau socială a unui individ. Particularitățile de pronunțare ale unei limbi sau ale unui grai creează o anumită impresie acustică asupra receptorului (accent nazal, aspru, cântat). Silaba accentuată este silaba dintr-un cuvânt care primește accentul de intensitate. (ȘAL, 1997, 13)

⁸⁵ Unitate extensivă. Tip de unitate suprasegmentală care caracterizează un segment fonic mai mare decât silaba. În română: contururile intonaționale.

legate de starea afectivă a emițătorului, atitudinea și intențiile comunicative ale acestuia.

Orice enunț este caracterizat printr-un *contur intonațional* care poate fi descris comparând tonul cu care este pronunțat ultimul cuvânt, cu tonul silabei proeminente (silaba în a cărei rostire se produce ridicarea tonului) din enunțul considerat.

Se disting, astfel, trei tipuri de contururi intonaționale⁸⁶:

- *neutru*: ultima silabă accentuată este pronunțată pe același ton cu silaba proeminentă: **Privește înainte** | .
- *ascendent*: ultima silabă accentuată este pronunțată pe un ton mai ridicat decât silaba proeminentă: **Privește | înainte↗?**
- *descendent*: ultima silabă accentuată este pronunțată pe un ton mai scăzut decât silaba proeminentă: **Privește înainte!** ↘

Intonația este specifică fiecărei limbi. În limba română, conturul ascendent caracterizează, de regulă, enunțurile interogative, care nu conțin pronume sau adverbe relative, iar conturul descendent poate fi identificat în cazul enunțurilor declarative.

Conturul ascendent este prezent și la sfârșitul unei sintagme, în funcție de semnificația pe care emițătorul vrea să o dea unui enunț: **Am vorbit ieri↗ cu Ion↗ despre asta↘.**

Dacă enunțurile au structura unei fraze, conturul ascendent poate caracteriza atât regentele, cât și subordonatele: Scriu **scrisoarea↗** dacă am timp. | Dacă am **timp↗** scriu scrisoarea. |

⁸⁶ Considerate ca acoperind segmentul de la silaba proeminentă până la următoarea silabă proeminentă sau până la sfârșitul enunțului.

IV. FONETICA ȘI ORTOGRAFIA

1. Ortografia

1.1. Definiție. Scurt istoric

Ortografia este o disciplină lingvistică având ca domeniu *sistemul de norme* referitoare la scrierea unei limbi literare, accepția etimologică fiind de "scriere corectă". *Normele* preexistă uzului scris, au caracter oficial, se elaborează, se impun și se aplică prin convenție explicită, fiind consemnate și explicate în lucrări științifice speciale (îndreptare, dicționare). Normele ortografice corespund parțial *normelor ortoepice*, sunt însă prescriptive în mod categoric (cele mai multe reguli sunt obligatorii) și contribuie la realizarea și menținerea unității lingvistice.

Cele mai vechi texte păstrate care conțin reguli de scriere a limbii române cu litere chirilice⁸⁷ și latine⁸⁸ datează de

⁸⁷ Alfabetul chirilic este aplicat în scrierea slavei vechi (paleoslavei) și a slavonei după secolul al IX-lea, bazându-se pe caracterele majuscule din alfabetul grec și pe alfabetul glagolitic (derivat în cea mai mare parte din litere majuscule grecești). Alfabetul chirilic stă la originea alfabetelor utilizate în limbile slave moderne (bielorusa, bulgara, macedoneana, rusa, sârba, ucraineana). Texte în limba română au fost scrise cu alfabet chirilic până la jumătatea secolului al XIX-lea, utilizându-se 43 de semne (slope). În această perioadă, alfabetul latin a fost folosit sporadic: cel mai vechi text tipărit cu litere latine (*Cartea de cântece*, Cluj, 1571-1575) are ortografie maghiară și a apărut în contextul mișcării reformate românești din Banat - Hunedoara. În 1828, Ion Heliade Rădulescu a propus o variantă simplificată a sistemului de scriere chirilic, adaptată necesității de a reda pronunțarea românească. Între 1836 și 1844 au fost create și aplicate diferite alfabet de tranziție, prin înlocuirea treptată a caracterelor chirilice cu cele latine.

la sfârșitul secolului al XVIII-lea. După adoptarea oficială a alfabetului latin (1860, 1862), scrierea s-a caracterizat prin lipsă de unitate și prin preponderența principiului etimologic. Prima ortografie oficială, generală și obligatorie a fost votată de Academia Română în 1881. Modificările ulterioare (1904, 1932, 1953) au simplificat treptat scrierea pe baza principiului fonetic. În 1965 s-a stabilit utilizarea literei *â* pentru cuvintele din familia numelui etnic *român* (marcându-se grafic originea în lat. *romanus*), iar în 1993 s-a decis revenirea la grafia tradițională cu scrierea lui *â* în interiorul cuvintelor și cu *u* în formele *sunt, suntem, sunteți*.

1.2. Principiile ortografiei românești

Ortografia românească actuală se bazează pe câteva principii (criterii de scriere)⁸⁹:

- *principiul fonetic*, fundamental (fiecare literă notează un sunet-tip distinct; forma scrisă a cuvintelor redă pronunțarea lor literară);

Principalul autor al creării alfabetului de tranziție este I. H. Rădulescu. În mod oficial alfabetul latin a fost adoptat în 1860 (Muntenia, Transilvania) și în 1862 (Moldova).

⁸⁸ *Alfabetul latin* este utilizat în scrierea limbii latine începând cu secolul al VII-lea î.e.n. Creat pe baza alfabetului etrusc (derivat din alfabetul grec) avea 23 de litere (y și z au fost adoptate după cucerirea Greciei). Apare, cu modificări, în uzajul scris al multor limbi contemporane. [*Alfabetul grec* este aplicat în scrierea limbii grecești probabil după secolul X/IX î.e.n. și până azi. Derivat din alfabetul fenician (care se află la originea tuturor alfabetelor indoeuropene și semitice) cu 24 de litere. Primul alfabet conținând semne specifice pentru notarea vocalelor. Scrierea în alfabetul grec s-a realizat inițial de la dreapta la stânga (ca în feniciană), apoi de la stânga la dreapta, trecându-se printr-o perioadă de scriere alternativă în cele două sensuri.]

⁸⁹ Vezi și *DOOM*, 1982, *Beldescu 1984*.

- *principiul silabic* (literale *c*, *g* au valori fonetice diferite în contexte grafice diferite: **casă** [kasă], **cheamă** [k'amă], **ceară** [čară], **accident** [akčident]; **gară** [gară], **gheară** (g'ară), **geam** [găam], **vigilent** [viğilent];
- *principiul etimologic* sau tradițional-istoric (norma de scriere a anumitor cuvinte menține parțial sau integral, prin tradiție, grafia lor originară, etimologică: *e/ie*, în **eu**, **el**, **ea**, **ei**, **ele**, **ești**, **eram**, **erai**, **era**, **erați**, **erau** - cuvinte vechi din fondul latinesc moștenit; neol. **quasar** din engl. fr. quasar);
- *principiul morfologic* (în scriere se ține seamă de structura internă și de caracteristicile flexionare ale cuvintelor: după *ch*, *gh* se scrie *ea* când există forme alternante cu *e* în flexiune și/sau în derivate: **cheag/închega**; **ghetă/ghete**, **ghetă/ghetuți**; - și se scrie cu *ia* când nu există forme alternante: **chiar**, **ghiaur**, **ghiozdan**);
- *principiul sintactic* (cuvintele se delimitează în scris conform statutului lexico-gramatical și sensului exprimat: **niciodată/nici o dată/nici odată, totodată/tot o dată**);
- *principiul simbolic* (unele cuvinte au grafie dublă - cu inițială majusculă/minusculă - după cum se utilizează ca nume proprii, respectiv comune și/sau primesc în context o valoare specială, diferită de cea curentă: **Poartă/poartă**, **Regele Soare**, **Semiluna/semilună**).

1.3. Literă. Alfabet

În ortografia limbii române actuale se utilizează un inventar de elemente grafice - litere⁹⁰, semne ortografice și

⁹⁰ Inventarul literelor folosite în scrierea unei limbi și dispuse într-o succesiune convențională numită ordine alfabetică. Numărul, forma, valoarea și denumirea literelor diferă de la un alfabet la altul. Termenul alfabet provine de la denumirea literelor grecești alpha și beta.

reguli de redare grafică a cuvintelor sau a grupurilor de cuvinte care se rostesc fără pauză (*nu-i*).

Limba româna actuală întrebuințează 31 de litere⁹¹ (majuscule și minuscule) cu următoarele forme grafice și denumiri: **A, a, Ă, ă, Â, â, B, b, C, c, D, d, E, e, F, f, G, g, H, h, I, i, Î, î, J, j, K, k, L, l, M, m, N, n, O, o, P, p, Q, q, R, r, S, s, Ș, ș, T, t, Ț, ț, U, u, V, v, W, w, X, x, Y, y, Z, z**. Literele **Q, W, Y**, au fost adoptate recent. Se adaugă grafeme din alfabetul altor limbi în nume proprii străine și în neologismele neadaptate: /ç, è, ë, ö, ü/ .

În scrierea românească fiecare literă corespunde în general unui sunet-tip distinct.

Excepții:

- litere diferite cu aceeași valoare: **î, â [î]**;
- litere cu mai multe valori: **c [k]; c+h+e, i [k']; c+e,i [č]**;
- litere notând grupuri de sunete: **x [cs, gz]**;
- sunete notate prin grupuri de litere: **ch [h]**;
- litere duble notând sunete unice: **aa [a] - Varlaam**;
- litere echivalente cu grupuri de litere: **x, s, cs [ks] - extragere, facsimil**;

⁹¹ Semn grafic din alfabetul unei limbi. Notează sunete-tip (entități abstracte, invariante, medie a variațiilor din pronunțarea unui anumit sunet.). Forma, valoarea fonetică și denumirea literei sunt convenționale, impuse prin tradiție. În lingvistica modernă circulă și cu denumirea de grafem. Unii lingviști consideră că litera este realizarea concretă a unui grafem, iar acesta se definește ca unitate funcțională minimală din structura grafică a expresiei lingvistice, cu caracter monoplan (având exclusiv expresie, nu și conținut semantic); grafemul este un construct teoretic, abstract, un ansamblu de trăsături distinctive și nondistinctive; el se realizează printr-o clasă de alografe, în raport cu care are statut de invariantă.

- literă fără valoare fonetică, litere diacritice⁹²;
- litere minuscule și majuscule.

Valoarea fonetică a literelor în neologismele neadaptate este conformă cu norma ortoepică a limbii de origine.

1.4. Semnele ortografice

1.4.1. Cratima

În ortografia românească actuală se utilizează:

- între cuvinte rostite legat (fără pauză) ca urmare a unor fenomene de fonetică sintactică
 - sinereză (**te-am** văzut);
 - eliziune (**dintr-un** ceas);
 - afereză (**pe-ntrebate**);
 - sau ca urmare a proclizei unor cuvinte neaccentuate (**m-ai** chemat);
 - encliza cuvintelor atone (**că-s**), (**zice-se**);
- în cuvinte compuse: substantive (**câine-lup**); adjective (**galben-verzui**); adverbe (**târâș-grăpiș**); interjecții (**haida-de**) cu grad mai scăzut de sudură decât cel al compuselor scrise legat (**untdelemn**);
- în abrevierea compuselor nesudate (**nord-sud > N-S**);
- în abrevierea compuselor sudate, marcând discontinuitatea (**d-lui, d-sa**);

⁹² Literă cu funcție diacritică. Literă lipsită de valoare fonetică proprie, având rolul de a indica valoarea contextuală a grafemului în vecinătatea căruia apare. În scrierea românească literele cu funcție diacritică sunt *h, e, i*. Literele *c, g + h + e, i* notează consoanele /k' g'/; literele *c, g* urmate de *e, i* notează consoanele /č, ğ/. În alte contexte *c, g* notează consoanele /k, g/; *e, i* pot avea dublu statut fiind concomitent și litere diacritice dar notând și vocalele /e, i/ (*chin, cireș, chemare*).

- în derivate cu prefixele *ne-*, *re-*, indicând absența vocalei inițiale *i* a cuvântului de bază și rostirea legată: **ne-mpământășit, re-nregistrat**;
- în derivate noi și/sau ocazionale, marcând caracterul lor nesudat (**ex-premier, anti-Maiorescu, X-ulescu**);
- după abrevieri, după neologisme neadaptate, după denumirile literelor, după cifre etc. cărora li se atașează un articol sau o desinență (**a-ul; 10-le, Romgaz-ul**);
- în notația cifrică a numeralului ordinal (**al 10-lea, al X-lea**);
- în lucrările de lingvistică mai ales, în notația elementelor lipsite de independență; segmente de expresie ale unui cuvânt (**des-, -ar, -ește**) forme pronominale sau verbale conjuncte (**-l, l-, m-**), poziția cratimei indicând direcția legării acestor elemente în plan sintagmatic (afixele derivate și elementele de compunere se scriu fără cratimă când au rol de cuvinte, în exprimarea curentă: **atelier moto**);
- ca marcă grafică a despărțirii cuvintelor în silabe: **ca-să**⁹³.

1.4.2. Apostroful

Semn ortografic cu următoarele utilizări:

- indică absența accidentală a unor sunete în pronunțarea neliterară (populară, familiară) sau în rostirea persoanelor cu deficiențe de articulare; se plasează la începutul ori la

⁹³ Cratima nu se desparte prin pauză albă (blanc) de segmentul sau segmentele de expresie pe lângă care au un anumit rol (liniută de unire sau de despărțire). Ca semn de punctuație se folosește între cuvinte repetate care alcătuiesc o unitate: se mișcă *râuri-râuri...*; între numerale juxtapuse exprimând o aproximație: *patru-cinci* minute; între cuvinte care precizează limitele în spațiu sau timp: *București-Viena; 1-4 mai*. În primele situații, în concurență cu virgula și în ultima cu linia de pauză.

sfârșitul cuvântului sau în interiorul cuvântului: ‘**neața, făr’, sal’tare, ca’e**, pronunțarea graseiată a lui /r/ etc; segmentele de expresie sonoră care apar în imediata vecinătate (ca urmare a rostirii incomplete) nu formează silabă;

- (mai ales în stilul publicistic) se folosește pentru a indica facultativ omiterea primei (primelor) cifre în notația anilor calendaristici: ‘**78, ‘916** etc.
- apare în numele proprii străine și în neologisme neadaptate, care păstrează grafia: Tess **d’Urberville**.

1.4.3. Punctul

În ortografia românească actuală marchează absența unor litere în anumite tipuri de abrevieri, fiind:

- obligatoriu în cele rezultate din suprimarea părții finale a cuvintelor: **ian., a.c.**;
- facultativ, în compusele din litere inițiale: **ONU/O.N.U.**;
- exclus în celelalte formații: **dl, TAROM**, inclusiv în abrevieri/simboluri științifice și tehnice cu structură diferită.

1.4.4. Pauza (Pauza albă/pauză grafică/spațiu alb, blanc)

Semn ortografic ”negativ” reprezentat prin absența oricărui semn ortografic. Are durată variabilă și, de regulă, se notează prin semne de punctuație. Funcționează ca mijloc fonetic de realizare a relațiilor sintactice, marcând (împreună cu intonația)⁹⁴:

- absența verbului la mod predicativ;

⁹⁴ Pauza fonetică presupune întreruperea mai mult sau mai puțin îndelungată în fluxul vorbirii, după un grup de sunete sau la sfârșitul unei propoziții; coincide, în principiu, cu șirul raționamentului și este marcată intonațional printr-o coborâre a tonului.

- distincția dintre unitățile sintactice izolate și cele neizolate.

În ortografia românească actuală, separă cuvintele și are rol distinctiv, de diferențiere a secvențelor identice sub aspectul sunetelor constitutive (**deîmpărțit/de împărțit**).

1.4.5. Linia de pauză.

Semn ortografic ce se utilizează în scrierea cuvintelor românești compuse care au în alcătuire și/exclusiv compuși ortografiați cu cratimă (**nord–nord-vest; vest-german; sud-african**). Indică structura binară a acestor formații. Nu este precedată și urmată de pauză albă.

2. Principalele reguli ortografice

- - După *ș, j* se scrie *a, ea, e, ă, i* sau *î*, în funcție de structura morfologică a cuvintelor. În rădăcina cuvintelor se scrie *numai a, e, i: șale, șapcă, jar, mușama, jecmâni, șerpoaică, jilț, șir, mașină*. În afara rădăcinii - în afixe și desinențe - se poate scrie atât *a, e, i*, dar și *ea, ă, î*, după clasa morfologică respectivă, respectându-se structura elementelor derivate și flexionare după orice alte consoane:
 - sufixele *-eală, -ean, -eață* și *-ească*: **greșeală, clujean, roșeață, vitejească, strămoșească**, cf. *îndrăzneală, brașovean, negreață, bărbătească*;
 - sufixul *-ar*: **coșar, birjar**;
 - sufixul *-ământ*: **învățământ, înfricoșător**;
 - sufixele *-ăreasă, -ărie, -ereasă, -erie*: **cenușăreasă, lenjereasă, birjărie, lenjerie**;
- - substantivele și adjectivele feminine cu tema în *ș, j* se scriu cu *-ă* la nominativ-acuzativ și vocativ singular, dar cu

-e la plural și la genitiv-dativ singular (articulat, se scriu cu *a*): **tijă, fașă**, (acestei) **tije, fașe, tija, fașa**;

- - verbele de conjugarea I cu tema în *ș, j*, se scriu cu *a* la infinitiv și la formele derivate din acest mod: **aranja, aranjam, aranjare**; **înfățișa, înfățișam, înfățișare**; la celelalte moduri și timpuri se scriu cu *ea* sau cu *ă*, după modelul oferit de verbul *a lucra* sau *a cânta*: **aranjez/aranjează; înfățișez/înfățișează (îngraș, îngrașă); aranjăm/aranjă; înfățișăm/înfățișă (îngrășăm, îngrășă)**, sau cu *e* la conjunctiv prezent: **aranjeze/înfățișeze (îngrașe)**;
- - verbele de conjugarea a IV-a se scriu cu *i* la infinitiv și în formele și cuvintele derivate din acest mod: **sfârși/sfârșit; îngriji/îngrijire**; și cu *ea* la imperfect și la persoana a III-a singular și plural a conjunctivului prezent: **sfârșeam/îngrijeam; să sfârșească/să îngrijească**;
* *Se scrie: așază, înșală, șade, deoarece se aplică regula scrierii cu ș sau j în rădăcina cuvântului.*
- - se scrie *ie* la început de cuvânt sau de silabă după vocală în cuvintele din vechiul fond: **ied, iepure, ieftin, ieși, femeie, voie**; sau în cuvintele neologice a căror rădăcină se termină în *i*: **constituie, deraiez**; în alte neologisme: **proiect, poietică**;
- - se scrie *e* în majoritatea neologismelor: **ecran, elev, examen, aer, alee, poem, agreez, efectuez**;
- -cuvintele: **eu, el, ei, ele, ești, este, e, eram, erai, era, erați, erau**, se scriu, conform tradiției literare, cu *e* deși se pronunță cu *ie*;
- - la început de cuvânt sau silabă care urmează după vocală se scrie *ia* când există alternanță cu *ie* sau *i*: **iarnă/ierni, băiat/băieți, tăia/taie**; se scrie *ea*, deși se pronunță *ia* când

există alternanță cu *e*: **ea/el, aleea/alee, creează/creez, efectuează/efectuez;**

- - după dentalele [d, l, n, r, s, t, ț, z] se scrie *ea* nu *ia*: **deal, leagăn, nea, rea, seară, așteaptă, înțeapă, păzea;**

- - după africatele prepalatale [č, ǵ] se scrie *ea* atunci când *e* și *a* apar în aceeași silabă: **cea, geam, acea, lucea, tăcea;**

** Se scrie i atunci când a apare în silabă diferită, când i este vocalic sau când este vorba de i scurt asilabic la finală de cuvânt: cinci, provincia, cianură. Aceștia, atâția se scriu cu i datorită formelor alternative acești, atâți.*

- - după bilabiale și labiodentale [p, b, m, f, v] se scrie *ea* atunci când diftongul alternează cu *e*, și *ia* când alternează cu *ie* sau când nu există forme alternante: **beat/beți, stropeală/stropeli, meargă/mergi, bârfească/bârfesc, privească/privesc; biată/ biete, piatră/pietre, amiază/amiezi, fiare/fier, viață/ vieți; abia, fiară;**

- - după oclusivele palatale [k', g'] se scrie *ea* când există alternanță cu *e* și se scrie *ia* când nu există forme alternante: **cheamă/chem, gheață/ghețuri, gheață/ghete, veghează/ veghez; chiar, chiabur, ghiaur, maghiar;**

- - la început de cuvânt sau de silabă, după vocală, se scrie *iai, iau*: **iau, îndoiai, îndoiau, suiai, suiau;**

- - după oclusivele palatale [k', g'] se scrie *io, ioa* (nu *eo, eoa*); la fel după africatele prepalatale [č, ǵ]: **chior, chioșc, șchiop, ghiol, chioară, șchioapă, ghioagă; ciorbă, cioară, gioarsă;**

**Se scrie eo atunci când e are funcție vocalică: cheotoare, geologie dar vezi și George, georgian.*

- - la început de cuvânt se scrie întotdeauna *oa* și nu *ua*: **oală, oameni, oarecare, oaste;**

- - se scrie *oa* după consoană: **soare, moarte, joacă, poartă, comoară;**

- - se scrie *oa* după vocală, atunci când alternează cu *o*: **cuvioasă/cuvios, respectuoasă/respectuos**; și *ua* când alternanța se realizează cu *uă*: **piua/piuă, roua/rouă, ziua/ziuă**;
- - înainte de *p* și *b* se scrie *m*: **împărți, îmbuna, reîmprietări, umblă**;
- - în general, înainte de consoanele sonore [b, d, g, j, v, r] se scrie *z*, nu *s*: **zbor, zdreanță, zgribulit, zvonește, dezjuga, deprădăcina**;
- se scriu cu *s*, nu cu *z* unele neologisme derivate sau compuse: **transborda, transgresiune, glasvand, aisberg, jurisdicție**, sau nume proprii ca **Desdemona**;
- - înaintea consoanei sonore *z* se scrie *s*: **deszăpezire, răszițe**;
- - prefixul *des-* se scrie *dez-* înainte de [m, n, l]: **dezminți, deznoda, dezlega**;
- - se scrie *s* în neologismele cu finală *-sm*: **pleonasm, marasm, simbolism, comunism, fantasmă, prismă**;
- - se scriu cu *s* sau cu *z*, conform consoanei finale din rădăcină, derivatele: **casnic, josnic, groaznic, obraznic, paznic**;
- - de regulă, sunetele duble marcate grafic reprezintă o realitate fonetică: **alee, reexamina, contraargument, kilogrammetru, hiperrealist, transsiberian**; în unele cazuri, litera dublă marchează sunete diferite: **accelera, accent, vaccin**;
- - numele proprii străine din țările care folosesc alfabetul latin se scriu cu ortografia țărilor respective: **München, Shakespeare, Yale, Zeiss**;

- Unele nume proprii străine foarte cunoscute au formă adaptată: **Londra, Florența, Moscova**; se scriu cu grafia originară numai în lucrări de specialitate;
- - numele proprii străine din țările care folosesc alfabetul chirilic se transcriu conform tabelelor de corespondențe prezente în îndreptare sau dicționare;
- - numele proprii din țări care folosesc alte caractere de scriere se redau în transcrierea oficială cu litere latine: **Bejing, Okinawa, Marrakech**;
- - unele nume proprii românești de persoane se scriu în conformitate cu dorința sau modul de scriere al purtătorilor: **Cezar Bolliac, V. Alecsandri, C. Negruzzi**;
- - în ortografia românească actuală se scriu cu inițială majusculă:
 - primul cuvânt al unui text;
 - primul cuvânt după un semn de punctuație finală: punct, semn de interogație, semn de exclamație, puncte de suspensie, două puncte urmate adesea de linie de dialog sau de ghilimele după care se introduce o comunicare directă sau un citat;
 - primul cuvânt după virgula care se plasează la sfârșitul formulei de politețe în scrisori, în cereri etc.;
 - primul cuvânt al unui enunț cuprins între paranteze sau ghilimele, dacă este un enunț independent;
 - orice substantiv propriu și fiecare element constitutiv al unui nume propriu compus, cu excepția prepozițiilor, conjuncțiilor care nu reprezintă primul constituent în ordine lineară;
 - primul/unicul termen în titluri de publicații, de spectacole: **Limbă și literatură, Livada cu vișini**

etc., în numele proprii de mărci ale produselor comerciale, în nume proprii ale varietăților de plante și animale;

- primul termen în formulele de politețe și în abrevierile acestora: **Domnia-ta**;
- unele simboluri: **CI**;
- unele abrevieri cu citire cursivă: **Tarom**; este permisă și scrierea numai cu majuscule: **TAROM**;
- unele simboluri și abrevieri: **O** - oxigen; **PSS** - Preasfinția sa;
- majuscula poate apărea în interiorul unei abrevieri: **kW**.
- Câteva simboluri și abrevieri au variante grafice cu majuscule sau cu minuscule: **TV/tv**.

Literele **Ă, Î, Â, Ș, Ț** se scriu obligatoriu cu semnele diacritice⁹⁵ corespunzătoare. Litera **I** se scrie fără punct deasupra.

⁹⁵ Semnul diacritic este un semn grafic care intră în alcătuirea unor litere pe care le distinge de altele cu formă identică (gr. diakriticos ”care distinge”). În ortografia românească se utilizează ca semne diacritice accentul circumflex /[^]/: **â, î, /a, ă, i**; sedila /:/: **ș, ț/s, t**; semnul scurtimii /~/: **ă/a, â**. Alte semne diacritice apar în structura grafemelor din numele proprii străine și din neologismele neadaptate: trema sau umlaut /[˘]/, accentul ascuțit sau accentul grav etc.

3. Despărțirea cuvintelor în silabe

Despărțirea cuvintelor la capăt de rând se face după reguli fonetice (de despărțire în silabe) și/sau morfologice.

I. Reguli fonetice:

1. VCV → V-CV. Dacă există o consoană între două vocale despărțirea se face înaintea consoanei: **vo-ca-lă, a-cid, o-gi-vă, o-chit, a-ghiaz-mă, a-pă.**

2.1. VCCV → VC-CV. Dacă există două consoane între două vocale, de regulă, despărțirea se face între cele două consoane: **al-tul, par-te, sus-ți-ne-re.**

Excepții:

2.2. VCCV → V-CCV. Dacă prima consoană este *b, c, d, f, g, h, p, t* iar a doua *l* sau *r*, despărțirea se face înaintea ambelor consoane: **a-cru, o-blu, su-flu, a-tri-but, a-glu-ti-nat, pe-hli-van, a-gro-nom, e-vla-vi-e.**

2.3. VCCV → V-CCV. Dacă este vorba de succesiunile de litere *sh, th, ts, tz* din cuvintele neadaptate, despărțirea se face înaintea grupului consonantic: **ca-thar-sis, fla-shul, jiu-ji-tsu** etc.

3.1. VCCCV → VC-CCV. Dacă există trei consoane între două vocale, de regulă, despărțirea se face între prima și a doua consoană: **pen-tru, sur-prins, vâr-stă, cin-ste.**

Excepții:

3.2. VCCCV → VCC-CV. Dacă cele trei consoane aparțin grupurilor *lpt, mpt, mpt, ncș, nct, ncț, ndv, rct, rtf, stm*, despărțirea se face între a doua și a treia consoană: **sculp-tu-ră, somp-tu-os, re-demp-ți-u-ne, linc-șii, punc-tu-a-ți-e, func-ți-e, sand-vici, arc-tic, jert-fă, ast-ma-tic.**

Există și alte grupuri pentru care se aplică această regulă, dar în acele cazuri este vorba de combinarea cu regulile morfologice: **ab-sorb-ți-e, trans-si-be-ri-an etc.*

4.1. VCCCCV → VC-CCCV. Dacă există patru consoane între două vocale, despărțirea se face, de regulă, între prima consoană și a doua consoană a grupului: **mon-stru, con-struc-tor**.

4.2. VCCCCV → VCC-CCV. În anumite cuvinte, despărțirea se poate face după primele două consoane: **tung-sten, horn-blendă**.

5. VV → V-V. În succesiunea de două vocale propriuzise, despărțirea se face între cele două vocale: **a-er, a-or-tă, be-hă-it, a-le-e, a-fec-tu-os, du-et**.

6. V(D)V(D) → V(D)-V(D). În succesiunea de o vocală și un diftong (triftong), un diftong și o vocală, sau doi diftongi (un diftong și un triftong), despărțirea se face între componentele grupului luat în considerare: **dum-nea-ei, ploa-ie, stea-ua, ro-ua, le-oai-că, cle-ioa-se**.

II. Reguli morfologice:

1. În cuvintele compuse, în cuvintele derivate cu prefixe și cu unele sufixe, se preferă despărțirea în silabe care ține seama de elementele constitutive atunci când cuvântul este analizabil sau măcar semianalizabil: **de-spre, ast-fel, ci-ne-ma-scop, feld-ma-re-șal, port-a-vi-on, watt-me-tru; an-or-ga-nic, in-e-gal, ne-spri-ji-nit, sub-li-ni-a; ber-bant-lâc, stâlp-nic, târg-șor, vârst-nic**.

2. În măsura în care nu se poate evita despărțirea, se preferă despărțirea după elementele constitutive la grupurile ortografice în care cratima leagă două sau mai multe cuvinte: **dintr-un, într-în-sa, fir-ar**.

**Nu se despart cuvinte reduse la o consoană: s din s-a, l din ducându-l.*

III. Nu se despart în rânduri diferite:

1. cuvintele compuse din abrevieri literale: **UNESCO, ONU;**
2. abrevierile unor formule curente: **a.c., î.e.n., ș.a.m.d;**
3. numeralele ordinale notate prin cifre (romane sau arabe) urmate de formantul specific: **(al) XVI-lea, a 5-a.**

IV. Se recomandă evitarea despărțirii și în cazul:

1. silabelor inițiale și, mai ales, finale constituite dintr-o singură vocală, întrucât despărțiri ca **a-er, e-ră, i-re-al** sau **dând-o** sunt neeconomice;
2. abrevierilor literale care reprezintă primii termeni ai unor nume proprii compuse: **I. Popescu, F.C. Argeș;**
3. cuvintelor compuse și al grupurilor ortografice scrise cu cratimă, când locul despărțirii ar coincide cu locul cratimei: **du-te, bună-credință;**
4. notațiilor abreviate, ca **10 km, art. 3.**

V. FONETICA ȘI ORTOEPIA

1. Ortoepia

1.1. Definiție. Descriere

Ortoepia este o disciplină lingvistică având ca domeniu *sistemul de norme* referitoare la pronunțarea literară a unei limbi, accepția etimologică fiind de ”pronunțare corectă”⁹⁶.

Normele au caracter oficial, se elaborează, se impun și se aplică prin convenție explicită, fiind consemnate și explicate în lucrări științifice speciale (*îndreptare, dicționare*). În limba română contemporană, normele ortoepice concordă parțial cu normele ortografice, dar sunt mai puțin ferme decât acestea, în anumite situații fiind admise variante de pronunțare (dialectale, socioculturale). Ca și normele ortografice, cu care se întrepătrund, contribuie la realizarea și menținerea unității lingvistice.

Pentru ortoepie, un rol deosebit îl au semnalele demarcative ca elemente care delimitează două unități semantice succesive (de obicei cuvinte sau/și morfeme). Pot îndeplini o asemenea funcție:

- accentul (maghiară, franceză);
- anumite trăsături fonetice distinctive (în greacă, de ex., aspirația este semnal al inițialei de cuvânt);
- anumite trăsături non-distinctive (în română, aspirația consoanelor oclusive este semnal al finalei de cuvânt);

⁹⁶ Ortofonie. Pronunțare corectă fiziologic. Se opune articulării cu deficiențe.

- anumite grupuri de sunete (în română, grupurile de sunete *mr-*, *șr-*, *șv-* sunt semnale ale inițialei de cuvânt).

În clasificarea semnalelor demarcativă se ține seama de următoarele criterii:

- relația cu funcția distinctivă (semnale demarcativă fonematice și afonematice);
- structură (semnale simple și complexe);
- indicarea prezenței sau absenței limitei semantice (semnale pozitive sau negative);
- clasa de limite indicate (semnale demarcativă ale cuvintelor, morfemelor etc.).

Un tip particular de semnale demarcativă negative îl constituie elementele prezente la *jonctură*.

2. Principalele reguli ortoepice

- - se pronunță cu *ea* sufixele *-eală*, *-ean*, *-eață*, *-ească* după rădăcina cuvintelor terminate în *ș*, *j*: **oblojeală**, **ieșean**;
- - sufixul *-ar* se pronunță cu *a*: **coșar**, **birjar**;
- - se pronunță *a* după *ș*, *j* în rădăcina cuvintelor: **așază**, **deșartă**, **jale**;
- - verbele de conjugarea a IV-a se pronunță cu *i* la infinitiv și în formele și cuvintele derivate din acest mod: **roși/obloji**; și cu *ea* la imperfect și la persoana a III-a singular și plural a conjunctivului prezent: **roșeam/oblojeam**; **să roșească/să oblojească**;
- - se pronunță *ie* la început de cuvânt sau de silabă după vocală în cuvintele din vechiul fond: **ierna**, **iertare**, **ieftin**; sau în cuvintele neologice a căror rădăcină se termină în *i*: **constituie**, **deraiez**; în alte neologisme: **proiect**, **poietică**;

- - se pronunță *e* în majoritatea neologismelor: **ecran, elev, examen, aer, alee, poem, agreez, efectuez;**
- - cuvintele: **eu, el, ei, ele, ești, este, e, eram, erai, era, erați, erau,** se scriu, conform tradiției literare, cu *e* și se pronunță cu *ie*;
- - la început de cuvânt sau silabă care urmează după vocală se pronunță *ia* când există alternanță cu *ie* sau *i*: **iartă/ierți băiat/băieți, tăia/taie;** se scrie *ea*, dar se pronunță *ia* când există alternanță cu *e*: **ea/el, aleea/alee, creează/creez, efectuează/ efectuez;**
- - după dentalele [d, l, n, r, s, t, ț, z] se pronunță *ea* nu *ia*: **Ardeal, alegă, spunea, prea, aseară, deșteaptă, țeapă, zeamă;**
- - după bilabiale și labiodentale [p, b, m, f, v] se pronunță *ea* atunci când diftongul alternează cu *e*, și *ia* când alternează cu *ie* sau când nu există forme alternante: **beat/beți, stropeală/stropeli, meargă/mergi, bârfească/bârfesc, privească/privesc; biată/ biete, piatră/pietre, amiază/amiezi, fiare/fier, viață/vieți; abia, fiară;**
- - la început de cuvânt sau de silabă, după vocală, se pronunță *iai, iau*: **suiau, înapoiai;**
- - se pronunță *oa* după consoană: **soare, moarte, joacă, poartă, comoară;**
- - în general, înainte de consoanele sonore [b, d, g, j, v, r] se pronunță *z*, nu *s*: **zbor, zdreanță, zgribulit, zvonește, dezjuga, dezrădăcina;**
- - prefixul *des-* se pronunță *dez-* înainte de [m, n, l]: **dezmoșteni, deznaționaliza, dezlipi;**
- - se pronunță *s* în neologismele cu finală *-sm*: **pleonasm, marasm, simbolism, comunism, fantasmă, prismă;**

- - se pronunță cu *s* sau cu *z*, conform consoanei finale din rădăcină, derivatele: **casnic, josnic, groaznic, obraznic, paznic**;
- - de regulă, sunetele duble marcate grafic reprezintă o realitate fonetică: **alee, reexamina, contraargument, kilogrammetru, hiperrealist, transsiberian**; în unele cazuri, litera dublă marchează sunete diferite: **accelera, accent, vaccin**;
- - numele proprii străine din țările care folosesc alfabetul latin se scriu cu ortografia țărilor respective: **München, Shakespeare, Yale, Zeiss** și *se pronunță* ca în limba din care provin.

VI. FONETICA ȘI GRAMATICA

1. Fonetica și morfologia

Unele elemente de ordin fonetic se folosesc cu valoare gramaticală, iar altele regulile gramaticale impun modificări ale corpului fonetic al cuvântului.

În flexiune apar situații în care *alternanțele fonetice* însoțesc deosebiri de formă marcate prin afixe: **țară/țări**, **cară/cărăm**, **casă/căsuță**. Altele, alternanțele se confundă cu desinențele⁹⁷: **cireș/cireși**.

În limba română literară ele pot constitui numai în mod excepțional singura marcă a unei forme: în flexiunea verbului **a preceda**, formele **precedă** (pers a III-a sg. și pl. a ind. prez.) și **să preceadă** (aceleași persoane la conjunctivul prezent), alternanța e/ea. La fel în flexiunea pronomului demonstrativ **acesta/aceasta**.

Conform *Gramaticii limbii române*, Editura Academiei, 1954/ 1966, alternanțele consonantice se produc mai ales la sfârșitul cuvântului și au ca rezultat opoziția consoană /consoană palatalizată datorită influenței lui “i scurt asilabic”. Considerăm însă că în cazul în care consoana este marcată doar de un timbru suplimentar (**cutez/cutezⁱ**), este vorba de sunete echivalente, alternanțele fiind prezente doar atunci când consoanele sunt diferite (**obraz/obrajⁱ**). Uneori palatalizarea

⁹⁷ Consoană palatalizată datorită lui *i* asilabic, cf. *Gramatica limbii române*, Editura Academiei, 1954/1956, pp. 48-49.

unei consoane a mers până la anihilare: consoana propriu-zisă a dispărut și fostul ei timbru palatal s-a păstrat ca element semivocalic: așa sunt alternanțele *n/i* în **spun/spui, cal/cai, pier/piei**.

Alternanțele fonetice se pot produce în toate cuvintele care prezintă condiții fonetice identice (alternanța *k/č*) sau numai la unele dintre ele:

- numai la unele părți de vorbire (alternanțele *n/i, r/i* la verb) sau numai la unele clase gramaticale din cadrul unei părți de vorbire (alternanța *a/ă* sub accent apare la substantiv numai la substantivele feminine și la cele neutre în *-ău*);
- numai la cuvinte mai vechi, eventual la neologisme mai răspândite sau apropiate de cuvintele mai vechi (alternanțele *e/ea, o/oa, a/ă* sunt rare la cuvintele noi; repartiția echivalențelor *z/zi* sau a alternanțelor *z/ji* privește deosebirea dintre cuvinte vechi ca **obraz/obraji** și noi ca **vietnamez/vietnamezi**). De aceea nu se pot da reguli absolute cu privire la condițiile de apariție a unei alternanțe.

Alternanțe vocalice⁹⁸

- *a/ă* accentuat: subst. *carte/cărți*; adj. *călare/călări*, vb. *arăt/arată*;
neaccentuat: vb. *tac/tăcem*;
- *a/e*: subst. *fată/fete*; adj. *deșert/deșartă*;
vb. *șed/șade*;
- *ă/e* accentuat: subst. *măr/meri*;
neaccentuat: subst. *sămânță/semințe*; adj. *proaspăt/proaspeți*; vb. *apăr/aperi*;
- *a/ă/e*: vb. *spâl/speli/spală*;
- *e/ea*: subst. *seară/seri*; adj. *negru/neagră*;

⁹⁸ După *GA*, pp. 48-49.

- *e* neacc. /*i*: vb. *merg/meargă*;
- *î/ă* neacc./*a*: vb. *vin/venim*;
- *î/i*: vb. *rămân/rămăsei/rămas*;
- *î/i*: subst. *vână/vine*; adj. *vânăt/vineți*;
- *o/oa*: vb. *vând/vinzi*;
- *o/oa*: subst. *os/oase*; adj. *frumos/frumoasă*;
- *o/u* accentuat: vb. *dorm/doarme*;
- *o/u* neaccentuat: numeral *amândoi/amânduror*;
- *o/oa/u*: subst. *soră/surori*;
- *o/oa/u*: adj. *tot/toată/tuturor*;
- *o/oa/u*: vb. *joc/joacă/jocuri*.

Alternanțe consonantice

a) termenul al doilea este corespondentul palatalizat al primului termen⁹⁹;

b) termenul al doilea este o consoană diferită de prima:

- *d/z* subst. *brad/brazi*; adj. *crud/cruzi*; vb. *văd/vezi*;
- *g/ğ* subst. *fag/fagi*; adj. *drag/draği*; vb. *merg/mergi*;
- *k/č* subst. *sac/saci*; adj. *mic/mici*; vb. *plec/pleci*;
- *s/ș* subst. *urs/urși*; adj. *frumos/frumoși*;
- *t/ț* vb. *cos/coși*;
- *t/ț* subst. *bărbat/bărbați*; adj. *lat/lați*; vb. *scot/scoți*;
- *z/j* subst. *obraz/obraji*; adj. *viteaz/viteji*;

În această categorie intră și alternanțele dintre o consoană și semivocala *i* (la care s-a ajuns prin muierea consoanei precedente):

⁹⁹ Nu dezvoltăm acest punct, deoarece considerăm că, în acest caz, este vorba de sunete echivalente, ca variante poziționale ale consoanelor respective, aflate sub influența lui “*i* scurt asilabic”, văzut ca realizare fonetică specială a lui *i* vocalic. Vezi și E. Vasiliu, *Fonologia limbii române*, 1965, p. 110

- *l/i* subst. *cal/cai*; adj. *gol/goi*;
- *n/i* vb. *spun/spui*;
- *r/i* vb. *pier/piei*.

c) variază una sau două consoane dintr-un grup de la sfârșitul temei:

- *sk/șt* subst. *muscă/muște*; adj. *bruscă/bruște*;
subst. *mască/măști*; adj. *bărbătesc/bărbătești*;
vb. *cresc/crește*;
- *st/șt* subst. *veste/vești*; adj. *prost/proști*;
pron. *acest/acești*; vb. *gust/guști*;
- *str/ștr* subst. *astru/aștri*; adj. *albastru/albaștri*;
pron. *nostru/ noștri*;
- *șk/șt* subst. *ceașcă/cești*; vb. *mușc/muște*.

În morfologie variațiile radicalului unui cuvânt flexibil, ca și variațiile anumitor sufixe gramaticale au fost interpretate ca alomorfe ale morfemului radical, respectiv, ale sufixului gramatical. Astfel, în paradigma verbului *a purta* morfemul radical cunoaște patru alomorfe: *port-*, *porț-*, *purt-*, *poart-*, iar sufixul de prezent *-esc* cunoaște la conjunctiv trei alomorfe: *-esc*, *-eșt-*, *-easc-*. În flexiunea românească, alternanțele se încarcă cu o semnificație specială, constituind un mijloc suplimentar, în afara flectivelor, pentru marcarea diferitelor valori morfologice. Astfel, formele de pl. *flori*, *porți*, în raport cu formele de sg. *floare*, *poartă*, sunt marcate prin mai multe mijloace: la desinența *-i* se adaugă alternanță vocalică *oa/o*, iar în cazul lui *poartă* și alternanța consonantică *t/ț*. În flexiunea românească, alternanțele dobândesc un rol semnificativ în marcarea numărului la substantive și adjective: *poartă/porti*; *verde/verzi*; a genului la adjectiv: *frumos/frumoasă*; a persoanei și a numărului la verb: *port/porti /purtăm*; a anumitor forme

temporale: *ard/arsei; rămân/rămăsei*; a anumitor forme modale, în special a conjunctivului. *crede/creadă, vede/vadă*.

Deși *cantitatea* nu reprezintă o trăsătură distinctivă în limba română, ea poate fi folosită în marcarea unor valori gramaticale. Așa se întâmplă, de exemplu, în marcarea superlativului prin lungirea unei vocale sau a unei consoane: "*buuună treabă!*", "*mmminunat tablou!*".

Prin schimbarea accentului de intensitate de pe o silabă pe alta se realizează diferențierea unor forme gramaticale. În flexiunea substantivului și a adjectivului accentul nu are singur valoare morfologică, însoțind, de regulă, alte modificări formale, așa cum se întâmplă la câteva cuvinte vechi din limbă: '*noră/nu'rori*; '*soră/su'rori* sau la cuvinte mai recente de tipul: '*radio/ra'diouri*, '*zero/ze'rouri*. Mai frecvent, accentul poate deosebi două forme verbale, fie fără alte modificări formale, fie și cu alte modificări: '*a'dună/adu'nă*, '*cântă/cân'tă*, '*ară/a'ră*, '*a'propie/apropi'e'*, '*scutură/ scutu'ră*, '*vede/ ve'dem*, '*în'chide /închi'deam*, '*taie/tă'ie*, '*bate/bă'tu* etc.

Intonația își are rolul ei în marcarea vocativului sau a imperativului. Uneori se corelează cu alte mărci formale: ex. desinența de vocativ (*Ioane!*, *băietel!*, *Mario!*) sau forme speciale de imperativ (*fă!*, *du!*), alteori, însă, reprezintă singura marca a acestor categorii gramaticale: în formele de vocativ identice cu nominativul (*Ion!*, *Maria!*), cu dativul plural (*domnilor!*) sau în formele de imperativ identice cu indicativul (persoana a II-a sg. la majoritatea verbelor: *spune!*, *scrie!*, *lucrează!*, iar la plural, la toate verbele, cu excepția lui a fi: *priviți!*, *spuneți!*, *cântați!*).

2. Fonetica și sintaxa

Între știința sunetelor și sintaxă legătura este, mai ales, de natură suprasegmentală. Accentul, intonația, tempoul, pauzele au rolul de a distinge un cuvânt, o sintagmă, o propoziție sau un grup de propoziții în cadrul frazei. Accentul se folosește pentru a evidenția o unitate în cadrul enunțului, intonația are rol de marcare a felului propozițiilor din punctul de vedere al scopului comunicării sau al modalității, dar poate ajuta și la distingerea diferitelor unități lingvistice.

“Nu *eu* ↗ trebuie să-l evit pe Darcy. ↘ Dacă *el* ↗ dorește să nu dea ochii cu *mine*, ↗ el e cel care trebuie să plece. ↘ “
“Cum de s-a putut *așa ceva*? ↗ “*Trebuie* ↗ să fiu ocupat și să am oameni în jur. ↘ “(Jane Austin, *Mândrie și prejudecată*).

Pauzele împart enunțurile în unități sintactice și semantice, iar tempoul poate influența apariția fenomenelor de fonetică sintactică¹⁰⁰, precum:

- rostirea împreună a două cuvinte alăturate, redată în scris prin cratimă: *l-a prins, a chemat-o, cerându-le-o*;
- rostirea diftongată sau triftongată a vocalei finale a unui cuvânt cu vocala inițială a cuvântului următor: *ne-aruncă, și-acum, le-a dat*; este obligatorie rostirea diftongată a pronumelor neaccentuate urmate de *i* sau *o*: *mi-i, ni-i, ne-o, mi-o*, rostirea diftongată a finalei de cuvânt și a lui *o* sau *i*: *spune-i, cere-o, viața-i, de-a face*; este facultativă în alte situații: *ce-ai spune, unde-o vezi*;
- dispariția sau elidarea vocalei finale a unui cuvânt datorită vocalei inițiale a cuvântului, datorită vocalei finale a cuvântului precedent: *i-auzi, parc-aud*; este obligatorie

¹⁰⁰ Vezi și GA, 1966 p. 24; DOOM, 1982.

elidarea vocalei în cazul formelor pronominale neaccentuate *mă, vă, se* urmate de un auxiliar sau de pronumele *o: m-ai, v-ați, s-o*, a vocalei *u* din prepozițiile *întru, dintru, printru* urmate de cuvinte care încep cu o vocală: *dintr-un, într-o, printr-o*, ca și a vocalei finale a verbelor urmate de pronumele *o: las-o, arunc-o*; este facultativă elidarea în alte situații: *n-are, n-au spus, parc-aud, țara-ntreagă, vino-ncoace*;

- alipirea unor cuvinte cu un corp fonetic redus la începutul sau la sfârșitul unui cuvânt ca un adaos consonantic la silaba inițială sau finală a acestuia sau ca o silabă în plus: *l-am spus, dându-ni-le*.

VII. FONETICA ȘI VOCABULARUL

Legătura dintre cele două domenii de studiu ale limbii derivă din însăși existența și funcționarea cuvântului ca semn cu dublă față (un semnificant și un semnificat)¹⁰¹. Efectele într-un plan sau în celălalt se datorează, în primul rând, raportului dintre tradiție și inovație.

De exemplu, variațiile de rostire cu *s* ori *z* înainte de sonante, excluzând prefixele *dez-*, *des-*, depind în mare măsură de etimon, indiferent de stratul lexical: *sl* în **desluși**, **disloca**, **măslină** etc, dar *zl* în **izlaz**, **zlătar**, **zlot**; *sm* în **osmoză**, **smântână**, **smog**, **smulge**, dar *zm* în **bezmetic**, **cazma**, **cizmă**, **pizmă**; *sn* în **lesne**, **plesni**, **snob**, **snop**, dar *zn* în **caznă**, **hazna**, **gleznă**.

Alteori, diferențe de normă fonetică (și ortografică) pot fi determinate etimologic, în legătură cu deosebiri de strat lexical: norma neologică, introdusă prin împrumuturi, contrazice modelul tradițional de pronunțare, așa cum s-a întâmplat cu *e* la inițială de cuvânt și cu vocalele pure la inițială de silabă: **epocă**, dar **iepure**; **aed**, dar **caier**. Alteori însă, etimonul se suprapune modelului tradițional: **ierarhie**, **proiect**, **traiect**.

Contaminarea reprezintă, în lexic, rezultatul combinării fonetice a două cuvinte diferite care aparțin aceluiași câmp semantic: *cocobarză*, *cocostârc*, *ceasornic*, *zurbavă*. Contaminarea

¹⁰¹ Vezi supra capitolul I, *Principiul funcționalității*.

este un rezultat al vorbirii neîngrijite, al unui grad redus de instrucție, dar și al tendinței vorbitorului de a apropia cuvintele între ele sub raport fonetic (paronimie) și sub aspect semantic (etimologie populară): **circumscripție** (după cerc), **zvârcolaci** (după zvârcoli); **aeropag** (areopag), **“renumeratie”** (remunerație).

Omofonia reprezintă calitatea a două sau mai multe cuvinte de a avea aceeași pronunțare. Drept corolar al principiului funcționalității, în cazul omofonelor, este cel al *semnificatului unitar*. În cazul în care nu există diferențe de expresie (semnificant), diferitele accepții ale unei forme trebuie să corespundă aceleiași zone de semnificație și tot ce aparține acestei zone trebuie să constituie o manifestare a aceluiași semnificat ca valoare de limbă. (Coșeriu 2000: 173-181)

În limba română omofonia este, de obicei, corelată cu omografia și determină constituirea *omonimelor*: lexicale **somn** “stare”, **somn** “pește”; lexico-gramaticale **rasă** ”participiu”/ **rasă** ”substantiv”; **duce** “verb”, **duce** “substantiv”. Ortografia servește la distingerea omofonelor, atât în cazul cuvintelor pronunțate identic fără a fi omografe (rom. *s-ar, sar; c-ar, car*; fr. *compter /conter*) cât și în cazul semnelor grafice: (fr. *c/ç/s*).

VIII. FONETICA ȘI ISTORIA LIMBII. FONETICA ȘI DIALECTOLOGIA

1. Considerații preliminare

Capitolul de față trimite la o realitate fonetică, considerată în sincronie sau în diacronie, derivată din uzul limbii, din exercițiul de comunicare. Fiind vorba, în primul rând, de varietate la nivelul expresiei ca formă, trimiterile vor fi, preponderent spre ceea ce numim schimbare, condiționată sau necondiționată.

”Limba funcționează sincron și se constituie diacronic” afirmă Eugen Coșeriu, fapt ce presupune schimbarea neîncetată pentru a putea să funcționeze. Imuabilitatea sistemului nu presupune însă existența cauzei schimbării în interiorul său și nici dezvoltarea prin sine, ci el presupune ”facerea” sa de către vorbitori în acord cu necesitățile lor de expresie. ”Limba se schimbă fără încetare, dar schimbarea nu o distruge și nu o afectează în natura ei de «a fi limbă», care rămâne mereu intactă.” După Coșeriu, schimbarea în limbă nu este «alterare» sau «deteriorare», ci reconstrucție, înnoire a sistemului și ea asigură continuitatea și funcționarea acestuia. ”Limba se face prin schimbare și «moare» ca atare atunci când încetează să se schimbe” spune Coșeriu. Limba, cu întregul ei proces de «facere» depășește astfel stadiul sincron, constituindu-se într-un cadru ”de permanență și de continuitate.” Ea se menține parțial identică cu ea însăși și încorporează concomitent tradiții noi,

permițându-și să funcționeze ca limbă și să fie, în același timp, «obiect istoric». (Coșeriu 1997: 238-247)

Dintre schimbări, propunem o prezentare relativ succintă a *fenomenele și accidente fonetice* înregistrate în actul de vorbire¹⁰². Majoritatea fenomenelor au drept cauze necesitățile de reglare, optimizare sau de adaptare a limbajului în actul de comunicare. Reacția psihologică, nivelul cultural și social corelate cu intenția de comunicare a vorbitorului au creat numeroasele situații de schimbare spontană în limbă, uneori acceptate de vorbitori, altele rămase ca accidente lingvistice, însă toate demonstrând vitalitatea limbii, funcționalitatea ei.

2. Fenomene fonetice

Fenomenele fonetice reprezintă în cea mai mare parte *schimbări fonetice condiționate*, având, îndeobște, caracter regulat sau cu tendință de regularizare. Cauzele apariției sau existenței acestora sunt fie de natură etimologică, fie de natură funcțională, datorită tendințelor de facilitare a articulării, a economiei lingvistice sau a analogiilor.

Ele sunt descrise în relație cu gramatica limbii române contemporane, cu istoria limbii sau cu dialectologia.

¹⁰² Au fost utilizate ca surse primare de informare lucrările de lingvistică generală apărute, studiile de fonetică și fonologie, diferitele tratate de limba română contemporană, *Dicționarul general de științe. Științe ale limbii...* (vezi bibliografia generală). Dispunerea și descrierea fenomenelor lingvistice în capitole de față se subordonează intenției de sistematizare a informației existente corelate cu un exercițiu logic de cunoaștere a dinamicii semnificativului și a efectelor în planul semnificației și a sensului.

2.1. Alternanțele fonetice¹⁰³

Fenomenul de alternanță fonetică presupune modificarea unui sunet sau grup de sunete, produsă în cursul *flexiunii* sau *derivării* în *radicalul* unui cuvânt sau într-un *suffix*: **vād/vezi/să vadă; port/ poartă/ purtăm.**

2.1.1. Clasificare:

După natura sunetelor modificate:

alternanțe vocalice:

- între vocale simple; *a/e*: **fată/fete**; *î/i*: **vând/vinzi**;
- între o vocală și un diftong; *o/oa*: **ușor/ușoară**; *e/ea*: **merg/meargă**;
- între diftongi; *ia/ie*: **băiat/băieți**;
- între o vocală și 0: **usuc/uscăm**;

alternanțe consonantice:

- între consoane simple; *d/z*: **verde/verzi**; *t/ț*: **cânt/cânți**;
- între grupuri consonantice bimembre; *sc/șt*: **gâscă/gâște**;
- între grupuri consonantice trimembre; *str/ștr*: **monstru/monștri**;
- între o consoană și 0: **cale/căi, rămân/rămâi**.

După numărul posibil de membri ai alternanțelor în cadrul unei paradigme:

- alternanțe bipartite; *ă/e*: **vād/vezi** etc.;
- alternanțe tripartite; *a/ă/e*: **vadă/vād/vede**; *o/oa/u*: **port /poartă/ purtăm**; *a/ă/î*: **rămas/rămăsei/rămân**.

Alternanțele vocalice pot afecta o silabă accentuată (*'stradă/'străzi*), una neaccentuată (*'cumpăr/'cumpere*) sau pot fi corelate cu schimbarea locului accentului (*'soră/su'rori*). Ele se produc mai ales în interiorul radicalului sau în sufixe (**rog/roagă/rugăm; călător/călătoare**) pe când alternanțele

¹⁰³ Vezi și supra, subcapitolul *Fonetica și morfologia*.

consonantice se produc mai ales la finala radicalului, înaintea desinenței (**port/ porți; porc/porci**). Alternanțele vocalice și/sau consonantice pot coexista într-un cuvânt: **stradă/străzi; împart/împărțim; tânăr/tineri**; de asemenea, aceeași alternanță se poate produce de două ori într-un cuvânt: **capac/căpăcel**.

Există alternanțe a căror orientare poate fi precizată și alternanțe neorientate. În primul caz, termenul de bază este reprezentat de sunetul din acea formă a morfemului care poate apărea neurmă de afixe, iar termenul sau termenii alternanți sunt rezultat al adăugării unor afixe flexionare ori derivative sau al modificării accentuării radicalului (*t/ț*: **băiat/băieți, băiețel**; *o/u*: **rog/rugăm, rugător**; primul membru este termenul de bază, al doilea este termenul alternant). În cazul alternanțelor neorientate, fiecare termen alternant este condiționat de alt regent.

Limba română are un sistem complex de alternanțe care o individualizează în raport cu celelalte limbi romanice. Condiționarea alternanțelor este, în primul rând, de natură fonetică, majoritatea acestora fiind rezultat al acțiunii unor legi fonetice. Așa se explică, de ex. dependența vocalismului radicalului de natura vocalei din silaba următoare (alternanțele *e/ea* și *o/oa* sunt condiționate de prezența unui *e* sau *ă* în silaba următoare) sau de pierderea accentului (alternanță *o/u*).

Unele alternanțe, mai ales cele consonantice, se produc cu regularitate în contextul fonetic care le condiționează: *s/ș*; *t/ț*, pe când altele cunosc restricții suplimentare, de ordin gramatical (sunt limitate la anumite părți de vorbire: *n/0* apare numai în flexiunea verbului; *i/a/ă* apare la anumite forme temporale și de persoană) sau etimologic (anumite alternanțe nu se realizează în neologisme: **evoc/evocă**).

Fonologic, alternanțele au fost interpretate drept cazuri de neutralizare a opoziției dintre două sau trei foneme, într-un anumit context morfematic, sau drept cazuri de distribuție defectivă definită în termeni morfologici (de ex. înaintea desinenței /i/ este admisă numai seria /ț, z, ș, ț, ȝ/ și este exclusă seria /t, d, s, c, g/; în celelalte contexte aceste unități fonematice se opun)¹⁰⁴.

Tendința limbii române actuale este de abandonare, în cazul neologismelor, a sistemului de alternanțe. Alături de neologismele **lampă/lămpi, gară/gări** există și **fabrică/fabrici, stație/stații**; alături de neologismele **neg/neagă, provoc/provoacă** există și formele **acceptă, contestă, posedă, imploră, dezvoltă** etc. Acest amestec de radicali cu alternanțe și fără alternanțe are ca efect pierderea caracterului fonetic și morfologic regulat al alternanțelor și transformarea lor în fapte de neregularitate flexionară.

2.2. Deschidere - închidere vocalică

Deschiderea vocalică presupune trecerea vocalei într-o corespondență caracterizată printr-un grad superior de deschidere, în anumite condiții contextuale. De ex., în unele graiuri moldovenești sau în Crișana, *ă* protonic medial se deschide la /a/: bărbat/**barbat**, bătaie/**bataie**, cărare/**carare**, grămadă/**gramadă**, spălam/**spalam**, făcut/**facut**, supărare/**suparare**. La originea fenomenului stă asimilarea regresivă produsă de /a/ accentuat următor; ulterior fenomenul s-a extins și la cuvintele cu alte vocale neaccentuate: **matușă, parinte**.

Închiderea reprezintă o caracteristică articulatorie a anumitor vocale, de fapt, o modificare a aperturii unei vocale, în anumite condiții contextuale, fenomenul presupunând

¹⁰⁴ Vezi și capitolul *Fonetica și morfologia*.

trecerea vocalei într-o corespondență caracterizată printr-un grad inferior de deschidere. De ex., în majoritatea graiurilor dacoromâne se înregistrează o tendință de închidere a vocalelor /a, e, o/ în poziție neaccentuată; tendința este deosebit de activă în graiurile moldovenești¹⁰⁵, unde se produce și închiderea lui /ã/ final la /î/: pahar/**pâhar**, capac/**câpac**, laptele/**laptile**, bine/**bini**, orez/**urez**, sorcovă/**sorcuvă**, soră/**sorî**, casă/**casî**, mănâncă/**mănâncî**, fată/**fatî**, să/**sî**, vadă/**vadî**, fete/**feti**, vedem/**videm**, rușine/**rușâni**.

2.3. Monoftongare - diftongare

Monoftongarea presupune o schimbare fonetică în urma căreia un diftong este contras la o singură vocală. Fenomenul este întâlnit, diacronic și dialectal, în graiurile din nord-vest, unde diftongii *oa* și *ea* se pronunță *o* și respectiv *e*: **so<re**, **mę**. Sub influența consoanelor *s, z, ț, ș, j, č, ĝ* - *ea*>*a*: **zamă**, **sacî**, **țasî**; *ea*>*e*: **mea**>**me**, **stea**>**ste** (Moldova); *ea*>*e*: **vulpea**>**vulpe**, **lumea**>**lume** (Crișana).

Diftongarea reprezintă fenomenul opus, prin care o vocală accentuată se transformă în diftong. Diftongarea are loc în procesul evoluției istorice a unui idiom, în vorbirea populară sau regională. Se distinge între o diftongare spontană, necondiționată de factori contextuali, și o diftongare condiționată, limitată la anumite contexte fonetice. În trecerea de la latină la limbile romanice au fost supuse diftongării vocalele /e/ și /o/ sub accent. Diftongarea lui /e/ sau /o/ din latină este condiționată pentru română de natura vocalei din

¹⁰⁵ Vezi și *Noul atlas lingvistic român pe regiuni, Moldova și Bucovina. Texte dialectale*, Vol. I, partea a 2-a, Culese de Stelian Dumistrăcel și publicate de Doina Hreapcă și Ion-Horia Bîrleanu, Iași 1995, Editura Academiei Române.

silaba următoare: /a/,/e/:lat. *solem* > rom. *soare*, lat. *mola*>rom. *moară*, lat. *coxa*> rom. *coapsă*, lat. *noctem*> rom. *noapte*.¹⁰⁶ În limba vorbită există o tendință încă activă de diftongare a vocalelor /e/ și /o/ sub accent, condiționată contextual: grotescă/*grotească*, livrescă/*livrească*, evocă/*evoacă*, costă/*coastă*, pedagogă/*pedagoagă*. Graiurile cunosc, de asemenea, fenomene specifice de diftongare. În graiurile din aria sudică a dacoromânei a apărut, de ex., prin anticiparea lui *i* de la plural, diftongul *ii* din cuvintele **pâine**, **câine**, acceptate ulterior de limba literară. În Oltenia fenomenul s-a extins (**straichină**, **oichi** etc.).

2.4. Neutralizarea¹⁰⁷

Neutralizarea presupune suprimarea unei opoziții în anumite condiții contextuale, fiind un fenomen care se manifestă la nivel sintagmatic și nu paradigmatic (nu afectează inventarul unităților distinctive dintr-o limbă). Termenul a fost pus în circulație de *Școala lingvistică de la Praga*, cu referire la fonologie, dar a fost ulterior extins și la domeniul gramaticii și al lexicului¹⁰⁸. În fonologie există unele diferențe între specialiști în interpretarea cazurilor de neutralizare. Școala pragheză distinge între opoziții constante și opoziții suprimabile (neutralizabile), inventarul acestora fiind specific fiecărei limbi. Identificarea opoziției neutralizate trebuie asociată cu determinarea trăsăturilor distinctive ale

¹⁰⁶ Fenomenul se mai numește și *metafonie*, termen specializat pentru a desemna cel mai adesea, diftongarea condiționată sub influența timbrului unei vocale învecinate. În limba română, metafonia vocalelor accentuate *e* și *o* se produce înaintea unui *a*, *ă* sau *e* din silaba următoare, transformându-le în diftongii *ea* și respectiv *oa*.

¹⁰⁷ Vezi și supra capitolul I: *Principiul neutralizării*

¹⁰⁸ În anumite lucrări este folosit ca sinonim termenul de *sincretism*.

arhifonemului reprezentat în poziția de neutralizare. De ex., în română, opoziția dintre /s/ și /z/ (*desdoi/dezdoi, znop/snop*), se neutralizează înainte de consoanele membre ale corelației de sonoritate, în această poziție apărând arhifonemul¹⁰⁹ /S/, caracterizat prin două trăsături distinctive [+Fricativ], [+Dental].

Neutralizarea trebuie deosebită de alternanțele fonologice, deoarece în timp ce unitățile aflate în poziție de alternanță sunt invariante, cu funcție distinctivă în plan morfosemantic, în situația de neutralizare opoziția fonologică devine nefuncțională (vezi **port/porți** – alternanță și **dezbăt/despărt** – neutralizare). Neutralizarea se deosebește și de variația liberă, unde unitățile pot apărea în egală măsură numai în anumite cuvinte (**șurub/șurup; subțire/supțire**), în vreme ce neutralizarea unei opoziții se manifestă în toate cuvintele care satisfac condiția contextuală specifică. Neutralizarea a fost

¹⁰⁹ *Arhifonemul* este unitatea fonologică superioară, definită prin ansamblul trăsăturilor distinctive pe care cei doi termeni ai unei opoziții le au în comun în poziție de neutralizare; termenii opoziției sunt în această poziție variante ale arhifonemului. Ca realizare fonetică, arhifonemul poate fi identic cu unul dintre fonemele a căror opoziție se neutralizează, în funcție de natura fonemelor învecinate; poate fi identic întotdeauna cu termenul non-marcant al opoziției (în germană /t/ și /d/ la finală); poate fi asemănător, dar nu identic cu cele două foneme a căror opoziție se neutralizează (în rusă, în poziție atonă, sunt excluse vocalele /a/ și /o/, fiind admisă numai realizarea arhifonemului /ʌ/, care nu apare decât în această poziție). Lingvistica americană nu utilizează conceptul de *arhifonem*. Se consideră că, în poziție de neutralizare, apare termenul nemarcant al opoziției suprimate (în exemplul de mai sus, /s/), realizările contextuale fiind explicate în secțiunea de morfofonemică a descrierii lingvistice. Neutralizarea este definită ca redundanță contextual determinată. În felul acesta, se admite, de ex., că în engleză, după [s], opoziția de sonoritate se neutralizează, în această poziție nefiind înregistrată niciodată o consoană sonoră. (*ŞAL 1997: 67*)

considerată, de asemenea, drept un caz de distribuție defectivă. S-a demonstrat însă că neutralizarea depinde în general de distribuția termenilor, și nu de un anumit tip de distribuție. O opoziție poate fi suprimată prin distribuția defectivă a celor două serii ale unei corelații, prin distribuția complementară a două unități în raport cu a treia (/o/, /a/, cu arhifonemul /[^]/, în rusă) sau prin pierderea caracterului pertinent al unei trăsături într-o poziție anumită (de ex., în română sonoritatea devine nesemnificativă înainte de consoană pentru perechile /s/, /z/ și /ș/, /j/, situație similară parțial cu variația liberă: **snop/znop; vrăjmaș/vrășmaș**). Există deci cazuri de coincidență parțială a sferei conceptului de neutralizare cu definiția diverselor tipuri de distribuție.

2.5. Afonizarea

Afonizarea presupune pierderea sonorității de către sunetele (vocale și anumite consoane) care posedă această trăsătură, ca urmare a suprimării vibrațiilor glotale, în anumite condiții fonetice¹¹⁰. În română, mai ales în poziție finală, vocalele prezintă alofone (variante poziționale) afonizate. Există o serie de factori care favorizează realizările afonizate ale vocalelor finale: *natura sunetului precedent* (o consoană surdă), *poziția accentului în cuvânt* (mai ales accentuarea paroxitonă), *tempoul vorbirii* (mai ales tempoul allegro) etc. În limba română, un statut aparte îl are /i/, a cărei realizare afonizată și asilabică este obligatorie în poziție finală neaccentuată, după o consoană sau un grup de consoane (cu excepția grupurilor care au ca al doilea membru consoanele /l/ sau /r/); /i/ afonizat funcționează ca marcă a pluralului nearticulat al multor substantive și adjective (**pomⁱ, bunⁱ, albⁱ**)

¹¹⁰ Sinonim cu *devocalizare, asurzire*.

și a persoanei a II-a sg a verbelor (**dormⁱ, coborⁱ, începⁱ, arⁱ**) [Excepție: **monștri, codri, aspri, supli**]. Sonantele /l, m, n/ prezintă, de asemenea, alofone afonizate, în poziție finală, atunci când sunt precedate de alte consoane: **azvâr^l, ist^m, cârⁿ**. Afonizarea consoanelor se poate produce și prin asimilare exercitată de o consoană surdă asupra uneia sonore, în cuvânt sau în fonetica sintactică: *Sub tipar se află volumul x.* → [sup tipar...].

2.6. Nazalizare - denazalizare

Nazalizarea presupune un transfer al mișcărilor articulatorii proprii consoanelor nazale asupra vocalelor alăturate. Cu ajutorul spectografului s-a demonstrat că vecinătatea consoanelor nazale influențează puternic spectrul vocalelor aflate în proximitate: **Așca, bașcă, câșp¹¹¹** sau contextual, “**Da ce să stingă... pânî-ș capu satului...**”

Pierderea rezonanței nazale dintr-un complex sonor (cuvânt) ca urmare a fenomenului de coarticulație¹¹² se numește denazalizare (disimilare): genunche/**gerunche**.

2.7. Palatalizare - depalatalizare

Palatalizarea reprezintă fenomenul de modificare a articulației de bază a unui sunet prin apariția, în anumite condiții, a unei articulații suplimentare palatale. De obicei, prin palatalizare se înțelege deplasarea locului de articulare a unei consoane din orice zonă spre palatul dur. Există grade diferite de palatalizare a consoanelor, în funcție de gradul de apropiere a limbii de bolta palatului. Înmuiera consoanelor reprezintă

¹¹¹ Vezi și *Clasificarea consoanelor*, supra.

¹¹² *Coarticulația* reprezintă producerea concomitentă a mișcărilor articulatorii în emiterea unor sunete.

cel mai avansat grad de palatalizare, presupunând o ocluziune completă a limbii pe palat. Fenomenul este înregistrat în evoluția diverselor limbi, dar și ca particularitate regională.

Palatalizarea se produce, în majoritatea cazurilor, sub influența unui *iot* următor (primar sau secundar). Prezența lui *iot* determină dezvoltarea unui element fricativ palatal după labială; aceasta se poate transforma ulterior în ocluzivă palatală, apoi labiala poate fi eliminată din grupurile consonantice create. De ex., în trecerea de la latină la limbile romanice s-a produs palatalizarea ocluzivelor velare /k, g/ și dentale /t, d/, precum și a sonantelor /l, n/. Pentru ocluzivele velare și dentale, deplasarea locului de articulare spre palat a fost urmată de dezvoltarea unei articulații fricative care a condus spre transformarea acestor consoane în africcate. În română, rezultatul unui prim grup de fenomene de palatalizare a fost crearea africcatelor dentale /ț, đ/, iar ca rezultat al unor palatalizări ulterioare, crearea africcatelor prepalatale /č, ģ/¹¹³.

În dialecte și graiuri, consoanele din seria labialelor (inclusiv labio-dentalele) fie toate, fie numai unele dintre ele, apar palatalizate. Stadiile de palatalizare înregistrate în dialectele și graiurile românești, de ex., sunt diverse: fie stadii mai puțin avansate, de grup consonantic [pk', bg', mn', fli, vy], fie stadii finale, de consoană simplă [k', g', n', h', y, s, c]. Fenomenul aparține, în special, Moldovei și nord-vestului Transilvaniei (Crișana și Maramureș).

¹¹³ Fenomenul se mai numește și asibilare. Formă de palatalizare care determină transformarea consoanelor ocluzive în africcate, ca urmare a dezvoltării unei articulații suplimentare fricative (este sinonim cu africcatizare). Ocluzivele velare latine /k, g/ de ex. urmate de vocalele palatale /e, i/ au dat prin asibilare africcatele prepalatale /č, ģ/ în dr. și /ț, d/ în ar. (lat. *celum, gemo* > dr. *cer^u, gem^u*; ar. *țer^u, dem^u*).

Procesul palatalizării (*Caragiu Marioțeanu 1975: 161-162*) cuprinde:

a) palatalizarea labialelor:

b	bg', g'	gr. moldovean	bg'ini, g'ini
	bĝ, ĝ		bĝini, ĝini
	bd', bg' ^{d'}	gr. maramureșean gr. crișean	bd'ine, bg'^{d'}ine
p	pk', k'	gr. moldovean	copk'il, k'ept
	pĉ, ĉ		pĉept, ĉept
	pt', pk'	gr. maramureșean gr. crișean	pt'iele, pk'eli
m	n'	gr. moldovean	n'el, n'ic
	mn'	gr. maramureșean gr. crișean	mn'el, lumn'ină
f	h'	gr. moldovean	h'erbi, h'er
	ś	gr. moldovean, Transilvania	śerbi, śer
	s	gr. maramureșean	serbe, sã siie, ser
v	y	gr. moldovean	yițâl, o yinit
	z	gr. maramureșean	zițâl, zin

b) palatalizarea dentalelor (*Iancu 1975*)

În dacoromână, palatalizarea afectează regional și oclusivele dentale /t, d/, transformate fie în oclusive palatale, notate cu /t', d'/ fie în africcate prepalatale, notate prin /ć, đ/.

t	t', t ^{k'} , k'	gr. maramureșean gr. crișean	frat'e, frat^{k'}e
	ć	gr. bănățean	fraće, ćine (tine)

d	d', d ^g , g'	gr. maramureșean verd'e, verd ^g e, verg'e
		gr. crișean
	đ	gr. bănățean verde.

După Al. Rosetti, consoanele palatalizate se opun consoanelor dure. (*Rosetti 1963: 97*).

Consoana palatalizată primește în unele lucrări, denumirea de *consoană înmuiată*. În alte lucrări se admite existența unei deosebiri articulatorii între cele două tipuri de consoane: în cazul consoanelor palatalizate, limba se apropie de palat în grade diferite, dar nu execută o ocluziune completă; între partea anterioară și cea posterioară a bolții palatului se creează un culoar îngustat. Consoana propriu-zisă se află într-un contact strâns cu elementul palatal următor, care produce articulația suplimentară, fără însă a fuziona cu acesta, așa cum se întâmplă în cazul consoanelor înmuiate. În graiurile din Banat, de ex., sonantele dentale /n, l, r/ suferă un proces de înmuiere atunci când sunt urmate de o vocală sau o semivocală palatală: **călcân/călcâi, cuń/cui spuń/spui**. Consoanele înmuiate sunt considerate sunete simple, pe când cele palatalizate sunt considerate ca fiind constituite din două elemente aflate într-un contact strâns: consoana propriu-zisă și elementul palatal următor. În română, consoanele urmate de /i/ final asilabic au fost interpretate, în unele lucrări, drept consoane înmuiate¹¹⁴. Majoritatea specialiștilor nu admit existența consoanelor înmuiate în limba română literară sau consideră termenul înmuiere sinonim cu palatalizare. (*vezi și ȘAL 1997: 345-346*).

¹¹⁴ Al. Rosetti și Al. Graur, *Gramatica Academiei* etc.

Fenomen opus palatalizării, depalatalizarea constă în eliminarea elementului palatal în pronunțarea unui sunet; în general, depalatalizarea are un caracter subiectiv și individual. Din cauza importanței pe care palatalizarea o are la nivelul subdialectelor dacoromânei, fenomenul depalatalizării se înregistrează însă și ca o reacție la această pronunțare regională: **peatră, feartă, vespi, obectiv**.

Cel mai adesea sunt depalatalizate labialele. Fenomenul cuprinde astăzi și neologismele. Regiunile cu depalatalizări frecvente sunt cele vestice (Banat, Crișana).

2.8. Iotacizarea

În istoria limbii române, prin iotacizare se desemnează un fenomen morfo-fonetic de alterare, sub acțiunea legilor fonetice, a consoanelor finale din rădăcina unor verbe: **auz, scoț, viu, sai, vânz, crez, spui**.

Consoanele afectate sunt /d/, /t/, /n/, /l/, /r/, care se modifică sub presiunea *iotului* următor (*auz*<lat. *audio*; *scoț*< lat. **excotco*; *viu*< lat. *venio*; *sai*<lat. *salio*). Unele dintre formele verbale iotacizate sunt etimologice. Formele iotacizării etimologice au cunoscut o largă circulație și au determinat, prin analogie, apariția a numeroase forme iotacizate neetimologice: *vânz*<lat. *vendo*, *crez*<lat. *credo*; *spui*< lat. *expono* etc.

Tendența de regularizare a sistemului verbal românesc a determinat, încă din epoca veche, printr-un proces complex și îndelungat, refacerea unui radical constant: formele **aud, vād, scot**, dar și **vând, cred, spun** au fost consacrate de limba literară și astăzi ele s-au impus la nivel regional în cea mai mare parte a dialectului dacoromân. În dialectologia actuală, frecvența formelor iotacizate este considerată o caracteristică a subdialectului muntean.

2.9. Rotacism - rotacizare

Fenomene distincte în limba română, rotacismul presupune transformarea unei consoane în [r], în anumite condiții contextuale, și anume transformarea lui [n] intervocalic în [r] în cuvintele de origine latină. Fenomenul are un caracter dialectal: *nimănu*/ **nimărui**, *genunche*/**gerunche**. Este specific istroromânei: **bire** (bine), **spure** (spune), **păre** (pâine), **rușire** (rușine), **tirar** (tânăr).

Rotacizarea desemnează transformarea lui [l] în [r] în poziție intervocalică în cuvintele de origine latină: lat. *solem*>rom. **soare**; lat. *mola*>rom. **moară**. Are caracter de lege fonetică.

2.10. Fricatizarea

În fonetica românească, prin fricatizare se desemnează procesul de transformare în anumite arii ale dialectului dacoromân a africatelor /č, ǵ/, în consoane fricative. Regiunile reprezentative sunt Moldova: *cer*, *cinci* → **șer**, **șinș**, Banat: *cer*, *cinci*, *ger* → **șer**, **șinș**, **zer**, și, parțial, Crișana, deoarece aici se înregistrează numai fricatizarea africatei ǵ: *geme*, *ger* → **jeme**, **jer**.

2.11. Arhaismul fonetic

Arhaismul fonetic presupune o formă fonetică care aparține, în evoluția limbii, unei perioade depășite ori pe cale de dispariție, dar este folosită în perioade ulterioare. Statutul de arhaism al unei forme lingvistice poate fi determinat numai în sincronie, prin raportare la stadiul actual de evoluție a limbii.

După aspectul lingvistic luat în considerare arhaismele sunt de mai multe feluri: fonetice: **hitlean** (viclean), **îmbla** (umbla), **împle** (umple), **rumpe** (rupe), **samă** (seamă), lexicale,

gramaticale (Hristea 1984). Unele forme arhaice sunt conservate dialectal: **pâne, câne, vâz, auz, să spuie**.

2.12. Sinereză - diereză

Sinereza este un fenomen de coarticulație în urma căruia două vocale alăturate, plasate în silabe diferite, fuzionează într-un diftong, pronunțându-se deci în aceeași silabă. În limba română, *sinereza* apare accidental în pronunțarea individuală, iar în anumite situații se poate extinde local pe arii relativ determinate: **șu-ie-ram; flu-ie-ram, re-uma-tism** → *flui-ram, șui-ram, reu-ma-tism*. În vorbirea literară, sinereza este admisă în fonetica sintactică și vizează pronunțarea într-o singură silabă a finalei și începutului unor cuvinte neaccentuate în frază, dintre care unul se sfârșește în vocală, iar celălalt începe tot cu o vocală sau a unor cuvinte monosilabice. Sinereza este marcată grafic prin cratimă: **umple-amintirea; le-am dat, și-a adus aminte**.

Fenomen opus sinerezei, diereza reprezintă tratamentul bisilabic al unei secvențe silabice formate din două elemente ale unei singure silabe. În limba română, diereza este rară, la nivelul limbii literare întâlnindu-se în articularea unor substantive: leu/**le-ul**; zeu/**ze-ul**.

2.13. Eliziunea

Eliziunea este un fenomen de fonetică combinatorie la granița dintre cuvinte, prin care o vocală finală atonă dispăre în contact cu vocala inițială a cuvântului următor¹¹⁵. În unele limbi, ea poate avea caracter sistematic, în altele se produce rar. În limba română, eliziunea are loc mai ales atunci când un

¹¹⁵ Vezi și *sinalefa* (figură de sunet), cap. *Fonetica și stilistica*.

element gramatical scurt (monosilabic) se asociază în pronunțarea unui alt termen similar: **s-a spus, n-am, c-ai, c-un.**

2.14. Encliză - procliză

Encliza și procliza sunt fenomene fonetice și gramaticale prin care un clitic formează o unitate de accent și gramaticală cu termenul anterior/posterior. Distincția *encliză*, *procliză* dă informații despre poziția cliticului, nu și despre stadiul în care se găsește procesul de legare și de fuzionare cu termenul principal. Cu toate acestea, este știut că procliza conservă, în cea mai mare măsură autonomia fonetică și gramaticală a cliticului (v. procliza articolului nehotărât în limba română sau procliza a numeroase semiadverbe [chiar, doar, numai]): **un om, niște oameni; numai omul, doar el.** Encliza, dimpotrivă, favorizează, mai ales în cazul românei, unde formațiile oxitone sunt rare, fuzionarea celor două cuvinte, cu consecințe formale și flexionare importante pentru amândouă: vezi adjectivele posesive pe lângă clasa numelor de rudenie, care determină schimbări în forma și flexiunea substantivului, dar și a cliticului: **a maică-sii, soră-sii, mă-tii.**

În encliză există condiții prielnice pentru pierderea totală a autonomiei cliticului și transformarea lui fie în afix gramatical, fie în formant, ca în cazul articolului hotărât: **omului, prietenelor.**

2.15. Hipercorectitudine. Hiperurbanism

Hipercorectitudinea reprezintă o abatere lingvistică de un tip special, datorată preocupării vorbitorilor de a se conforma normelor limbii literare, manifestată în modificări fonetice, grafice sau gramaticale determinate de false analogii.

Unii lingviști¹¹⁶ utilizează termenul ”hiperurbanism”; alții¹¹⁷ îl preferă pe cel de ”falsă regresivitate”, termen care acoperă numai parțial fenomenele de acest tip. În lingvistica românească, fenomenul a fost descris pe larg de Th. Hristea, care a precizat conceptul, a propus mai multe clasificări și a analizat numeroase exemple.

După originea cuvintelor:

- hiperfranțuzisme - *bleumaren* ptr. bleumarin, *poplen* ptr. poplin;
- hipergermanisme: *șpicher*, *ștart*, *șstandard*, împrumutate din engleză și franceză, unde grupurile consonantice *sp*, *st* se citesc așa cum se scriu;
- hiperenglezisme: *Uaterlo* în loc de Waterloo pentru Waterloo, *Cicago* în loc de Șicago pentru Chicago.

După natura fonetică a modificărilor:

hipercorectitudine consonantică:

- pseudopalatalizări: pierderea caracterului palatal al unei consoane înaintea lui *e*, *i*, eventual prin revenirea la unele forme etimologice. În general, se pleacă de la forme literare sau normale din punct de vedere etimologic, ajungându-se, prin falsă analogie, la pronunțări ”hipercorecte”: **piftea** <*chiftea*;
- false defricatizări: **gioben** <*joben*;
- false africativizări: **juvaier** <*giuvaier*;

hipercorectitudine vocalică: **seamă** < *samă*, **mesadă** < *misadă*.

¹¹⁶ J.Vendryes, J. Marouzeau, I. Iordan și, în general, reprezentanții ai filologiei clasice și romanice. (*ȘAL 1997: 237*).

¹¹⁷ J.Gilliéron, A. Dauzat, W. von Wartburg. (*ȘAL 1997: 237*).

3. Accidente fonetice¹¹⁸

Accidentul fonetic este o *schimbare fonetică întâmplătoare*, fără caracter regulat, a unui sunet, în cuvânt, sau prin fonetică sintactică. Rezultat al coarticulației sunetelor, accidentul este numit uneori și *schimbare fonetică necondiționată*. Ele aparțin în cea mai mare parte aspectului mai puțin îngrijit al limbii române comune. În alte dialecte funcționează ca fenomene fonetice cu acțiune în evoluția limbii.

Cauzele accidentelor fonetice sunt multiple:

- tendința de simplificare a pronunțării;
- evitarea repetării aceluiași mișcări articulatorii;
- economia lingvistică etc.

Cele mai frecvente tipuri de accidente fonetice sunt:

3.1. Afereza

Afereza presupune căderea unui sunet sau a unei silabe de la începutul cuvântului¹¹⁹:

- dispariția unei vocale, cel mai adesea a lui *a-*, dar și *i-/î-*: **colo** (acolo), **coperi** (acoperi), **zvârli** (azvârli), **mestica** (amesteca), **semuí** (asemui), **talieni** (italieni), **nalt** (înalt);
- dispariția unei consoane (mai rar), *s-*, *z-* etc.: **feștanie** (sfeștanie), **feșnic** (sfeșnic), **fârși** (sfârși), **ice** (zice);

¹¹⁸ Definițiile și descrierile succinte au fost preluate după *ȘAL 1997* și Acad. Al. Rosetti, *Introducere în fonetică*, Editura Științifică, București, 1963.

¹¹⁹ Într-o serie de cuvinte românești, raportarea la etimonul latin permite identificarea diferitelor tipuri de afereză: lat. *aranea* > rom. *râie*; lat. *hirundinella* > rom. *rândunea*; lat. *umbilicus* > rom. *buric*.

- dispariția unei silabe sau a mai multora la începutul cuvântului (rar): **crâncenează** (încrâncenează), **bus** (autobus), **Saveta, Veta** (Elisaveta) etc.

În limba română afereza se întâlnește în limba vorbită/populară. Apare în poezia populară și este cerută de necesitățile prozodice: “Nu-m’ da drumu să mă duc/ ’Șterne-m patu să mă culc.“, “**Nainte** de-a lăsa condeiu lă zacă...” (T. Arghezi).

Afereza vocalică (a lui **a**) este considerată caracteristică dialectului meglenoromân: **daug** (adaug), **fară** (afară), **veam** (aveam), **veai** (aveai) și istroromân: **fla** (afla), **prope** (aproape).

3.2. Proteza

Proteza constă în adăugarea unui sunet neetimologic la inițiala cuvântului pentru a-i ușura articularea. În mod curent, proteza este definită ca adăugare a unei vocale la începutul cuvântului, deoarece proteza vocalică este mai frecventă: **alămâie, amiros**.

Fenomenele de proteză consonantică sunt mai rare și au un caracter popular sau regional: **zbici, scoborî**. Fiind mai productivă, proteza vocalică a determinat crearea unor serii de cuvinte acceptate de limba literară: proteza lui *î* la formele pronominale *îmi, îți îi*, sau la formele verbale scurte: *îs, îi*.

Pentru dialectul aromân *a protetic* a devenit o particularitate specifică diferențiatore: **arău** (rău), **armân** (aromân), **alumbu** (lupt), **aspargu** (sparg), **aurlu** (urlu).

3.3. Epenteza

În sens larg epenteza este o schimbare fonetică necondiționată care constă în introducerea unui sunet neetimologic (vocală sau consoană) în interiorul unui cuvânt. În acest caz este sinonim cu *anaptixă* (sau epenteză vocalică, puțin frecventă în limba română): **aistora** (ăstora), **hirean** (hrean), **tiutiu** (tutun), **mistirie** (mistrie), **șicoală** (școală), **coarjă** (coajă), **indentitate** (identitate).

În sens restrâns, epenteza constă în introducerea unui sunet (vocală sau consoană) într-un grup consonantic. Este destul de puțin răspândit, inclusiv în evoluția limbii. Cel mai des, fenomenul este întâlnit în dialectul dacoromân, mai ales în graiurile vestice:

- epenteza lui *c* în grupul *sc*: **sclab**, **sclănină**;
- epenteza lui *ă* în grupul *hr*: **hărăni**, **hărănă**.

Alte situații sunt izolate și individuale.

3.4. Anticiparea

În fonetică, anticiparea poate fi considerată o formă specială de epenteză, ca pronunțare a unui sunet într-o silabă anterioară celei în care apare.

Anticiparea vocalică, mai ales a vocalei /i/, apare în formele etimologice *pâne*, *câne* de la care s-a ajuns la formele **câine**, **pâine**. La nivel dialectal, zona considerată și astăzi productivă pentru acest tip de anticipare vocalică este Oltenia: **straichină**, **oichi** etc. Anticiparea consonantică se întâlnește mai rar: **strejerel** (stejerel), **indentitate** (identitate).

3.5. Metateza

Metateza este un accident fonetic prin care sunt permutate unele sunete sau silabe în interiorul cuvântului,

pentru a facilita pronunțarea. Fenomen inițial individual, metateza poate fi, ulterior, validată de colectivitatea lingvistică. Ex: lat. *formosus* > rom. *frumos*; bg. *protiva* > (îm)*potrivă*, sl. *poklonul* > rom. *plocon*. Alteori, metatezele sunt fenomene de pronunțare populară nonliterară: **pâncete** (pântece), **perelin**, **perelinaj** (pelerin, pelerinaj), **potropop** (protopop), **persupoziție** (presupoziție); **crastavete** (castravete), **intrepret** (interpret).

3.6. Apocopa

Apocopa presupune căderea unuia sau a mai multor sunete aflate la sfârșitul unui cuvânt, extensiunea maximă a apocopei fiind de două silabe.

Tipurile mai frecvente de apocopă sunt:

- reducerea unui cuvânt compus sau a unui cuvânt component al unei sintagme considerate prea lungi: **cinematograf/cinema**, **mamă-ta/ mă-ta**;
- reducerea, în fonetica sintactică, a vocalei finale dintr-un cuvânt. În acest caz lingviștii vorbesc de eliziune. Acest tip de apocopă se marchează grafic prin liniuță de unire sau apostrof: **sor-ta**, **c-un picior**, **las' să fie**, **mam' mare**;
- caracteristică a pronunțării regionale maramureșene. În cazul formelor verbale de indicativ și conjunctiv prezent, datorită apocopei, apar modificări în realizarea sufixelor și desinențelor: **mătu'**(șă), **ma'**(mă), **găzduie'**(ște), **grăie'**(ște), oi **fa'**(ce);
- în poezie, apocopa este folosită în realizarea măsurii și a ritmului;
- în dialog, apocopa este o marcă a oralității: **Iac-așa!**

3.7. Sincopa

Sincopa este un accident fonetic constând din căderea unei vocale (de regulă neaccentuate), în interiorul cuvântului. Cauza acestui fenomen este simplificarea pronunțării și economia mișcărilor articulatorii în ritmul vorbirii. Inițial fenomen al vorbirii individuale, sincopa se poate extinde pe arii mai mult sau mai puțin întinse.

În limba română actuală apare mai ales sincopa vocalelor *i* și *e*: **iepur'le, soar'le, dom'le, (țăr'nă)**. În evoluția limbii române, sincopa a acționat în latina populară dând serii de cuvinte de tipul: *calda, veclus, anglus, oricla*. Vezi *calida non calda > cald*; *vetulus non veclus > vechi*; *angulus non anglus > unghi*; *auris non oricla > ureche* (exemplele din latină sunt preluate din Appendix Probi).

3.8. Asimilarea

Asimilarea este un accident fonetic foarte răspândit prin care se desemnează schimbarea uneia sau a mai multora dintre caracteristicile articulatorii ale unui sunet sub influența altui sunet asemănător, aflat în vecinătate.

Criteriile care stau la baza clasificării asimilării sunt:

natura sunetului care se modifică:

- asimilare vocalică: **locomie** (lăcomie), **ascunsără** (ascunseră), **belet** (bilet);
- asimilare consonantică: **șușea** (șosea), **poptit** (pofit), **permanent** (permanent);

numărul trăsăturilor articulatorii care se modifică:

- asimilare parțială care privește schimbarea uneia sau cel mult a două dintre caracteristicile fonetice ale sunetului (asimilare sau acomodare). În vorbirea populară apare mai des asimilarea de tipul *i...e > e...e*, mai ales în neologisme:

belet, director, frezer, regement; *nm>mm*: **îmulți**;
o...u>u...u: **cușciug**, *fn>mn*: **bufni>bumni**; *vn>mn*:
pivniță>pimniță; *s>z*: **des+membra>dezmembra**;

- asimilare totală, adică schimbarea tuturor caracteristicilor fonetice ale sunetului: *ã...u>u...u*: **nimurui** *ã...i>i...i*: **richită**;

distanța la care se găsesc cele două sunete:

- asimilarea în contact; acest tip de asimilare se mai numește și *acomodare*: *nb>mb*: **îmbuna**, *bț>pț*: **supțire**;
- asimilarea la distanță. În raport cu poziția sunetului asimilat față de sunetul modifikator, asimilarea la distanță mai este numită și anticipare sau propagare: *s...ț>s...s*: **ascusit**;

poziția față de reper a sunetului modificat:

- asimilare regresivă: sunetul supus modificării se află înaintea sunetului modifikator: *l...r>r...r*: **pârcuri**; *n...m>m*: **îmulți**; *e...ã>ã...ã*: **litără**;
- asimilare progresivă: *sunetul* supus schimbării se află după sunetul modifikator: *ț...t>ț...ț*: **țințirim**.

Diferitele tipuri de asimilare se pot recunoaște în evoluția cuvintelor, în trecerea de la latină la română: lat. *scabiam*> rom. *zgaibă*; lat. *familia*> rom. *fămeie>femeie*; lat. *eradicare*>rom. *rădica>ridica*; lat.**mirionem*>rom. *mirune>minune*; lat. *corona*> *curună>cunună*. Asimilarea se întâlnește în procesul de derivare a cuvintelor cu prefixul *în-*: **îmbuna**, **îmbrăca**, **îmbogăți**, **împinge**.¹²⁰

¹²⁰ Vezi și labializarea ca schimbare fonetică accidentală, prin care un sunet din cuvânt primește trăsătura [labial] sub influența unui element labial din vecinătatea imediată sau aflat la distanță. Labializarea reprezintă o variantă a asimilării.

3.9. Disimilarea

Prin disimilare, într-un cuvânt, un sunet se modifică sub influența unui alt sunet vecin pentru a se diferenția de acesta.

Diferitele tipuri de disimilare se stabilesc în funcție de următoarele criterii:

în raport cu natura sunetului care se transformă:

- disimilare vocalică: **sămanăm** (semănăm); **împodubit** (împodobit), **serinadă** (serenadă), **fetile, fetili** (fetele). Acest tip de disimilare este destul de rar și cu totul izolat. În istoria limbii, prin disimilarea vocalică a lui *i* se explică forma actuală a unor cuvinte precum: lat. *percepere* > rom. *precepe* > *pricepe*; lat. *ceresium* > rom. *cereș* > *cireș*; adesea, în acest caz, disimilarea a fost precedată de asimilare: lat. *missellum* > rom. *meșel* > *mișel*; lat. *mixticium* > rom. *mestreț* > *mistreț*; și urmată de o sincopă: lat. *directus* > rom. *derept* > *dirept* > *drept*; lat. *dirigere* > rom. *derege* > *direge* > *drege*;
- disimilare consonantică: **alantăieri** (alaltăieri), **scormolit** (scormonit), **sclintit** (scrântit); **colidor** (coridor), “**catindrală**” (catedrală). Acest tip de disimilare este mai răspândit, el fiind înregistrat pe arii compacte în ALR. Consoanele cele mai frecvent supuse disimilării în limba română actuală sunt: *n*, *l*, *r*. Aceeași serie se regăsește și în cele mai multe disimilări petrecute în trecerea de la latină la română: *canuntum* > *cănunt* > *cărunt*; *minutus* > *mănunt* > *mărunt*; *suspinare* > *suspina*; *fratrem* > *frate*; *rostrum* > *rost*; *inderetro* > *îndărăt*; *urceolum* > *urcior* > *ulcior*;

în raport cu distanța la care se găsesc sunetele antrenate în acest accident:

- disimilare în contact (diferențiere¹²¹): **prin** > **plin**;

¹²¹ În fonetică, diferențierea reprezintă un anumit tip de disimilare care se produce între sunetele alăturate: *sâmt* (sunt). Diferențierea poate avea loc și

- disimilare la distanță: **mănunt**>**mărunt**;
în raport cu numărul trăsăturilor fonetice care se pierd în această modificare:
- disimilare parțială: implică pierderea uneia sau a cel mult două trăsături ale sunetului supus schimbării: Grigore>**Gligore**, urcior>**ulcior**;
- disimilare totală: constă în pierderea tuturor caracteristicilor sunetului, ducând la eliminarea lui din cuvânt: lat. *per extre*> rom.**preste**>**peste**, sentință>**setință**, prin > **pin**.

3.10. Haplologia

Haplologia reprezintă un accident fonetic conform căruia un sunet sau un grup de sunete care se repetă sunt articulate o singură dată. Haplologia caracterizează mai mult limba vorbită și are ca principală motivație economia în articulație: **jumate** (jumătate), **cerficat** (certificat), **astară** (astă seară). În limba literară, haplologia este acceptată în cazul adjectivelor duble: **tragi-comic** (tragico-comic).

3.11. Contragerea

Contragerea presupune reducerea la o singură emisiune vocalică a unui complex de sunete; mai frecvent se consemnează reducerea dftongilor (monoftongare a diftongilor, triftongilor și a vocalelor în hiat, *sinereză*): căuta >**cota**, înăuntru > **înlontru**, creier > **crier**, străin > **strin**.

între sunete învecinate în fonetica sintactică: *tot din smântână* / **tot din smântână**, și este rezultatul coarticulației.

IX. FONETICA ȘI STILISTICA

Stilistica este știința care are ca obiect de studiu mijloacele de expresie ale vorbirii unei comunități, considerate din punct de vedere afectiv (*Bally 1909: 16*), incluzând aici și mijloacele lingvistice folosite de un scriitor pentru a obține anumite efecte de ordin artistic (*Jordan 1975: 11*). Raportându-ne la stilistica expresivității (*Munteanu 1972*) și considerând expresivitatea limbii ca raport de dublă dependență, pe de o parte între expresie și conținut iar pe de altă parte, între unitatea astfel constituită și realitatea desemnată, deducem funcția stilistică a semnului prin determinarea valorii sale expresive marcată specific la fiecare nivel. La nivelul semnificativului expresivitatea poate fi susținută, în general, de structura sonoră, de caracterul motivat al semnului, și, particularizat, de prezența figurilor de sunet.

1. Eufonia¹²²

Sextil Pușcariu¹²³ a analizat eufonia limbii române în comparație cu limbile romanice, utilizând criteriul statistic al

¹²² Efectul acustic muzical, rezultat din combinarea/repetarea sunetelor în cuvânt sau din alăturarea cuvintelor în frază. Se află la baza unor figuri de sunet: aliterația, asonanța, rima. Poate fi factor de asimilare, pentru a se evita contrastele fonice (lat. *curunã*>rom. *cununã*), ori de disimilare, pentru evitarea unor cuvinte mai greu de pronunțat (lat. *minutum* > *mănunț* >*mărunt* etc).

frecvenței sunetelor; o limbă cu preponderență vocalică este considerată mai eufonică decât o limbă în care predomină consoanele/grupurile consonantice. În limba română raportul de frecvență dintre vocale (plus diftongi, triftongi) și consoane/grupuri consonantice este extrem de echilibrat.

Alexandra Roceric Alexandrescu¹²⁴ oferă următoarele date:

româna: V: 49,4%; C: 49,74%
franceza: V: 43,36%; C: 56,64%
italiana: V: 47,74%; C: 52,27%
germana: V: 38,86%; C: 61,14%
engleza: V: 37,4%; C: 62,6%
ceha: V: 40,73%; C: 59,13%.

Cercetând câte o pagină din 12 opere literare, Dimitrie Macrea¹²⁵ stabilește relieful sonor al limbii române în lumina cercetării statistice, determinând un raport de 45,16% vocale și 54,85% consoane. Dintre vocale, cea mai frecventă este vocala *e* (10,14%), urmată de *i* (6,85%), *a* (5,97%), *u* (5,82%), *ă* (5,27%), *o* (0,60%), *î* (0,36%), diftongul *ea* (1,50%), *diftongi+triftongi* (5,28%). Dintre consoane, pe primul loc se situează vibranta *r* (7,41%), urmată de *n* (6,15%), *t* (5,39%), *l* (4,80%), *d* (4,32%), *c* (4,29%)... *ț* (1,70%).

¹²³ Sextil Pușcariu, *Limba română. I. Rostirea...*

¹²⁴ Alexandra Roceric Alexandrescu, *Fonostatistica limbii române*

¹²⁵ Dimitrie Macrea, *Probleme ale structurii și evoluției limbii române*, EȘE, București, 1982, pp. 161-166

2. Motivarea¹²⁶

O problemă care se pune frecvent în lingvistică este cea a valorii semnificative nemijlocite a sunetelor, adică dacă sunetele au sau nu vreo relație directă, prin materialitatea lor însăși, cu semnificația semnelor care le compun și cu "lucrurile" pe care acestea le desemnează.

În anumite cazuri se pare, într-adevăr, că sunetele ar avea o anumită valoare iconică (imitativă) sau deictică, adică demonstrativă¹²⁷: **viento, țipăt, susur, murmur, moale, tare.**

Așa, de exemplu, Eugen Coșeriu amintește că într-un cuvânt ca *viento*, s-ar putea spune că sunetul reprezentat prin *v* [într-un grup fonetic unde să fie fricativ] are o relație imitativă cu zgomotul produs de vânt. Mai mult, observă că alte limbi au sunete asemănătoare în cuvinte cu semnificație analogă: cf. germ. *Wind*, rus. *veter*. Se poate admite, în consecință, că acest cuvânt era la origine de natură imitativă sau onomatopeică. Dar, pe de altă parte, menționează că forma spaniolă provine cu toată regularitatea din cuvântul lat. *uentus*, al cărui sunet prim nu era nici *v* și nici *β*, ci un *u* consonantic și că, nici în cuvântul spaniol, acest sunet nu este întotdeauna *β*, deoarece în poziție inițială absolută și după nazală se pronunță *b*, supunându-se normelor de realizare ale sistemului fonologic spaniol (*viento* - pron. *ambiente*). Se poate deduce din aceasta că la origine semnul poate să fi avut vreo relație cu zgomotul real din natură, dar că, după această fază inițială, o astfel de legătură s-a pierdut, semnul intrând în tradiția lingvistică normală și primind valoare pur simbolică. Tot astfel, s-ar putea spune uneori că există o anumită relație directă între sunete anterioare ca *i*, *e* și lucruri mici sau slabe (*mic, chico, petit*) și, pe de altă parte, între vocale medii și posterioare ca *a*, *o*, *u* și ceea ce

¹²⁶ Caracteristica atribuită unui număr limitat de semne lingvistice, în opoziție cu majoritatea semnelor care au un caracter arbitrar sau nemotivat sub aspectul relației extrinsece dintre semne și realitatea extralingvistică.

¹²⁷ Deixis - în gr. "actul de a arăta".

este mare sau puternic. M. Grammont observa că ar fi foarte straniu, de exemplu, să se spună că o pungă de făină, căzând, face *pif*; vom spune mai degrabă că face *paf* sau *puf*. Această considerație poate să pară adevărată cât timp ne menținem în domeniul exclamației sau al onomatopeei, dar își pierde baza dacă ne situăm în câmpul semnelor simbolice propriu-zise.¹²⁸

Coșeriu remarcă totuși că Georg von der Gabelentz în tratatul său de lingvistică generală (*Die Sprachwissenschaft* - Leipzig, 1891) observă că în anumite limbi africane există o alternanță vocalică la anumite verbe - în raport evident cu onomatopeele - în funcție de subiectul la care se referă; în sudaneză, de exemplu, "a se târi", în general, se spune *djarar*, însă se spune *djirir* dacă se referă la animale mici și *djurur* dacă se referă la animale mari. De asemenea, F. de Saussure remarcă faptul că în limbile indoeuropene adjectivele care desemnează infirmități sau debilități organice se caracterizează prin prezența vocalei *a* scurt în rădăcina lor. Relații asemănătoare între sunete și concepte se pot observa în multe alte cuvinte de origine onomatopeică sau imitativă, ca, de exemplu, în derivatele din limbajul infantil, care, în majoritatea limbilor indoeuropene, precum și în unele neindoeuropene, se caracterizează prin repetarea aceleiași silabe sau prin prezența unor consoane geminate (*mamma, babba*). (Coșeriu 1995: 120 și urm.).

Caracterul motivat poate fi apreciat din mai multe perspective:

- *o motivare absolută*, când forma sonoră evocă unele trăsături ale conținutului denumit, ca în cazul interjecțiilor (*oh!, vai!*, "...și *gogâlț, gogâlț, gogâlț*, îi mergeau sarmalele întregi pe gât." I. Creangă) și al onomatopeelor care reproduc zgomote spontane, cum ar fi cuvintele cu simbolism fonetic (*înghiți, miorlăi, hămăi*, "... femei *geamale, baldâre, balcâze*" (M. Caragiale);

¹²⁸ După cum se știe, "mic" se spunea în lat. *parvus*, iar în germană "mare", "gros" se spune *dick*, iar "mic" *klein* (pron. klain); în rusă "mic" se spune *mali*, iar "mare" *velikii*.

- *o motivare relativă*, care nu se manifestă la nivelul formei fonetice (cuvintele *pierde-vară*, *burtă-verde* pot fi explicate prin elementele componente; la fel numeralele compuse).

Din altă perspectivă se mai delimitează:

- *o motivare externă* care se bazează pe o relație între lucrul semnificat și forma semnificantă, în afara sistemului lingvistic: motivare fonetică directă și naturală în onomatopeele care se bazează pe o analogie între forma fonică și lucrul numit. Onomatopeea este acustică atunci când reproduce un zgomot (*cioc-poc*) sau totocinetică, când organele vorbirii reproduc o anumită mișcare (*păș-păș*). Semnul onomatopeic se bazează totuși pe o convenție și tinde să-și piardă motivarea;
- *motivare metasemică* în cazul schimbărilor de sens. Astfel în metafora care desemnează un pește sub numele de *cal de mare* avem un semnificant primar (forma fonică *cal*) care desemnează normal mamiferul și acest prim semnificant constituie un semnificant secundar, ținând de un al doilea semnificant, peștele;
- *motivarea internă*, când provine din interiorul sistemului lingvistic. Relația motivată nu este aici între lucrul semnificat și forma semnificantă, ci între diferite cuvinte existând deja în limbă:
 - *motivarea morfologică* este tipul cel mai general și cel mai productiv la nivelul derivării (progresive și regresive) și al compunerii: *portocal* și *mandarin* după modelul *prun/prună*, *păr/pară*;
 - *motivare paronimică*, mai puțin regulată și accidentală se bazează pe confuzia unor forme omonime sau paronime: *alabastru/albastru*.

Cu rol de motivare a expresivității, *afectivitatea* este percepută ca emoție exprimată într-un enunț și reprezintă un factor care intervine în anumite definiții ale stilului, prin modificările în uzul lingvistic normal (neutru). În terminologia lingvistică se stabilește adesea un contrast între termeni ca: afectiv, emotiv sau expresiv, pe de o parte, și cognitiv, descriptiv și referențial, pe de alta. La nivel fonetic afectivitatea poate fi exprimată prin onomatopee, cuvinte cu simbolism fonetic (*murmur, freamăt, brambureală*), interjecții scurte (*tii!, măă!, ei!, hei!*), prin accelerarea sau încetinirea ritmului vorbirii (“...amicul nostru dl. *Ca-ța-ven-cu!*”), prin folosirea expresiilor construite pe baza aliterațiilor, asonanțelor sau rimelor interioare (*val-vârtej, multe și mărunte, praf și pulbere*).

2.1. Simbolismul fonetic

Simbolismul fonetic derivă din motivarea semnului și reprezintă posibilitatea sunetelor de a evoca anumite reprezentări, iar, pe de altă parte, reprezintă o teorie care presupune că se poate atribui sunetelor o valoare semantică denotativă sau conotativă.

Relația sunet-sens este cel mai ușor sesizabilă în onomatopee, dar *cuvintele dotate cu simbolism fonetic nu se confundă cu acestea*, deși ambele situații intră în categoria cuvintelor expresive (*Jordan 1975*). Astfel, s-a emis ipoteza că în limbile romanice anumite vocale sunt dotate cu valori semantic-expresive speciale: *i* ar avea, de ex., sensul ”mic”/ ”apropiat”, *mic, aici*, it. *piccino*, fr. *petit, ici*; *a*, dimpotrivă, sensurile ”mare”/ ”departe”: *mare, departe*, it. *grande*, sp. *grande*, fr. *grand* (K. Jespersen, M. Grammont). Vezi și *moale*,

mic, mare, lung, scurt, gros, subțire, înalt, scund, mort, viu, tremur, tâfnos, șleampăt, zurbagiu, îngălat, șmecher, voinic.

Consoanele pot avea și ele valoare expresivă, în afara celei pur imitative existente în unele aliterații (S. Pușcariu) sau în onomatopee; *l, r*, de ex., eventual în combinație cu alte consoane, sugerează ”lichidul”, “curgerea”: *luneca moale, se înclina lin, râuri repezi, rânduri rare se rupeau de drum.* Sunetului *i* se atribuie astfel o ipotetică funcție de simbol, de unde și numele valorii, teoriei. Acest punct de vedere se apropie de teoria originii naturale a limbajului, opusă originii convenționale (arbitrare) a acestuia.

3. Figuri de sunet

Denumirea generală dată clasei figurilor de sunet, accidentelor sau licențelor fonetice utilizate în limbajul poetic este aceea de *metaplasă*. Se realizează prin adăugare (proteza, epenteza) ori prin suprimare de sunete (afereza, sincopa, apocopa). În limbile moderne, metaplasma favorizează rima.

În terminologia Grupului μ (*Rhétorique générale*), denumirea de metaplasă înglobează toate figurile de sunet grupate conform principiului propriu de clasificare, în patru categorii, realizate prin:

- suprimare: afereza, apocopa, sincopa, sinereza;
- adăugare: epenteza, rima, aliterația, asonanța, paronomaza;
- suprimare-adăugare: calamburul, substituirea de afixe, formele preluate din limbajul copiilor;
- permutare: anagrama, metateza, palindromul.

Metaplasma este un procedeu care alterează continuitatea fonică și/sau gramaticală a enunțului, de obicei la

nivelul cuvântului; valoarea stilistică a operațiilor lingvistice global numite metaplasme - de multe ori asimilabile accidentelor fonetice - se bazează pe decalajul existent în conștiința vorbitorului între forma corectă/completă a cuvântului și cea deviantă prin metaplasma.

3.1. Aliterația

Figură de sunet constând din repetarea consoanelor sau a silabelor inițiale (prin extensie, și a celor aflate în poziție medială sau finală) într-o secvență de cuvinte apropiate în enunț. Este o formă a omofoniei: “Și somnul *vameș vieții* nu vrea să-mi ieie *vamă*”. “*Vâjâind* ca *vijelia* și ca *plesnetul* de *ploaie*” (M. Eminescu); “*Ciuruitul prapur sur/ Ce-n azur străvechi încinge/ Îngălătul de azur.*” (I. Barbu); “*Sfioase-s bolțile spre seară și mai sfioasă-i iasomia.*” (D. Anghel).

Funcția de bază a aliterației este de a crea un efect eufonic, fie imitativ-descriptiv (onomatopeele) fie expresiv în afara armoniei imitative; este posibil ca efectele onomatopeelor să se afle la originea întrebunțărilor aliterației ca figură. Astfel, aliterațiile bazate pe revenirea lichidelor *l*, *r*, sugerează sunetul curgerii, aliterațiile în nazală sunt considerate mai muzicale decât cele în consoane etc.

Aliterația are în text și funcția unificatoare de a grupa sintactic (rar și semantic) termenii apropiați prin omofonie, reflectând legături existente în enunț: “Marea... *vie, verde și vajnică.*” (M. Caragiale). Alteori, lanțul de epitete este subliniat prin aliterație: “*...luna moale/ Sficioasă și smerită și-au vărsat razele sale.*” (M. Eminescu).

Aliterația există și în expresii idiomatice ori locuțiuni curente, ca și în proverbe, zicători, descântece: *multe și*

mărunte, cruciș și curmeziș, viu și nevătămat, ce-i în mână nu-i minciună.

La finală de cuvânt ori de vers, aliterația silabică se realizează ca rimă interioară sau ca rimă propriu-zisă. Aliterația silabică nu este întotdeauna diferențiată de *paronomază*. Ex.: “*vâjâind ca vijelia și ca plesnetul de ploaie.*” (M. Eminescu); “*dând d-ani, leag-an d-an, d-ani vani*”. (Al. Macedonski); “...și vine vârtejul și vine vântul și vine suflare de aer și ne suflă și ne smulge.” (N. Stănescu). “*Plutește un lanț de lebede albe/ Iar visul din parc în lac se răsfrânge.*” (G. Bacovia); “*Crăiasă alegându-te /Îngenunchem rugându-te,/Înalță-ne, ne mântuie/ Din valul ce ne bântuie;/ Fii scut de întărire/ Și zid de mântuire.*” (M. Eminescu). “*Răesai asupra mea lumină lină*”. (M. Eminescu).

3.2. Asonanța

Figură de sunet, formă a omofoniei, constă în repetarea vocalei accentuate în două sau mai multe cuvinte care se succed; este varianta vocalică a aliterației. Ex.: “*Apele plâng clar izvorând în fântâne*”; “*Coroana-i arde pare.*” (M. Eminescu).

Accepția prozodică de ”rimă imperfectă” dată uneori asonanței se explică prin situațiile în care aceasta apare în poziție finală de vers; se deosebește de rimă prin faptul că segmentul consonantic următor vocalei accentuate nu este, în cazul asonanței, identic pentru versuri succesive. Spre deosebire, rima presupune condiția identității perfecte a finalei de vers, după ultima vocală accentuată: *carte/parte* dar *carte* se află în asonanță cu *moarte* sau *vaste*; *gândurile* rimează cu *rândurile* dar se află în asonanță cu *vânturile*. “Și pentru cine vrei să *mori?*/ Întoarce-te, te-ndreaptă/ Spre-acel pământ *rătăcitor.*” (M. Eminescu) “*Cucule pasăre mândră/ Du-te-n*

pădure și cântă. Pe cine-i avea mânia/Blastămă-l străin să fie.“
(Folcor)

Asonanța se regăsește și în limba vorbită, în expresii cu formă fixă: *sapa și lopata; vodă prin lobodă*.

3.3. Rima

În formele versificate ale enunțului, rima presupune identitate fonică (omofonie) a finalelor de vers, începând cu ultima vocală accentuată și cuprinzând toate sunetele care îi urmează; dacă identitatea nu e perfectă, finala de vers nu se realizează ca rimă, ci ca asonanță (necoincidență în domeniul consoanelor de după vocala accentuată: *gând/sfânt*), sau consonanță (lipsă de coincidență a vocalelor accentuate pe lângă consoane identice: *păianjen/stânen; mână/plină*). Împreună cu ritmul și măsura, rima constituie un factor esențial al versificației moderne.

Perspectiva asupra rimei este dublă: ca realitate fonologică, rima e un factor mecanic constitutiv al regulilor prozodice și aparține totodată figurilor de sunet alături de aliterație și asonanță; ca realitate fono-semantică, rima impune însă studierea cuvintelor-rimă cu toate implicațiile pe care raportul bilateral dintre cei doi termeni ai cuplului numit rimă le presupun: relațiile semantice între termeni, relațiile sintactico-semantică cu restul versului sau chiar cu strofa, statutul tuturor rimelor în poezia cu formă fixă (sonet, gazel, rondel, baladă).¹²⁹

¹²⁹ Există o strânsă legătură între studierea rimei și a ritmului: rima nu există în poezia latină și greacă, ea începe să devină pertinentă în poezia medievală, când se renunță treptat la acompaniamentul melodic, iar versul se structurează prin organizarea regulată a silabelor tonice. După majoritatea autorilor, rima devine elementul structural al versului poeziei

Clasificarea rimelor se poate face în funcție de :

a) întindere - lungimea lanțului fonetic identic, care constituie bogăția și adâncimea rimei:

- rime bogate;
- rime suficiente.

Identitatea sonoră definitivă în rimă (lanțul care începe cu ultima vocală accentuată) nu este decât o condiție minimă de realizare a acesteia, necesară pentru ceea ce se cheamă rimă suficientă: *somn/domn, cuvânt/pământ, loc/noroc, var/rar, ridică/adică*. Rimele *bogate* sunt rimele care au mai multe sunete identice în afara celor strict necesare pentru îndeplinirea condiției definiției; în această situație, identitatea sonoră înaintea către stânga vocalei accentuate: *mortar/portar; băltăreț/săltăreț; accidental/occidental; amănări/ lumănări*. Bogăția rimei nu este, însă, întotdeauna un indicativ al calității ei;

b) expresia morfologică:

- rime sincategoriale - rimează cuvinte aparținând aceleiași clase morfologice: *odaie/ploaie; pământ/vânt; puțini/ creștini;*
- rime heterocategoriale - rimează cuvinte aparținând unor clase morfologice diferite: *scoborât/urât; fereastră/ albastră; pace/tace;*
- compuse - rimează un cuvânt cu un ansamblu de două trei cuvinte: *iată-l/Tatăl; să fiu/târziu; hotărât/până-n gât.*

romantice, realizându-se nu numai prin omofonia ultimei vocale accentuate, dar și a tot ce urma acesteia. Este interesant și faptul că numele rimei provine din acela al ritmului: lat. *rhythmus* (la bază gr. *rhythmos*) a luat în latina medievală sensul de "vers", fiind apoi aplicat la rima propriu-zisă, în modul în care este ea înțeleasă astăzi.

Prin definiție încadrată într-un cuplu paradigmatic, rima tinde să se încadreze și contextului, devenind sintagmatică; procesul de sintagmatizare a rimei se accentuează în epoca modernă concretizându-se sub forma unor virtuale relații sintactice între constituenții cuplului (predicat/subiect: *să fie/stafie*), complement/ predicat (*moarte/să poarte*);

c) structura metrică - determină următoarele categorii de rime, în funcție de poziția silabei pe care cade accentul:

- *oxitone* (masculine), rime monosilabice în care accentul cade pe ultima silabă; sunt rime terminate în consoană, excepție făcând doar cuvintele terminate în diftong/vocală accentuată. Rimele masculine, cu ultima silabă accentuată, prelungesc pauza metrică și au un caracter elegiac: *stâng/plâng. răsai/bălai, furnicar/nenufar, venea/avea; goi/noroi*;
- *paroxitone* (feminine) - rime în care accentul cade pe penultima silabă sau pe oricare dintre silabele precedente ultimei. Sunt rime bisilabice, în care accentul cade pe penultima silabă: *lumină/bizantină; rânduială/îndoială; taină/haină; fereastră/noastră*.

În limba română rima feminină este mai des utilizată datorită faptului că variantele feminine sunt mai muzicale și mai întinse din punctul de vedere al corpului rimei, dar și pentru că accentul natural cade adesea pe penultima silabă.

- *proparoxitone* - rime trisilabice (sau dactilice, întrucât rima formează un dactil), în care accentul cade pe prima dintre cele trei silabe: “Crengile-mi rupându-le/Apele-astupându-le/ Troienind cărările/ Și gonind cântările;” (M. Eminescu);
- rime de patru sau mai multe silabe: *gândurile/ pământurile; vânturile/valurile; ceasurile/atlasurile*;

d) succesiunea în strofă dă naștere următoarelor tipuri de rimă (arbitrar, se ia în considerare catrenul):

- *alăturate* - **aabb**: “Nu-ți voi lăsa drept bunuri, după moarte,/ Decât un nume adunat pe-o carte./ În seara răzvrătită care vine/ De la străbunii mei până la tine,...“ (T. Arghezi);
- *încrucișate* - **abab**: “Câtă vreme *n-a venit*/ M-am uitat cu dor în *zare*./ Orele și-au *împletit*/ Firul lor cu firul *mare*.” (T. Arghezi);
- *îmbrățișate* - **abba**: “Din pietre sterpe și *uscate*/Un fir de iarbă *s-a ivit*./ Și vârful lui în *infînit*/ A cutezat, străin, *să cate*.” (T. Arghezi);
- *monorima* - **aaa**: “Prin nopți *tăcute*./prin lunce *mute*./ Prin vântul *iute*./ Aud un glas.” (M. Eminescu);

e) corectitudinea - din acest punct de vedere, rimele sunt:

- *perfecte* - conform definiției, sunt rime cu identitate sonoră începând cel puțin cu ultima vocală accentuată: *noapte/coapte*; *ruine/beduine*;
- *imperfecte* - rezultate ale unei aproximări sonore, după vocala accentuată identică, urmând o serie de sunete întrucâtva diferite; se numesc asonanțe: *mărgărint/anotimp*, sau consonanțe: *dânsa/aprinsă*;

f) factorii semantici - se poate stabili o relație de sens între cuvintele din rimă, fie pentru că acestea au sensuri apropiate ori se încadrează în aceeași sferă semantică, fie pentru că sensurile lor sunt diferite sau chiar opuse. Sensurile diverse ale cuvintelor din rimă sporesc efectul acesteia, rimele antonimice fiind mai expresive decât cele sinonimice sau cu sensuri apropiate:

- rime banale (generalizarea diminutivului); rimele sinonime;
 - rime expresive (rimele antonimice).
- g) alte tipuri de rimă:
- *rimă interioară*, realizată la cezură, îndeplinind - cu excepția poziției în vers - toate condițiile rimei; se amplifică astfel melodicitatea textului. În sens larg se poate interpreta ca rimă interioară orice revenire a fonemelor din rimă în corpul versului, chiar dacă reluarea nu se realizează la cezură (aliterația): *linele, colinele, /strâng de sus luminele*;
 - *rima ecou sau rima concentrică* este rima cu aspect fonice perfect asemănător; această asemănare poate privi două cuvinte omonime sau același cuvânt reluat în rimă; conform acestei distincții, rimele ecou sunt:
 - *omonimice*: *vii/vii*; de cele mai multe ori, rime heterocategoriale;
 - *identice*;
 - *incorporate* - rime care cuprind în întregime cuvântul care rimează: *crystalină/alină*.

Ca și ritmul, rima există ca procedeu de fixare a anumitor expresii în limba vorbită (*Jordan 1975*), de unde au fost preluate și eventual îmbogățite de unii scriitori: *feciori de ghindă, fătați în tindă, a tunat și i-a adunat, bea pe veresie, mânăncă pe datorie* etc. Aceste formule cuprind adesea, pe lângă ritm și rimă, aliterații sau consonanțe: *de voie, de nevoie; multe și mărunte; vrând-nevrând; ca vodă prin lobodă*.

3.4. Ritmul

În sens larg, ritmul este orice formă de periodicitate percepută, reluare mai mult sau mai puțin regulată a unui reper constant, indiferent de natura acestuia; în succesiunea

discursului, revenire periodică, la intervale sensibil egale, a unui element determinat.

Ritmurile sunt¹³⁰:

- naturale (ale elementelor cosmice);
- fiziologice - situate probabil la originea ritmului (ale fenomenelor fiziologice umane sau animale);
- artificiale (ale muzicii și poeziei).

În poezia antică, ritmul rezulta din repartizarea silabelor lungi și/sau scurte în picioare metrice; în poezia modernă după dispariția acompaniamentului muzical (din epoca medievală), elementul primordial și definitiv în alcătuirea ritmului poetic rămâne dispunerea accentului de intensitate în economia versului; în versificația modernă, un rol important îl are și stabilirea unor raporturi determinante între unitățile sintactice și cele metrice (obiect de studiu al sintaxei poetice).

În textul literar, pot fi identificate două surse de proveniență a ritmului, care determină două tipuri fundamentale de ritmuri:

- sintactice, provenite din recurențe de natură sintactică, existente atât în poezie cât și în proză.

Ritmul sintactic dă naștere doar la forme incipiente de ritm. Provine din numeroasele realizări ale repetiției, începând cu simpla enumerare și terminând cu variatele realizări poziționale ale paralelismului (anafora, epifora, anadiploza, epanadiploza, chiasmul¹³¹).

- tonice - prezente în special în poezie și bazate în general pe distribuția regulată a silabelor accentuate și atone; ritmurile tonice se află în dependență de anumite unități de

¹³⁰ După H. Morier.

¹³¹ Pentru exemple vezi și Georgeta Corniță, *Paradigme ale expresivității în lirica populară nerituală din Maramureș*, Umbria, 1997

versificație: accente, cezură, pauze la intervale sensibil regulate, sunete identice sau asemănătoare la sfârșitul versurilor, uneori aliterării etc.;

- aritmetice, în care regularitățile provin din numărul unităților sonore avute în vedere (se ia în considerație ca unitate minimă silaba).

Ritmul tonic este un ritm calitativ (în opoziție cu cel cantitativ al versificației antice), specific fazelor moderne din dezvoltarea poeziei, și are ca unitate ritmică silaba. Proprie ritmului tonic este succesiunea regulată a silabelor accentuate și neaccentuate combinate într-o unitate compusă de versificație, piciorul metric. (Ritmul cantitativ, propriu poeziei latine și grecești de ex., avea la bază o altă unitate minimală - mora, echivalând cu o silabă scurtă; silaba lungă dura două more). În versificația calitativă, nu mai interesează timpul necesar pronunțării silabei, ci calitatea acesteia de a fi sau nu accentuată; mora dispăre astfel ca unitate de măsură, iar succesiunea accentelor determină gruparea silabelor în diferite tipuri de silabe metrice.

În versul românesc, măsura ritmică poate fi formată din 2, 3, 4 (rar 5, 6) silabe; în consecință ritmurile pot fi:

a) binare:

- ritmul trohaic - unitatea metrică este troheul: $-v/ -v/$; “Lasă-ți lumea ta uitată,/Mi te dă cu totul mie...” (M. Eminescu) $(-v/-v/-v/-v//v/-v/-v/-v)$ ¹³²;
- ritmul iambic - unitatea metrică este iambul: $v- /v- /$; “*Abia atingi covorul moale/Mătasa sună sub picior...*” (M. Eminescu) $(v- /v- /v- /v- //v- /v- /v- /v-)$;

¹³² S-au folosit simbolurile: – pentru silaba accentuată și v pentru silaba neaccentuată

b) ternare:

- ritmul dactilic - unitatea metrică este dactilul: $-vv/-vv/;$
- ritmul anapestic (antidactilic) are la bază un anapest: $vv-/vv-/;$
- ritmul amfibrahic, bazat pe un amfibrah: $v-v/v-v;$ “*Sub luna plină,/ Cu farmecul ce-n jos se lasă./ Oricare coperiș de casă/ E baltă...*” (Al. Macedonski) ($v-v/-v// v-v/vv-/v-v//v-v/vv-/v-v//v-v...$);
- ritmul cretic bazat pe unitatea cretică: $-v-/-v-/;$

c) cuaternare/peonice, constituite din unități ritmice de patru silabe:

- peon I: $-vvv/-vvv/;$
- peon II: $v-vv/v-vv/;$
- peon III: $vv-v/vv-v/;$ “*E baltă de lumină...*” (Al. Macedonski) ($v-v/vv-v$);
- peon IV: $vvv-/vvv-/;$ “*Mi-am împlântat lopata tăioasă în odaie...*” (T. Arghezi) ($vvv-/v-v/v-v/vv-v$);
- ritmul coriambic, în componența căruia intră un coriamb: $-vv-/-vv-/,$ picior reductibil la un troheu și un iamb;

d) din cinci silabe:

- *ritmul mesomacru:* $vvv-v/vvv-v/;$ extrem de rar utilizat în poezia românească: “*Pe un prund de oseminte...*” (L. Blaga) ($vv-/vvv-v$);

e) de șase silabe (foarte rar):

- *ritmul senar:* $vvv-vv/;$ este o dezvoltare a unui mesomacru prin adăugarea unei silabe: “*Privea în zare cum pe mări...*” (M. Eminescu) ($vvv-vv/v-$).

Ritmul aritmetic este o regularitate definitivă a poeziei; având în vedere numărul de unități ritmice care se suprapun în text cu măsura și reprezintă o cerință obligatorie a versului tradițional.

În proză, ca periodicitate fonetică, ritmul permite apariția situațiilor numite proză poetică. Regularitatea care dă naștere ritmurilor aritmetice se află în strânsă dependență de structurile sintactice recurente.

Ritmul apare și ca formă de ordonare, câteodată simetrică, a elementelor cursului vorbirii; ritmul vorbirii se realizează din combinarea succesiunii silabelor accentuate /neaccentuate cu aliterația, cu rima sau cu asonanța, în formule mai mult sau mai puțin fixe: *am ales pân-am cules; cu cățel, cu purcel etc.*

3.5. Sinalefa

În fonetică și în versificație, sinalefa apare ca fuziune dintre vocala finală a unui cuvânt și vocala inițială a cuvântului imediat următor, astfel încât, în urma contopirii, acestea formează o singură silabă; suprimarea se poate realiza prin căderea uneia dintre vocale sau prin contopirea celor două în una singură (în fr. *le>l'*). Necesități de versificație determină uneori apariția sinalefei: “*Lună, tu, stâpân-a mării...*”; “*Iar în iarba înflorită, somnoros suspin-un grier...*” (M. Eminescu); “*Unda-ntinsă val cu val/Până-n malul celălalt/ Spală-n lapte de opal/ Cerul scund și plopul nalt.*” (T. Arghezi); “*Și străbate c-o schinteie l-ale raiurilor porți...*” (Al. Macedonski).

3.6. Anagrama

Cuvânt obținut prin reordonarea literelor/sunetelor din componența altui cuvânt: *alb/bal, luna/alun, zarvă/varză; livadă/validă, Roma/amor*. În afara jocului pur, anagrama se utilizează pentru alcătuirea pseudonimelor: *Petru Maior/Mitru Perea*.

Ca figură de stil, anagrama este o formă de repetiție a sunetelor cu rol restructurant în textul poetic: *Pe când în lente/Antene atente/O cobori*. (I. Barbu); *Să ne privim trecutul în față, liniștit/ Când urma lui de umbră începe să ne doară*. (T. Arghezi); *Facem sicriu din sicomori și-adulmecare/sicriu te facem pentru ce iubești*. (N. Stănescu). Anagrama poetică se apropie ca efect de *paronomază*, cu deosebire că anagrama creează jocul sonor formând, de regulă, al doilea termen exclusiv din litere existente în primul, cu variante nesemnificative (de ex. *sicriu* este cuprins fonetic în cuvântul *sicomori*, dacă se face abstracție de variația o/u; *urmă* diferă de *umbră* doar prin absența lui b, iar *antene* și *atente* dubleză diferit consoanele *n* și *t*).

O formă particulară de anagramă este *polindromul*, cuvânt care își păstrează forma indiferent dacă e citit de la stânga spre dreapta sau invers: *cuc, cojoc, ele, Ana*.

X. PRINCIPII ȘI METODE DE CERCETARE

1. Principii¹³³

1.1. Principiul obiectivității

Principiul obiectivității se aplică implicit sau explicit de către toate științele și constă în “prezentarea obiectului în obiectivitatea sa, așa cum este el ca obiect“. Acesta presupune depășirea dificultăților create de imposibilitatea de cuprindere a universalului și de parțializarea și interpretarea lucrurilor, arătând că este vorba de o viziune dintr-o anumită perspectivă și cu anumite limitări care nu pot fi ignorate sau eliminate. Obiectivitatea în științele limbii se corelează însă cu un alt principiu și anume cu acela al umanismului. Principiul umanismului derivă din particularitatea obiectului lingvisticii care este o activitate liberă, “o activitate a omului, și anume o activitate liberă în sensul filozofic al acestui cuvânt - adică o activitate al cărei obiect e nesfârșit, e infinit“.(Coșeriu *STUBB 1962: 5*) Este vorba de o activitate creatoare, iar una dintre formele realizate este tocmai limbajul. Aplicarea acestui principiu în lingvistică și, implicit, în fonetică înseamnă, după Coșeriu, că nu avem nevoie de ipoteze, aceasta deoarece

¹³³ Considerând ca fundamentale pentru orice cercetare sau studiu în domeniul limbii principiile formulate de profesorul Eugen Coșeriu cu mai multe prilejuri, le cuprindem în continuare într-o prezentare concentrată.

faptele sunt cunoscute pe baza “știutului originar“, adică “prin acea cunoaștere pe care omul o are despre sine însuși și despre tot ceea ce face ca subiect creator și liber.“ (Coșeriu STUBB, 1962: 6) Această cunoaștere este intuitivă, dar ea reprezintă baza și punctul de plecare pentru fiecare știință a culturii, deci și pentru lingvistică. Intuiția este cea a subiectului vorbitor, în concepția lui Coșeriu, și privește activitatea de a vorbi și nu știința reflexivă a vorbitorului ca lingvist. În acest sens, Coșeriu consideră că “Lingvistul trebuie să plece deci de la vorbitor sau chiar de la sine însuși, dar ca vorbitor, ca subiect de limbaj.“ Este vorba, într-un sens mai general, de trecere de la “bekannt“ (cunoaștere intuitivă) în sens hegelian la “erkannt“ (cunoaștere în mod justificat, cu bază sau întemeiat). Corolarul fundamental este, în opinia lui Coșeriu, unitatea permanentă între teorie și studiul empiric, acestea două presupunându-se reciproc. Teoria este, în sens hegelian, “viziunea universalului în faptele înseși și nu în afara faptelor“. (Coșeriu STUBB 1962: 8)

1.2. Principiul respectului față de tradiție

Cunoașterea originară, ca bază a studiului lingvistic, permite oamenilor, în general, conform lui Eugen Coșeriu, să treacă de la intuiție la reflexivitate. În toată tradiția se întâlnește această trecere de la intuiție la reflexivitate, lucru care presupune și “neajunsuri istorice“ sau metodologice, dar care nu înseamnă respingerea ideilor dacă sunt autentice. Dacă ne referim la lingvistică, limbajul/limba este în primul rând tradiție, “iar noutatea este uneori primul fapt de limbă revoluționar în cadrul tradiției“. (Coșeriu STUBB 1962: 8) Aplicarea acestui principiu se relaționează cu înțelegerea limbii în dinamica sa, fie în sincronie, fie în diacronie. Schimbările lingvistice, necesitatea asigurării corectitudinii limbii sunt mai

bine înțelese în lumina principiului tradiției. Pe de altă parte, el este completat printr-un alt principiu propus de Coșeriu: principiul antidogmatismului care implică “generozitatea” omului de știință. Acesta trebuie să încerce să înțeleagă o teorie înainte de a o respinge, iar, pe de altă parte, trebuie să recunoască ceea ce este constructiv, adevărat, posibil de dezvoltat sau de folosit din teoria celuilalt.

1.3. Principiul utilității publice

Lingvistica, înțeleasă în sens umanist, nu poate ignora problemele pe care și le pun vorbitorii în legătură cu limba și limbajul. Implicarea lingvistului în politicile limbajului derivă tocmai din necesitatea aplicării unui principiu care apare tot mai evident legat de ceea ce înseamnă revoluție informațională, de ceea ce înseamnă “globalizarea comunicării”. În acest cadru vorbitorul vrea să vorbească mai bine, să se exprime corect și eficient. El are o conștiință a normei pe care lingvistul trebuie să i-o susțină printr-o bază științifică solidă și din punctul de vedere al unei teorii universaliste și, în același timp, umaniste. (Coșeriu *STUBB* 1962: 12)

1.4. Principiul economiei

Este un principiu lingvistic care se aplică în mai multe domenii, în speță în organizarea unei teorii conform coerenței și simplității (L. Hjelmslev).

În teoria informației, principiul economiei vizează relația dintre tendința spre minimum în transmiterea mesajelor și cantitatea de informație vehiculată, ținând seama de raportul zgomot/redundanță.

În domeniul cercetărilor diacronice acest principiu desemnează (A. Martinet) echilibrul provizoriu, susceptibil de

a fi afectat de acțiunea a diverși factori. De ex. orice realizare a fonemului care nu permite unei opoziții să se mențină net pune în pericol existența independentă a celor două foneme; fenomenele izolate în sistem, cum ar fi consoana h în română, sunt mai instabile, și afectează *economia*.

1.5. Formalizarea

Direcție de cercetare lingvistică a cărei caracteristică este recurgera la formulările riguroase din matematică și logică, prin utilizarea unui metalimbaj alcătuit din simboluri, reguli de legare a simbolurilor și constrângeri de funcționare a regulilor. (L. Bloomfield, B. Bloch, L. Hjelmslev, gramaticile generative, GB, semantica formală, etc.).

2. Metode

2.1. Metoda analizei

Analiza reprezintă un tip de investigare acoperind cercetări dintre cele mai diverse, a căror unitate este dată de natura, direcția și obiectivele cercetării; ca natură, este o cercetare de tip sincron, descriptiv; ca direcție, cercetarea se desfășoară de la aspectele sintagmatice (corpus de fraze) spre cele paradigmatic (unități lingvistice); ca obiective, își propune, de cele mai multe ori, segmentarea și clasificarea unităților decupate. Cercetările analitice se opun celor de tip sintetic (generativ). Prezentăm câteva din cele mai frecvente tipuri de analiză.

2.1.1. Analiza contextuală se bazează pe particularitățile contextului lingvistic și poate fi:

- *analiză distribuțională* (introdusă de gramatica structuralistă și în special de școala descriptivistă

americană, care, propunându-și eliminarea integrală a sensului din analiză și descriere, a impus o procedură bazată în exclusivitate pe distribuție, deci pe posibilitățile și incompatibilitățile de asociere a componentelor.) Analiza distribuțională realizează descrierea corpusului prin inventarierea co-ocurențelor, deci a vecinătăților de dreapta și de stânga; analiza relațiilor distributive, stabilind tipurile de distribuție: complementară, defectivă, contrastivă. Acest tip de analiză, aplicat la început domeniului fonologic, s-a extins la toate nivelele lingvistice, oferind o procedură immanentă (bazată deci pe relații interne, lingvistice) și formală (fără raportare la sens) pentru stabilirea inventarului de unități și clasificarea lor indiferent de nivel.

Distribuția se referă la totalitatea contextelor (sau a vecinătăților) în care o unitate lingvistică poate apărea într-o limbă, adică suma pozițiilor diferite pe care le poate ocupa în raport cu alte unități. Etalonul pentru descrierea contextelor de ocurență îl constituie o unitate mai amplă decât cea considerată (silaba sau cuvântul pentru foneme, cuvântul pentru morfeme, sintagma sau propoziția pentru cuvinte). Plecând de la constatarea că distribuția este semnificativă pentru unitatea analizată și pentru clasa pe care aceasta o reprezintă, structuralismul a propus metoda analizei distribuționale în care distribuția este utilizată ca procedeu pentru definirea unităților, pentru stabilirea inventarului de invariante, pentru clasificarea acestora. Compararea distribuției diverselor unități care aparțin aceluiași nivel lingvistic, permite identificarea următoarelor tipuri de distribuție:

- distribuție identică, dacă elementele comparate au absolut același context;
- distribuție complementară, dacă elementele nu au nici un context comun, excluzându-se reciproc;
- distribuție parțial identică (sau defectivă), dacă elementele au contexte comune, dar măcar unul dintre ele are și contexte proprii;

- distribuție contrastivă, dacă elementele au cel puțin un context comun în care sunt opozabile (sau, altfel spus, în care contractează un raport de comutare);
- distribuție non-contrastivă, dacă au contexte comune în care sunt în variație liberă.

Pentru ultimele două tipuri de distribuție, definiția privește simultan două trăsături: factorul distribuție dar și raportul de opoziție sau de variație liberă dintre elementele comparate. Distribuția complementară și cea contrastivă sunt utilizate în operația de reducere a variantelor la invariante, deci de stabilire, pentru un nivel dat, a unităților distincte. Astfel, două variante (*alofone* sau *alomorfe*) aflate în distribuție complementară aparțin aceleiași invariante (aceluiși fonem sau morfem); *alofonele* din limba română /l, l', l^o, l^{o'}/ sunt în distribuție complementară și se reduc la același fonem /l/. Sunetele ă și â din limba română, care în unele contexte sunt în variație liberă, deci neopozabile (vezi p-nă [până, până], unde apar în variație liberă), iar în alte contexte sunt opozabile (vezi contextul r-u, unde ă și â intră în raport de comutare: rău, râu), fiind în distribuție contrastivă, reprezintă două unități fonologice distincte.

- *analiza combinatorie* este o analiză de tip structuralist care își propune să examineze, în cadrul relațiilor de succesiune (sintagmatică), libertățile și mai ales constrângerile¹³⁴ exercitate de unitățile lingvistice unele asupra altora în procesul combinării lor în cuvinte, propoziții sau fraze. Obiectivul ei principal este de a extrage regulile de combinare proprii unei limbi la un moment dat.

¹³⁴ În lingvistica de tip distribuțional, constrângerile vizează limitările de distribuție impuse de o unitate lingvistică asupra alteia sau a altora în procesul combinării acestora pentru a obține unități de rang superior. Fiecare limbă și fiecare nivel are constrângeri proprii. La nivel fonologic, de ex., în grupurile consonantice ale limbii române, sonantele /l, n, r/ nu pot ocupa decât poziția a doua, imediat înainte de vocală: *plasă, pradă, șnur*.

În teoria relațiilor formulată de L. Hjelmslev, *combinarea* este o relație de tip facultativ manifestată în cadrul succesiunilor de elemente, deci pe axa sintagmatică a limbii. Combinarea reprezintă însă și procesul prin care o unitate lingvistică intră în relație sintagmatică (de coocurență) cu una sau alte unități pentru realizarea unor unități sau grupuri mai largi; expresie a funcției combinatorii a unităților lingvistice: fonemele se combină între ele și se obțin morfemele; din combinarea morfemelor rezultă cuvintele; din combinarea cuvintelor rezultă grupurile sintagmatice și propozițiile. Combinarea unităților lingvistice se realizează după reguli de combinare proprii fiecărui nivel lingvistic și fiecărei limbi; cele mai numeroase și mai restrictive reguli de combinare privesc nivelul sintactic. Funcția combinatorie presupune aptitudinea oricărei unități lingvistice de a stabili relații de succesiune (sintagmatice) cu altă unitate (alte unități) în vederea obținerii unor combinații mai largi, aparținând nivelului lingvistic superior. Îndeplinindu-și funcția, unitatea se constituie în variantă combinatorie (pozițională, condiționată). Aceasta înseamnă, de fapt, o realizare (actualizare) a unei unități abstracte (fonem sau morfem) condiționată contextual, deci determinată de apariția într-o anumită vecinătate fonetică. Variantele combinatorii se opune variantelor libere, necondiționate de o anumită vecinătate. Variantele combinatorii ale aceleiași unități fonetice sunt în distribuție complementară. Astfel, în limba română, fonemul /l/ cunoaște patru variante combinatorii /l, l', l°, l'°, dintre care cea palatalizată /l'/ se realizează înaintea vocalelor palatale: *leg, licurici, leagăn*; cea labializată /l°, înaintea vocalelor posterioare: *lup, loc, loază*; iar cea labio-palatalizată /l'°, înaintea triftongului /-eoal/: *learcă* (E. Vasiliu).

2.1.2. Analiza fonetică presupune o operație de identificare a sunetelor care se realizează în fluxul vorbirii (într-un cuvânt și/sau la granița dintre cuvinte) și de descriere a trăsăturilor articulatorii și sau acustice ale acestora. Analiza parametrilor articulatorii și acustici de bază ai sunetelor dintr-o limbă se efectuează în laboratoare fonetice, cu ajutorul unor aparate speciale. Analiza fonetică poate urmări simpla

descriere a caracteristicilor și a compatibilităților de combinare a sunetelor sau relevarea particularităților de realizare a unor unități fonetice, condiționate de context (v. *alofonă*). În primul caz analiza fonetică este corelată cu o transcriere fonetică normalizantă: *ochire*, de ex. va fi transcris /ok'ire/, fiecare dintre cele cinci sunete identificate în structura acestui cuvânt fiind rescris în raport cu un set de parametri articulatorii¹³⁵ (pentru vocale: localizarea, apertura, labializarea, timbrul; pentru consoane: modul de articulare, localizarea, sonoritatea) sau acustici (acut/grav, compact/difuz, întrerupt/continuu etc.). În cel de-al doilea caz, analiza fonetică este corelată cu o transcriere fonetică riguroasă.

2.1.3. Analiza fonologică (sau fonematică) presupune operația de reducere a *alofonelor* vocalice și consonantice dintr-o limbă. Reducția variantelor diverselor foneme se realizează ținând seamă de tipul de distribuție în care se află acestea, precum și de prezența sau absența unor raporturi de comutare¹³⁶. Unitățile invariante se caracterizează prin

¹³⁵ Se referă, în primul rând la trăsăturile distinctive ale sunetelor. Pentru unii lingviști distinctiv și pertinent nu sunt termeni sinonimi. Trăsăturile pertinente nu au rol distinctiv, dar însoțind realizările curente ale diverselor foneme facilitează identificarea acestora (de ex., labializarea, fără a fi trăsătură distinctivă, însoțește sistematic realizarea vocalelor posterioare).

¹³⁶ Comutarea este un procedeu de analiză a limbii, constând în urmărirea consecințelor pe care substituția reciprocă a unităților dintr-un plan structural (al expresiei sau al conținutului), într-un context dat, le produce în celălalt plan. Unitățile a căror substituție determină modificări în planul opus sunt în raport de comutare (sau comută). Comutarea servește la stabilirea inventarului de unități minimale (invariante) specific fiecărui nivel al structurii unei limbi, atribuind tuturor componentelor acesteia o anumită identitate paradigmatică. Invariantele se disting de variante prin capacitatea de a contracta raporturi de comutare. Clasele de invariante care pot apărea în același context sunt denumite clase de comutare. Proba comutării a fost

distribuție contrastivă și prin raporturi de comutare cel puțin într-un anumit tip de context fonetic; distribuția complementară caracterizează alofonele diferitelor foneme. În română /n/ și /ñ/ de ex., se află în distribuție complementară, al doilea sunet apărând numai înaintea unor oclusive velare, pe când /n/ și /t/ sunt în distribuție contrastivă și comută, înainte de /a/ (na/ta); /n/ și /ñ/ sunt alofone ale aceluiași fonem, pe când /n/ și /t/ sunt foneme distincte. Soluțiile de interpretare fonologică a unor secvențe sonore nu sunt unice (k' și g' de exemplu sunt interpretate de unii lingviști ca foneme unice, iar de alții ca fiind k, g + vocală palatală).

inițiată și utilizată cu precădere în fonologie. Consoanele /s/ și /z/ de ex., sunt în română invariante, pentru că substituirea uneia prin cealaltă, în diverse contexte, atrage diferențe de ordin semantic: *sac/zac*; *sar/zar* etc.; /n/ dental și /n/ velar, în schimb, sunt variante ale aceluiași fonem, pentru că substituția lor reciprocă într-un anumit context nu determină diferențe semantice: *bancă/baṅcă*. Două unități aflate în raport de comutare sunt întotdeauna structural distincte, pe când cele care nu comută sunt structural echivalente. Degajarea inventarului fonologic al unei limbi presupune identificarea ansamblului perechilor minimale care funcționează în limba respectivă. În fonologie, proba comutării se aplică până la nivelul trăsăturilor articulatorii sau acustice ale sunetelor. Pe această bază se stabilește inventarul trăsăturilor distinctive dintr-o limbă. În cazul fonemelor /s/ și /z/ de ex. trăsătura distinctivă este sonoritatea, diferențele semantice din cadrul diverselor perechi minimale fiind dependente de prezența sau absența acestei trăsături (articularea fricativă și localizarea dentală sunt comune ambelor foneme). Proba comutării se aplică în mod similar și la celelalte nivele structurale. De ex. la ind. prez. substituirea desinenței -i prin -a la verbele de conj. I atrage o caracterizare diferită a trăsăturii semantice a persoanei: *cânți/cântă*, sau substituirea trăsăturii semantice [sg] prin [pl] la subst. atrage modificări în planul expresiei (*casă/case*).

3. Transcrierea fonetică

Transcrierea fonetică este un mod de reprezentare grafică a sunetelor din limba vorbită. Chiar dacă ortografia unei limbi este fonetică, literele notează foneme (invariante); în cazul transcrierii fonetice, sunt notate *alofone*. Atât cercetările în domeniul foneticii, cât și cele de dialectologie impun utilizarea unor sisteme mai rafinate de notare a sunetelor. De altfel, regional, există numeroase sunete necunoscute variantei literare a unei limbi (v. palatalizarea labialelor sau dentalelor, vocalele *e* și *o* cu timbru deschis, etc).

Cele mai multe sisteme de transcriere fonetică utilizate sunt alfabetice. Ele folosesc litere din alfabetele curente (uneori combinate în același sistem: litere latine, dar și chirilice sau grecești), unele semne rezultate din modificări ale acestora, precum și un număr variabil de semne diacritice. Cel mai cunoscut sistem este cel al Asociației Fonetice Internaționale¹³⁷.

În cercetările dialectale asupra diverselor limbi se folosesc sisteme specifice, adaptate la particularitățile graiurilor avute în vedere. În dialectologia românească, de ex., s-au folosit diverse sisteme, unele mai simple (Densusianu), altele mai nuanțate (ALR).

Există și sisteme nealfabetice (O. Jespersen), care redau fiecare sunet prin indici complecși (similari unor formule), cu funcție descriptivă (notează caracteristicile articulatorii ale sunetului). Sistemele nealfabetice sunt puțin folosite, din cauza

¹³⁷ Alfabetul fonetic este inventarul de semne grafice (litere, semne diacritice) folosite de lingviști în transcrierea fonetică; există un alfabet fonetic internațional (IPA "International Phonetic Alphabet") și alte diverse sisteme de notare adaptate scopului unei anumite cercetări.

dificultăților pe care le implică atât sub aspectul notării propriu-zise a sunetelor, cât și sub acela al descifrării.

În transcrierile fonetice ale cuvintelor românești se folosește o combinație dintre alfabetul fonetic internațional și literele alfabetului limbii române: /a/, /ã/, /b/, /k/, /k'/, /č/, /d/, /e/, /e/, /f/, /g/, /g'/, /ğ/, /đ/, /h/, /i/, /i/, /i', /î/, /j/, /l/, /m/, /n/, /o/, /o/, /p/, /r/, /s/, /ș/, /t/, /ț/, /u/, /u/, /w/, /ks/, gz/, /z/.

Alte semne diacritice marchează:

- palatalizarea: ex. [p', b']
- înmuierea: ex. [ń]
- africativizarea: ex. [č, ĝ]
- fricativizarea: ex. [ś, š, ź]
- labializarea: ex. [p^o, b^o, ă]
- labio-palatalizarea: ex. [p^o, b^o]
- sunet aspirat: ex. [p^h, t^h]
- închiderea vocalică: ex. a, e
- deschiderea vocalică: ex. e, o
- explozia, implozia: ex. p, b
- nazalizarea: ex. ñ, ŋ
- apendice asilabic: ex. ⁱi, ^wu
- semn de pauză: #
- jonctura silabică: +
- transcrierea fonemelor /..../
- transcrierea sunetelor [...]
- reprezentarea semnificației cuvântului {...}

REZUMAT

**Limbajul = sistem de semne simbolice; semnele= cuvinte → limbaj articulat. *Limbajul = ansamblul limbii.*
**Limbajul ca activitate de comunicare/ facultate de a vorbi.*
**Limbaje de specialitate. *1. Limbajul - în relație cu lucrurile pe care le numește; *2. Limbajul în comunicare.*
*Heraclit: raportul lucru - gândire - limbaj: 1. numele corespund naturii lucrurilor (motivarea) "în acord cu natura, după natură"; 2. numele -instrumente convenționale "impunerea numelui". Platon, Aristotel: în raportul nume-lucru - alte trei raporturi: între forma materială și conținut; între semnul cu formă și conținut, (adică între nume) și lucrul desemnat; între nume-lucru (ca subiect al propoziției) și predicat (ce se spune despre nume ca noțiune). *Orice expresie lingvistică este semantică. 1. Limbajul este de natură semantică, dar nu tot limbajul este apofantic. 2. Raportul cu lucrul este un raport de ordin istoric, așa cum s-a stabilit prin tradiție. 3. Raportul dintre nume și predicat este fie adevărat, fie fals, deoarece se referă la lucruri.*
**Logos semantikos interacționează obligatoriu cu una sau alta dintre determinările ulterioare de tipul logos apofantikos, logos pragmatikos, logos poietikos. *Limbajul - instrument al gândirii. Limbajul - instrument al comunicării.*
**Obiectivitatea și intersubiectivitatea sunt simultane și complementare. "O limbă este și creație originară, dar și creație pentru altul, prin atribuirea propriului eu celui alt."*
**Limbajul este autonom. *Hegel: limbajul este motivat; construire a lumii potrivite pentru ființa spirituală. *Teoria relativistă, teoriile universaliste, teoriile naturaliste, teoria*

substratului etnic, teoria tendințelor limbilor și a generațiilor, teoria minimumului efort, teoria analogiei, teoria economiei expresiei

**Limba - sistem de semne: "limba nu funcționează fiindcă este sistem, ci dimpotrivă, este sistem pentru a îndeplini o funcțiune [...]"; 1. limba: "știință", posedare a limbii; 2. manifestarea concretă a acestei științe în vorbire.*

**Humboldt - limbajul ca enérgeia - creare continuă de acte lingvistice; limbajul ca ergon - sistem realizat istoricește - limbă. Saussure, Coșeriu: limba concretă reprezintă tradițiile istorice ale vorbirii adoptate în comunitățile lingvistice. *Saussure: vorbire=discurs; vorbire colectivă - schemă; vorbire individuală - utilizarea schemei.*

**Hjelmslev: limbă - schemă; vorbire - uzaj. *Coșeriu: vorbirea ca facultate de a vorbi; vorbirea ca activitate (sens saussurian). Limba: cu sistemul și norma socială. Norma. Vorbirea: cu norma individuală și vorbirea concretă. *I. Limbajul = activitate umană universală. II.Limba = realizare individuală, conform tradiției istorice, a limbajului. III. Acte de limbă. 1. Nivelul universal - vorbirea = competență elocuțională vizând desemnarea. 2. Nivelul istoric - limba = competență idiomatică, "langue", vizând semnificația. 3. Nivelul individual - discursul=competență expresivă vizând sensul. Sensul coșerian al termenului de langue ar fi acela de limbă funcțională, adică limba care funcționează în mod imediat în vorbire, mai bine zis, în fiecare punct al vorbirii. *Limba este caracterizată prin omogeneitate și varietate:1. varietate diatopică (în spațiu); 2. varietate diastratică (în comunitate). 3. varietate diafazică (situații de vorbire). Omogeneitatea este și ea de trei feluri: 1. sintopică (spațială - dialect); 2. sinstratică (societate - limbă); 3. sinfazică (stil de limbă). Alteritatea face legătura*

între unitate (omogeneitate) și varietate. *Actul lingvistic reprezintă realitatea concretă a limbajului, act individual.

*Limba - sistem de semne. Semnele lingvistice au valoare simbolică. Cuvântul=semn fundamental; unitate lingvistică complexă; unitate fonetică, semantică și gramaticală.

*Saussure: semnul lingvistic=entitate cu două fețe: semnificatul și semnificatul. Semnul lingvistic unește un concept cu o imagine acustică; trimite la un referent. Semnul lingvistic are caracter binar. *Semnul lingvistic este linear, unidimensional, se desfășoară într-o singură direcție, fie că e perceput vizual, fie că e perceput auditiv *Semnul lingvistic este arbitrar sau convențional. Semne lingvistice motivate sau parțial motivate: onomatopee, derivate lexico-gramaticale, derivate semantice. *Semnul lingvistic are caracter imuabil. Imuabilitatea semnului înseamnă caracterul lui stabil, asigurat prin manifestarea socială: colectivitatea nu alege semnele, ci le folosește prin transmitere de la o generație la alta împreună cu regulile la care se supun. *Teoria referențială: Ogden, Richards, teoria conceptualistă. *Hjelmslev: semn= forma expresiei+forma conținutului. *Forma=ansamblul relațiilor care asigură identitate semnelor lingvistice (la nivel fonematic: m+a+m+a =mama). Forma ~semnificant~ expresie. Substanța este manifestarea formei în materie. Substanța expresiei = ansamblul de realizări fonematice posibile (/m/, /a/ foneme exploatare cf. formei m+a+m+a). Substanța conținutului = diferitele sisteme de semnificare. *Funcția de comunicare - funcție principală a limbajului. Roman Jakobson: funcția emoțională; funcția referențială; funcția poetică; funcția fatică; funcția conativă; funcția metalingvistică. Comunicarea: emițere; receptare. Premise: existența codului, a bazelor fiziologice normale, a condițiilor psihologice. Contextul privit ca ansamblu determinat

lingvistic, psihologic și social, imprimă, în ultimă instanță, organizarea specifică tuturor mijloacelor de expresie.

*Saussure: lingvistică sincronică, lingvistică diacronică; axa simultaneității, axa succesivității. Coșeriu: lingvistica descriptivă (sincronică) = parte a lingvisticii istorice (diacronice); limba funcționează sincron și se constituie diacronic, presupune schimbare, "facere". Schimbarea înseamnă continuitatea și funcționarea limbii.

*Saussure: raporturi sintagmatice; raporturi paradigmatică. Raportul sintagmatic / raport in praesentia / raport de tipul și/și. Raportul paradigmatic / asociativ / in absentia / de tipul sau/sau.

*Comunicare: mesaj; cod; sistem de semne; semn simbolic. Semnul: semnificat - semnificat (expresie - conținut). Semnificantul: structură fonică variabilă /invariantă.

*Fonetica articulatorie studiază sunetele din perspectiva articulării lor. Fonetica acustică studiază sunetele din perspectiva perceperii lor. *Sunetul este unitatea fonică produsă și receptată în procesul de comunicare. Sunetele sunt continue și variate. *Sunetele = unde sonore rezultate ale vibrațiilor periodice + armonice (vocalele) și aperiodice (consoanele). *Articularea = modelarea curentului fonator în cavitatea bucală cu participarea organelor articulatorii. *Fonație = producerea sunetelor articulate. Audiția - complementarul fonației. *Aparatul fonator: plămâni, trahee, laringe, cavitatea bucală, cavitatea nazală. Canalul fonator, curent fonator, glotă, coarde vocale, cavitatea bucală, cavitatea nazală. *Fonemele = invariante fonetice cu funcție distinctivă. *Fonemul este definit din perspectivă

*relațională (a relațiilor pe care le poate contracta într-o limbă sau alta). *Fonemul este o construcție (ceva imaginar, construit cu un anumit scop). *Fonemul este o invariantă. *[t, t', t^o, t^o] reprezintă alofonele, aflate în distribuție complementară, ale fonemului /t/. Alofonele anteriorizate reprezintă transformarea pozițională a seriei /a, o, u/, ca urmare a intervenției operatorului "sunet palatal" etc. Alofonele nu comută. *Prin reducția alofonei se ajunge la fonem.*

Silaba = secvență fonetică minimală, cu un singur accent plasat întotdeauna pe vocala - centru silabic¹³⁸. Vorbitorii limbii române folosesc cel mai frecvent cuvintele mono-, bi-, trisilabice și din patru-cinci silabe. Pentru pronunțarea corectă a cuvintelor formate din mai mult de cinci silabe se apelează, de cele mai multe ori, la o silabație ascunsă sau declarată, urmărind limita silabică.

¹³⁸ Existența silabei ca unitate cu identitate definibilă ca natură a constituit obiect de dispută. Cercetătorii mai vechi i-au atribuit o realitate psihologică, dar au contestat identitatea sa fonetică, întrucât silaba nu coincide, de obicei, cu actul expirator (excepție fac cuvintele monosilabice emise izolat: *da, nu*). Studiile experimentale au pus însă în evidență unele trăsături articulatorii și acustice care au demonstrat existența fonetică a silabei (îndeosebi, un grad mai ridicat de coarticulare între nucleu și elementele marginale). (*ȘAL* 1997 450)

BIBLIOGRAFIE

1. **DOOM, 1982** - ****Dicționar ortografic, ortoepic și morfologic al limbii române*, EA, București, 1982
2. ****Îndrepar ortografic, ortoepic și de punctuație*, ed. 5, București, Univers Enciclopedic, 1995
3. ****Retorică generală*, Grupul μ, Univers, București, 1974
4. ****Tratat de dialectologie românească*, Craiova, 1984
5. Avram, Andrei, *Analiza în trăsături distinctive a fonemelor consonantice din dialectele limbii române*, în SCL, XXVIII, 1977, nr. 5, pp. 373-394
6. **Bally, 1909** - Bally, Charles, *Traité de stylistique française*, Paris, 1909
7. **Beldescu, 1984** - Beldescu, G., *Ortografia actuală a limbii române*, București, EȘE, 1984
8. Bougnoux, Daniel, *Introducere în științele comunicării*, Polirom, 2000
9. Brâncuș, Grigore, *Graiul din Oltenia*, în LR, XI, (1962), nr. 3, pp. 248-260
10. Caracostea, D., *Expresivitatea limbii române*, București, 1942/ Iași 1999
11. **Caragiu Marioțeanu, 1975** - Caragiu Marioțeanu, Matilda, *Compendiu de dialectologie română (nord și sud dunăreană)*, EȘE, București, 1975
12. Cohen, M., *Linguistique et matérialisme dialectique*, Paris, 1948
13. Cohen, M., *Pour une sociologie du langage*, Paris, 1956
14. **Coșeriu, STUBB, 1992** - Coșeriu, Eugen, *Principiile lingvisticii ca știință a culturii*, STUBB, Philologia, XXXVII, 1-2, 1992, pp 6-12.
15. **Coșeriu, 1992/1993** - Coșeriu, Eugen, *Prelegeri și conferințe (1992/1993)*, în supliment al Anuarului de Lingvistică și istorie literară, T. XXXIII, 1992/1993, Seria A Lingvistică, pp. 8-26
16. **Coșeriu, 1995** - Coșeriu, Eugen, *Introducere în lingvistică*, Traducere de Elena Ardeleanu și Eugenia Bojoga, Cuvânt înainte de Mircea Borecilă, Editura Echinox, Cluj, 1995
17. **Coșeriu, 1997** - Coșeriu, Eugen, *Sincronie, diacronie și istorie. Problema schimbării lingvistice*, Editura Enciclopedică, București, 1997

18. **Coșeriu, 2000** - Coșeriu, Eugen, *Lecții de lingvistică generală*, Editura Arc, Chișinău, 2000
19. Coteanu, I., Lucia Wald, *Sistemele limbii*, București, EARSR, 1970
20. Densusianu, Ovid, *Aliterațiunea în literatura română populară*, în *Opere*, vol. I, EPL, București, 1968
21. Dimitrescu, Florica, *Introducere în fonetica istorică a limbii române*, București, 1967
22. Dumitrașcu, Pompiliu, *Valoarea expresivă a sunetelor*, în CL, X, nr. 1, 1967
23. Fontanier, Pierre, *Figurile limbajului*, Univers, București, 1977
24. **Frâncu, 1997** - Frâncu, Constantin, *Curențe și tendințe în lingvistica secolului nostru*, Casa Editorială Demiurg, Iași, 1997
25. **GA, 1954/1966** - ****Gramatica limbii române*, Academia Română, 1954; ed. a 2-a revăzută și adăugită, București, 1966
26. Grammont, M., *Traité de phonétique*, Paris, Delagrave, 1933, ed. 8, 1965
27. Graur, Al., *Tendențele actuale ale limbii române*, EȘ, București, 1968
28. Hjelmslev, Louis, *Prolegomene la o teorie a limbii*, EȘ, București, 1970
29. **Iancu, 1975** - Iancu Victor, *Palatalizarea dentalelor în limba română*, Facla, Timișoara, 1975
30. Ionescu, Emil, *Introducere în lingvistică*, Editura ALL, București, 1992
31. **Iordan, 1975** - Iordan, Iorgu, *Stilistica limbii române*, EȘ, București, 1975
32. Iordan, Iorgu, Vladimir Robu, *Limba română contemporană*, EDP, București, 1978
33. **LRC, 1985** - Coteanu, I., (coord.), *Limba română contemporană: I. Fonetica, Fonologia, Morfologia*, ed. revizuită și adăugită; II. *Vocabularul*, București, EDP, 1985
34. Martinet, André, *Elements de linguistique générale*, Paris, 1960
35. McQuail, Denis, *Comunicarea*, Institutul European, 1999
36. Meillet, Antoine, *Linguistique historique et linguistique générale*, I, Paris, 1921
37. Meillet, Antoine, *Linguistique historique et linguistique générale*, II, Paris, 1938
38. Meillet, Antoine, M. Cohen, *Les langues du monde*, Paris, 1924, ed. a II-a, Paris

39. Moeschler, Jaques, Anne Reboul, *Dicționar enciclopedic de pragmatică* (coord. trad. Carmen Vlad, Liana Pop), Editura Echinox, Cluj, 1999
40. **Munteanu, 1972** - Munteanu, Ștefan, *Stil și expresivitate poetică*, EȘ, București, 1972
41. Munteanu, Ștefan, *Studii de lingvistică și stilistică*, Editura Pigmalion, 1997
42. Peirce, Charles S., *Écrit sur le sign*, Seuil, Paris, 1978
43. **Popescu-Neveanu, 1978** - Popescu-Neveanu, Paul, *Dicționar de psihologie*, Editura Albatros, București, 1978
44. Pușcariu, Sextil, *Limba română, I. Privire generală*, București, 1940; ed. 2, București, Minerva, 1976; *II. Rostirea*, București, EARPR, 1959; ed. 2, 1994
45. **Roceric-Alexandrescu, 1968** - Roceric-Alexandrescu, Alexandra, *Fonostatistica limbii române*, București, EARSR, 1968
46. **Rosetti, 1963** - Rosetti, Al., Acad., *Introducere în fonetică*, EȘ, București, 1963
47. **Rosetti, 1982** - Rosetti, Al., A. Lăzăroiu, *Introducere în fonetică*, București, EȘE, 1982
48. Rusu, Grigore, *Structura fonologică a graiurilor dacoromâne*, București, 1983
49. **Saussure, 1998** - Saussure, Ferdinand de, *Curs de lingvistică generală*, Polirom, Iași, 1998
50. **Slama-Cazacu, 1999** - Slama-Cazacu, Tatiana, *Psiholingvistica o știință a comunicării*, Editura All, București, 1999
51. **ȘAL, 1997** - ****Dicționar general de științe. Științe ale limbii...*, București, EȘ, 1997
52. **Știința comunicării, 1991** - Van Cuilenburg, O. Scholten, G. W. Noomen, *Știința comunicării*, Humanitas, București, 1991
53. Șuteu, Flora, *Dificultățile ortografiei limbii române*, București, EȘE, 1986
54. Trubetzkoy, N., *Principes de phonologie*, Paris, 1949, ed. a II-a, Paris, 1957
55. **Vasiliu, 1965** - Vasiliu, Em., *Fonologia limbii române*, EȘ, București, 1965
56. Vendryes, *Le langage*, Paris, 1921, ed. a II-a, Paris, 1950

INDICE DE TERMENI

a

accent · 5, 41, 53, 67, 70, 73, 76, 85, 88, 89, 90, 91, 103, 112, 114, 118, 128, 138, 182
accidente fonetice · 140
actualizarea · 17
actul lingvistic · 13, 28, 41
actul fonator · 56
acute · 68, 69, 72, 83
afereza · 53, 97, 140, 141
afonizarea · 130
africate · 59, 63, 68, 69, 78, 79, 132, 133
alfabetul · 93, 94, 96, 103, 104, 112, 177
aliterația · 155, 156
alofone · 59, 70, 73, 77, 130, 172, 175, 176
alteritatea · 29
alternanțe consonantice · 115
alternanțe vocalice · 114
alternanțe fonetice · 113, 124
amplitudine · 66, 68
anagrama · 165, 166
analiza combinatorie · 172
analiza fonetică · 173
analiza distribuțională · 170
analiza în constituenți imediați · 13
anterioare · 28, 61, 71, 72, 150
anticiparea · 80, 142
aparatul fonator · 56
apertură · 61, 71, 86, 174
apocopa · 53, 143
apostroful · 98

arbitrar · 9, 31, 36, 37, 39, 150, 160, 180

arhifonem · 11, 50, 129
armonice · 55, 66, 68, 181
asimilarea · 53, 144, 145
asonanța · 156, 157
autonomia · 22, 138

b

bază de articulare · 55
bemolate · 73, 77
bilabiale · 64, 69, 80, 102, 111
binar · 32, 35, 82, 180
bisilabice · 86, 159

c

canal · 15, 56
ceneme · 39
centrale · 61, 71, 72
competență expresivă · 18, 26, 179
competență idiomatică · 18, 26, 179
competență elocuțională · 26
comunicarea · 14, 15, 16, 31, 52, 63, 180
comutarea · 12, 48, 174
conativă · 23, 180
consoane · 76, 77, 85, 134, 135, 146, 154, 175
constructivistă · 24
contragerea · 147
contur intonațional · 92
conținut · 5, 18, 20, 23, 25, 28, 34, 35, 39, 49, 52, 96, 148, 178, 181
cratima · 97, 98
curentul fonator · 55, 56, 61, 63, 64, 70, 73, 76, 79, 181

cuvântul · 20, 21, 29, 33, 34, 35, 180

d

defonologizare · 57
dentale · 63, 64, 69, 79, 81, 83, 132,
133, 134
depalatalizarea · 135
deschidere - închidere vocalică · 126
desemnarea · 18, 34, 179
diacronie · 13, 27, 43, 44, 122, 168
diezate · 73, 77
diftongi · 73, 74, 107, 124, 149
direcția generativ-transformațională ·
12
direcția mentalistă · 12
discursul · 17, 18, 30, 179
disimilarea · 53, 146
distribuție complementară · 57, 59, 70,
171, 172, 173, 175, 182
dubla articulare · 11
durată · 68

e

eliziune · 53, 97, 137, 143
emiterea · 23, 41, 131
emițător · 15, 23, 28, 42
encliza · 97
encliză - procliză · 138
epenteza · 142
eufonia · 148
explozia · 63, 177
explozive · 62, 63, 77, 85
expresie · 20, 26, 39, 45, 48, 49, 52,
96, 98, 99, 121, 122, 148, 173,
178, 180, 181
extensiv · 50

f

fapt de limbă · 47
fenomene fonetice · 123

figuri de sunet · 154

fonație · 56

fonem · 9, 12, 34, 39, 47, 57, 58, 60,
70, 75, 87, 172, 173, 175, 182

fonetică · 5, 9, 11, 12, 33, 46, 52, 53,
54, 55, 57, 66, 73, 74, 83, 84, 87,
96, 97, 99, 103, 112, 115, 118,
120, 122, 123, 124, 125, 127, 129,
136, 137, 138, 139, 140, 142, 145,
146, 152, 165, 167, 173, 176, 180,
182

fonetica acustică · 54

fonetica articulatorie · 54

fonologia · 56, 57, 70, 73, 115

fonologie · 10, 52, 56, 57, 58, 59, 70,
73, 115, 123, 128, 175

fonologizare · 57

formă · 7, 11, 18, 20, 22, 25, 28, 39,
40, 96, 104, 105, 113, 122, 125,
136, 142, 155, 156, 157, 161, 165,
166, 178, 180

forma conținutului · 12, 180

forma expresiei · 12, 180

formalizarea · 170

frecvență · 66, 68, 75, 82, 149

fricative · 62, 63, 78, 82, 132, 136

fricatizare · 136

funcția de comunicare · 23

funcția de expresie · 23

funcția de reprezentare · 23

funcția emoțională · 23, 180

funcția intersubiectivă · 23

g

glosematica · 39

grave · 67, 68, 69, 72, 83

h

haplologia · 147

hiat · 75, 87, 147

hipercorectitudine. hiperurbanism · 138

i

iconul · 31

imagine acustică · 34, 180

implozia · 63, 78, 177

imuabil · 37, 180

imuabilitatea · 37, 44, 45

indicele · 31

informație · 7, 15, 38, 169

intensitate · 67, 68, 72, 85, 89, 91, 117, 162

intensiv · 50

interdentale · 64

interpretant · 30, 31, 32

intersubiectivitatea · 19, 22

intonația · 67, 91, 92, 117

invariante · 11, 12, 41, 52, 57, 58, 59, 96, 129, 171, 172, 174, 176, 181

iotacizarea · 135

i

înălțime · 67, 68, 91

j

jonctura · 86

l

labializate · 62, 71, 72, 77

labiodentale · 64, 102, 111

laringale · 63, 65, 69, 81, 82

laterale · 64, 65

lege fonetică · 26, 136

lichide · 64, 79

limba · 5, 6, 7, 13, 16, 17, 18, 24, 26, 27, 29, 30, 32, 39, 40, 43, 44, 45, 46, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 65,

70, 74, 75, 76, 77, 79, 80, 82, 85, 86, 87, 90, 91, 92, 93, 109, 112, 113, 117, 121, 123, 128, 130, 134, 135, 136, 137, 138, 141, 142, 144, 146, 147, 149, 157, 159, 161, 168, 169, 172, 173, 175, 176, 179, 181

limba funcțională · 6, 13, 27

limbajul · 9, 10, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 24, 28, 32, 33, 54, 67, 91, 151, 154, 167, 168, 169, 178, 179, 180

limbajul articulat · 14, 24, 33

linear · 34, 35, 45, 60, 180

lingvistică diacronică · 13

lingvistică sincronică 13

linia de pauză · 100

litere · 93, 94, 95, 96, 97, 99, 104, 105, 106, 166, 176

localizarea · 61, 71, 174, 175

locul de articulare · 61, 62, 63, 64, 80

logos apofantikos · 20, 178

logos poietikos · 21, 178

logos pragmatikos · 21, 178

logos semantikos · 21

m

marcat · 50, 129

mat · 69, 82

matrice · 83, 84

metalingvistică · 23, 180

metaplasma · 154, 155

metateza · 142

metoda substituției · 10

mijloacelor comunicării de masă, · 14

modul de articulare · 62, 77, 174

monoftongare - diftongare · 127

monosilabice · 86, 137, 159, 182

motivarea · 19, 22, 24, 37, 150, 151, 152, 153, 178

motivație fonică · 36
motivație morfologică · 37
motivație semantică · 37

n

nazalele · 62, 79
nazalizare - denazalizare · 131
nelabializate · 62, 71, 72
nemarkat · 50, 129
neutralizare · 10, 50, 126, 128, 129
neutru · 50, 83, 92, 153

o

oclusive · 62, 63, 68, 76, 77, 78, 81,
82, 85, 109, 132, 133, 175
omofonia · 121
omogenitate · 7, 28, 29
omografia · 121
opoziție binară · 10
sistem de semne · 16
ortoepia · 109
ortografia · 93, 94, 121

p

palatale · 59, 61, 63, 64, 65, 69, 71,
76, 81, 82, 83, 102, 131, 132, 133,
173
palatalizare · 131, 132, 134
palatalizare - depalatalizare · 131
paradigmatic · 13, 40, 45, 46, 128,
159, 181
pauza · 99
planul expresiei · 11, 40, 47, 175
poetică · 23, 165, 166, 180
polisilabice · 86, 89, 90
posterioare · 61, 71, 72, 76, 150,
173, 174
prepalatale · 65, 69, 81, 102, 132,
133
principiul economiei · 169

principiul etimologic · 95
principiul fonetic, · 94
principiul funcționalității · 47
principiul morfologic · 95
principiul neutralizării · 47, 49, 128
principiul obiectivității · 167
principiul opoziției · 47, 48
principiul respectului față de tradiție
· 168
principiul silabic · 95
principiul simbolic · 95
principiul sintactic · 95
principiul sistematicității · 47, 49
principiul utilității publice · 169
proteza · 141
punctul · 99

r

receptarea · 23, 41
receptor · 15, 23, 28, 30, 42, 54
referențială, · 23, 39
refonologizare · 57
representamen · 31
rima · 148, 154, 156, 157, 159, 161,
165
ritmul · 144, 157, 161, 162, 163,
164, 165
rotacism - rotacizare · 136

s

schimbare · 25, 27, 33, 44, 45, 117,
122, 124, 144, 145
segmentale · 41, 56, 70, 76, 88
semiologia · 29
semiotica · 29
semivocalele · 72, 73, 87
semnalul · 33
semne · 16, 25, 26, 28, 29, 31, 32,
36, 37, 39, 47, 52, 93, 94, 95, 99,

105, 150, 176, 177, 178, 179, 180, 181
semne simbolice · 16, 52, 178
semnificant · 9, 11, 30, 31, 34, 35, 36, 37, 39, 47, 52, 120, 121, 148, 152, 180, 181
semnificat · 10, 11, 34, 35, 36, 37, 39, 47, 48, 52, 67, 120, 121, 152, 180, 181
semnificatul unitar · 48, 121
semnificația · 13, 18, 20, 34, 38, 57, 92, 123, 150, 177, 179
semnul lingvistic · 9, 11, 33, 34, 38, 47
sensul · 7, 18, 32, 33, 34, 36, 37, 44, 46, 153, 158, 167, 179
silabație · 87, 88, 182
silaba · 74, 75, 76, 85, 86, 87, 88, 90, 91, 98, 106, 107, 137, 140, 141, 142, 143, 151, 159, 163, 164, 182
simbolismul fonetic · 153
simbolul · 32
sinalefa · 165
sincopa · 144
sincretism · 10, 128
sincronie · 13, 27, 43, 44
sinereză - diereză · 137
sinfasică · 29
sinstratică · 29, 179
sintagmatic · 45
sintopică · 29, 179
sonante · 64, 65, 79, 82, 120
sonante nazale · 64, 79
sonante vibrante · 64
sonore · 12, 35, 39, 41, 60, 63, 64, 65, 66, 68, 79, 82, 103, 111, 131, 160, 163, 175, 181
sonoritatea · 50, 62, 65, 130, 174, 175
spirante · 63, 78
stridente · 69, 82
structură de adâncime · 12

structură de suprafață · 12
structură fonologică · 33
substanță · 12, 22, 25, 39, 40, 180
substanța expresiei · 12, 40, 180
substituția · 11, 174
sunete compact-difuze · 72
sunete compacte · 69, 72
sunete difuze · 69, 72
sunete neutre · 69, 72
sunet · 6, 9, 10, 12, 30, 32, 37, 39, 41, 43, 52, 54, 55, 56, 58, 59, 60, 61, 65, 66, 68, 78, 80, 84, 85, 89, 100, 118, 124, 140, 148, 149, 150, 153, 165, 166, 173, 174, 175, 176, 177, 181
suprasegmentale · 41, 56, 88
surde · 60, 63, 64, 65, 66, 82

t

tăietura silabică · 86
teoria inexistă · 24
teoria referențială · 38
timbru · 34, 68, 71, 113, 176
transcriere fonetică · 176
transfonologizare · 57
trăsătură non-pertinentă · 10
trăsătură pertinentă · 10, 59
trăsături binare · 10, 66
trăsătură distinctivă · 49
triftongi · 73, 75, 149
trisilabice · 86, 159, 182

t

ținuta · 63

u

unitate funcțională · 47, 48, 49
uvulare · 63, 65

v

variante libere · 41, 58, 59, 90
variante · 12, 48, 58, 59, 159
varietate · 7, 12, 28, 29, 54, 122, 179
varietate diafasică · 28
varietate diastratică · 28, 179
varietate diatopică · 28, 179
velare · 63, 65, 69, 81, 82, 83, 132,
175

vocale · 28, 33, 55, 56, 61, 62, 63,
65, 67, 68, 70, 71, 72, 73, 74, 75,
76, 82, 85, 87, 106, 107, 117, 124,
126, 128, 130, 137, 140, 141, 144,
149, 150, 153, 158, 165, 174, 181
vorbire · 6, 10, 12, 13, 14, 16, 17, 18,
21, 27, 28, 29, 43, 44, 47, 53, 54,
55, 58, 59, 67, 78, 99, 114, 121,
123, 125, 130, 144, 148, 152, 153,
165, 173, 179

INDICE DE AUTORI

B

Ball-Rokeach, 17, 18
Bally, 21, 169
Barthes, 36
Beldescu, 94
Bloomfield, 13, 14, 47, 193
Bougnoux, 35
Buhler, 27

C

Caragiu-Marioțeanu, 133
Chomski, 14, 29
Cohen, 10
Coșeriu, 5, 6, 7, 14, 15, 19, 20, 21,
22, 23, 25, 26, 27, 30, 32, 33, 34,
41, 43, 48, 51, 52, 53, 55, 56, 57,
58, 59, 60, 63, 64, 74, 75, 76, 77,
80, 139, 140, 172, 173, 190, 191,
192, 204, 206
Courtenay, Baudouin de, 10, 71

D

De Fleur, 17, 18
Dimitrescu, 85

G

Grammont, 173, 176
Graur, 84, 88, 91, 153

H

Hegel, 23, 25, 27, 204

Hjelmslev, 12, 13, 21, 30, 46, 47, 54,
62, 193, 196, 204, 206
Humboldt, 10, 23, 26, 204

I

Iordan, 158, 169, 176, 184

J

Jakobson, 9, 12, 27, 78, 206

K

Katz, 45
Kruszewski, 71

L

Lyons, 37, 38, 48

M

Macrea, 170
Martinet, 12, 193
Meillet, 10, 30, 32
Munteanu, 6, 169

O

Ogden, 45, 206

P

Peirce, 36, 37
Petrovici, 83, 87, 88, 89, 91, 92
Piaget, 29
Platon, 24, 25, 38, 203
Popescu-Neveanu, 20

Pușcariu, 170, 176

R

Richards, 45, 206

Roceriu Alexandrescu, 170

Rosetti, 10, 84, 86, 88, 91, 103, 153,
159

S

Sapir, 13

Saussure, 9, 21, 31, 32, 34, 35, 36,
39, 40, 42, 44, 46, 51, 52, 53, 54,
60, 62, 74, 75, 76, 173, 204, 205,
206, 207

T

Trubetzkoy, 11, 12

V

Vasiliiu, 83, 87, 91, 103, 133, 197

Vendryes, 10, 158

Vico, 23, 26

W

Whithney, 10

Cuprins

Cuvânt înainte	5	
I. Noțiuni introductive	9	
1. Argument pentru o fonetică integrată	9	
2. Comunicarea	14	
3. Sincronie, diacronie	43	
4. Sintagmatic, paradigmatic	45	
5. Principiile fundamentale ale structuralismului analitic	46	
II. Fonetica și fonologia	52	
1. Considerații preliminare	52	
2. Fonetica	53	
3. Fonologia	56	
4. Clasificarea sunetelor	60	
III. Sistemul fonematic al limbii române	70	
1. Sistemul vocalic	70	
2. Sistemul consonantic	76	
3. Matricea fonetică. Matricea fonologică	83	
4. Silaba	85	
5. Unități suprasegmentale	88	
IV. Fonetica și ortografia	93	
1. Ortografia	93	
2. Principalele reguli ortografice	100	
3. Despărțirea cuvintelor în silabe	106	
V. Fonetica și ortoepia	109	
1. Ortoepia	109	
2. Principalele reguli ortoepice	110	
VI. Fonetica și gramatica	113	
1. Fonetica și morfologia	113	
2. Fonetica și sintaxa	118	
VII. Fonetica și vocabularul	120	
VIII. Fonetica și istoria limbii. Fonetica și dialectologia	122	
1. Considerații preliminare	122	
2. Fenomene fonetice	123	
3. Accidente fonetice	140	

IX. Fonetica și stilistica	148
1. Eufonia	148
2. Motivarea	150
3. Figuri de sunet	154
X. Principii și metode de cercetare	167
1. Principii	167
2. Metode	170
3. Transcrierea fonetică	176
Rezumat	178
Bibliografie	183
Indice de termeni	186
Indice de autori	192

Consilier editor: **Constantin Corniță**

Tehnoredactare: **Georgeta Corniță**

Tiparul executat la SC ROPRINT SRL
Cluj-Napoca

FONETICA INTEGRATĂ

“Să considerăm, de exemplu, producerea sunetelor necesare vorbirii: organele fonatoare sunt exterioare limbii tot așa cum aparatele electrice ce servesc la transcrierea alfabetului Morse sunt străine de acest alfabet; și fonațiunea, adică executarea imaginilor acustice, nu afectează cu nimic sistemul în sine. Sub acest raport, putem compara limba cu o simfonie, a cărei realitate este independentă de felul în care este executată; greșelile pe care le pot face muzicienii ce o cântă nu compromit în nici un fel această realitate.”

Ferdinand de Saussure
(trad. Irina Izverna Tarabac)

ISBN 973-8269-00-8